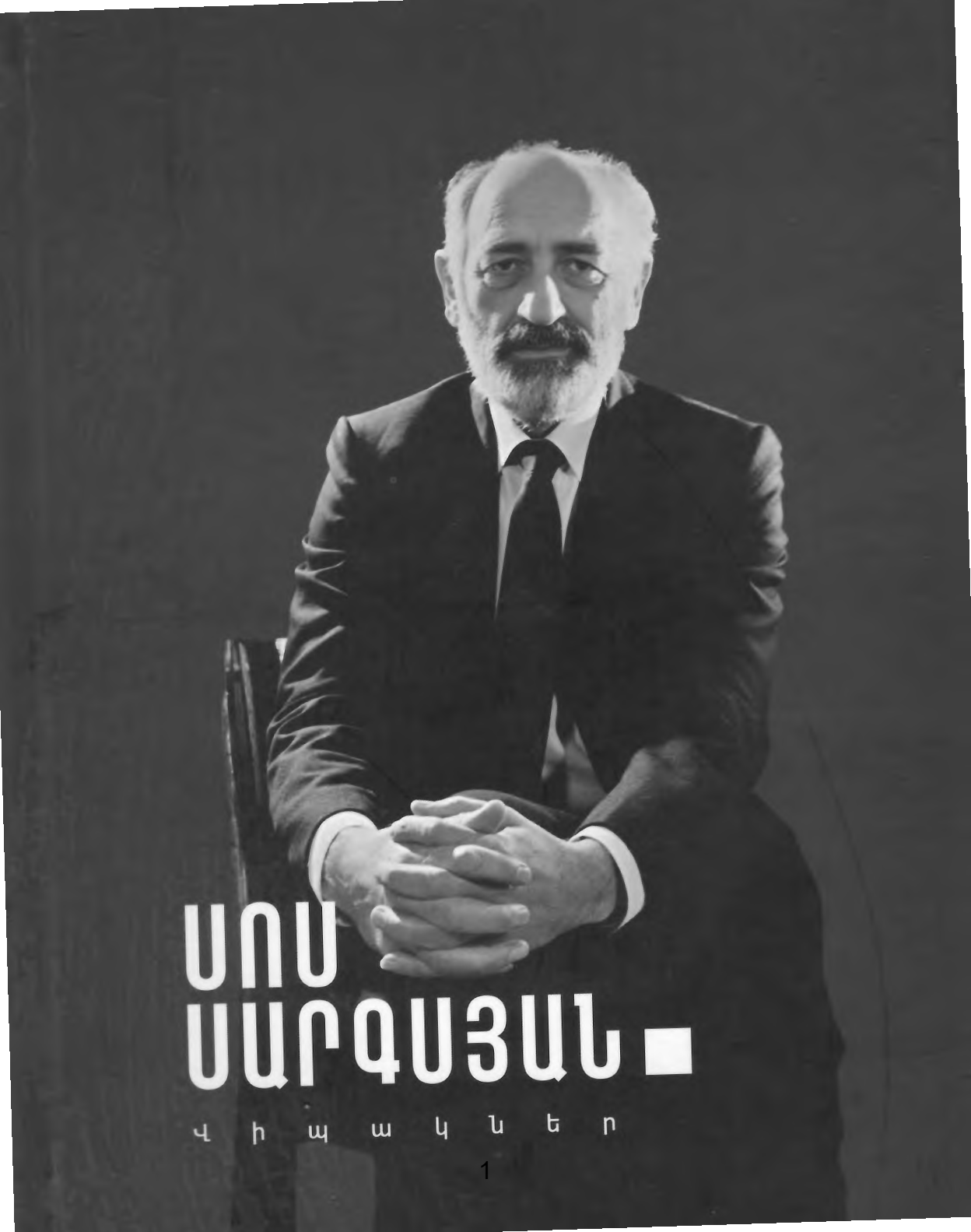

ՍՈՍ ՍԱՐԳՍՅԱՆ ■

Վ ի ա ա կ ն ե ռ

ԼԱԿՈՏԸ

Նվիրում եմ քոջս՝ Սեդային

- «Ավագակը թագավորից
Խլեց դեկը ու տիրեց»...

Ձգելով, երգեցիկ ձայնով, ինչպես պոետներն են կարդում՝ ըմբռնելով սեփական ստեղծագործությունները, արտասանվեցին առաջին տողերը, չնայած արտասանողը պոետ չէր ամենևին, այլ կոշտ, բամբ ձայնի տեր մի մարդ:

- Էս ի՞նչ նկատի ունես, տղա ջան:

- Էդ ի՞նչ եք կարդում որ...

- Քո գրած ոտանավորը:

- Ես ոչ մի կապ չունեմ դրա հետ:

- Ունես, թե չունես, հետո կպարզենք, մենք հայտնի պարզողներ ենք, ձևերը գիտենք: Մանավանդ որ ձեռագիր է: Իսկ հիմա շարունակենք, որովհետև շատ հետաքրքիր է:

Շարունակեց էլ ավելի երգեցիկ, ասես եկեղեցում պատարագ էր.

- «Միահեծան դիրքի համար,
Բախտի համար սեփական

Ժողովուրդը նախրի նման քշվեց դեպ աջ ու դեպ ձախ,

Մինը՝ կարմիր, մինն՝ սպիտակ, թրալեցին մեկմեկու...

Խառնաշփոթ էդ աշխարհում,

Կինտոն՝ խմած Քոի ջուր»...

- Տղա ջան, կներես մեզ, որ քեզ նեղություն ենք տալիս, հարցուփորձ ենք անում: Մենք մեր հարազատ երկրի արթուն պահապաններն ենք, նրա անթաթթ աչքը և պարտավոր ենք տեսնել, իմանալ, թե ինչ է կատարվում մեր հարազատ պետության մեջ: Մեր գեղեցիկ քաղաքում մարդիկ ի՞նչ են մտածում, ի՞նչ են գրում... Գրում, գրում... Սովետը

բոլորին գրագետ դարձրեց, որ գրեն... Ու գրում են... Էն էլ՝ ո՛նց... Անշնորհակալ շան որդիք... Համաձայն չեմ ինձ հետ:

- Ընկեր մայոր, ես նորից եմ ասում, որ ոչ մի կապ չունեմ էդ ամենի հետ:

Խոշորամարմին մայորը, մեծ, մսոտ ձեռքերը բռնոնցք արեց, դրեց սեղանին, ծանր ծնոտն իջեցրեց դրանց վրա ու անխոս սևեռվեց դիմացինի դեմքին: Ծեկ, հաստ, բրդոտ հոնքերը կիտաժ՝ զննող, ծակող հայացքը երկար պահեց անշարժ ու անթարթ: Կարծես ուզում էր ստուգել, թե դիմացինը ինչքան կդիմանա էդ փորձությանը... Կարծես մանկական խաղ էր. ո՞վ շուտ կթարթի աչքը:

Երիտասարդը նայում էր նրա կլորիկ աչքերին ու ճգնում հասկանալ, թե ինչ կա նրա էդ հայացքի մեջ: Ժպիտ, մի տեսակ չարաճճի ժպիտ, բայց... Բայց մարդիկ էս ինչպե՛ս են ժպտում, որ դիմացինը սարսռում է վախից: Այս ի՛նչ նոր տեսակի մարդ է, որ հանդիպել է իրեն, էս ինչ անձանոթ, գաղտնաշաղախ աշխարհ է ընկել...

Ի վերջո, չդիմացավ: Չդիմացավ, այո, հայացքը փախցրեց, գլուխը կախեց ակամա: Մեջքով սառը քրտինք անցավ: Նա էդ ժպտացող դեմքից հասկացավ, թե ինչ է սպասում իրեն: Դա երևի նրա կյանքի էն պահն էր, երբ ավարտվեցին պատանեկությունը, միամիտ ու անհոգ կյանքը, խինդն ու ծիծաղը, աշխարհի բարությունն ու բարյացակամությունը... Էն պահն էր, որ նա մի ակնթարթում հասունացավ, զգաստացավ ու սարսափեց: Հանկարծ գլուխը բարձրացրեց ու քարացած հայացքով նայեց մայորի գլխավերևում կախված ընկեր Ստալինի պատկերին: Ծխամորճը ձեռքին ժպտում էր: Բարի, բարի... ժպտում է ընկեր Կալինին պապիկը, ժպտում է ընկեր Վորոշիլովը, ժպտում է...

- Էդպես,- կարճ ու հաղթական ասաց մայորը,- էդպես: Շարունակենք.

- «Ու էդ ջրից պղպոր *Քոի արբեցավ ու խենթացավ,*
Խելքը գնաց հետ ու առաջ, մարդը միջից վերացավ»:

- Հի՛, հի՛, հի՛,- մեղմ, չարախինդ, մանրիկ ու վարակիչ ծիծաղեց մայորը,- դու հասկանո՞ւմ ես, երիտասարդ, թե ինչեր ես գրել:

- Ընկեր մայոր, ես... ես կապ չունեմ, չգիտեմ՝ էդ ո՞վ է ուզում ինձ գրապարտել,- ասաց ու վրդովված փորձեց ոտքի ելնել:

- Կ'աց, հանգիստ կ'աց: Նստի՛ր,- կարգադրեց մայորը,- մեր ժողովրդի մեջ հավատարիմ ու աջալուրջ շատ մարդիկ կ'ան: Մեզ տեղյակ են պահում իրենց շրջապատի մարդկանց մասին, ժամանակին ահազանգում են:

- Բայց էդպես չի կարելի, ընկեր մայոր, ապացույցներ են պետք, չէ,- նյարդային խնդիխնդալով՝ արտասանեց երիտասարդը:

Մայորը, ուշադրություն չդարձնելով նրա խոսքերին, շարունակեց.

- «Դե, համեցեր ուրիշ քեֆի, ռուս ու ցիուր հիմարներ և այլ ազգի տականքներ:

Ես ձեզ տանեմ արնոտ ճամփով, որ կոտորեր թշնամուն:

Թող վերանան, թող տրորվեն ձեր սապոգի կրունկի տակ:

Ճզմենք, ճզմենք...»:

- Լավ տղա ես, բոյ-բուսաթով, հմայիչ... Իմացել ենք, մի գեղեցկուհի աղջկա սիրտը գերել ես... Ճանաչում ենք, ճանաչում ենք... Ապրի ու վայելի... Վայելի սովետական երջանիկ կյանքդ, էն սիրուն քածին, բայց՝ չէ... Չես ուզում, քու լավը չգիտես... Աներախտավոր, ապերախտ, փսլնքոտ լակոտ:

- Ի-ինչ իրավունքով եք ի-ինձ վիրավորում,- քթի տակ մի կերպ քրթմնջաց երիտասարդը, մեղավոր, բայց քմահաճ երեխայի նման: Ասաց ու զգաց, թե ինչպես օդը սենյակում լցվեց էլեկտրականությամբ, մի սոսկալի ծիգ լարվածություն, մի չարագուշակ, ծանր լռություն...

Երիտասարդը հասցրեց մտածել, թե ինչու դրսի աղմուկը չի լսում (հավանաբար, դրա մեջ ինչ-որ փրկություն էր փնտրում) ու իսկույն էլ կռահեց, որ առանձնասենյակը ձայնամեկուսացված է:

Ու հանկարծ, իր քաշին ոչ հարիր, զարմանալի մի արագությամբ, պարզապես կայծակնային արագությամբ, մայորի մարմինը նետվեց առաջ ու սոսկալի մի հարվածով տղային աթոռի վրայից տապալեց հատակին: Էդպես անվրեպ գիշատիչ անգղներն են հարվածում իրենց զոհին:

Քթից արյունը չռռաց, շատրվանեց, բայց տղան չշարժվեց, որովհետև համարյա ուշաթափ էր էդ վայրենի հարվածից: Աշխարհը մշուշվեց, և նա արդեն ոչինչ չէր զգում, չէր հասկանում:

Դա առաջին ծեծն էր, մարմնական առաջին ցավը...

Մայորը ծանր ու դանդաղ վեր կացավ տեղից, մոտեցավ, նայեց ընկածին, հետո ձեռքը նորից բռնեց արեց, մոտեցրեց աչքերին, օդի մեջ ծանրութեթև անելով, շուռումուռ տալով՝ ուսումնասիրեց կարմիր բծերով ծածկված բռունցքը, զգաց ծանրությունը, քաշն ու ինքնագոհ ժպտալով՝ վերադարձավ իր տեղը:

- Բիլակ եմ ասել, է...

Բռունցք, բռունցք... Պետական բռունցք... Բռունցքով կարող ենք սրանց հնազանդ պահել...

Երիտասարդն անշարժ ընկած էր հատակին: Մայորը նայեց նրա երկար բոյին, լայն թիկունքին, խոշոր, երկար ձեռքերին, հաճելի, առնական դիմագծերին ու գլուխը տմբտմբացրեց:

- Ափսոս,- կարճ արտասանեց մայորն ու սեղմեց սեղանի տակ թաքցրած կոճակը:

Դուռը բացվեց, համազգեստ հագած բավական երիտասարդ, խոշորամարմին երկու մարդ մտան ներս:

- Տարե՞ք սրան,- կարգադրեց մայորը,- գլուխը կոխե՞ք ջրի տակ, թող ուշքի գա... Էսօրնեթ պետք է խոստովանի: Բանաստեղծիս տեսե՞ք... Շան ծնունդ... Թագա Չարենց է լույս ընկել... Բոգի լակոտ...

Քարշ տալով՝ տղային տարան դուրս...

* * *

Քաղաքն էնքան մեծ չէր, որ ասեիր՝ քաղաք է, ու էնքան փոքր չէր, որ ասեիր՝ գյուղ է: Սրանց արանքում էր: Սրա անունն ինչ դնես: Պարզապես՝ բնակավայր: Երկկենցաղ ժողովուրդ է ապրում էստեղ. և էս է, և՛ էն: Եվ կոխոզ, և հիմնարկներ զանազան, և եզ ու սել, և մեքենա, և կով ու ձի, և հավ ու ճիվ, և հեռախոս, ռադիո, մինչև անգամ՝ թատրոն, մինչև անգամ քաղաքային այգի ու այգում՝ պարահրապարակ՝ փողային նվագախմբով...

Ինչևէ: Շրջանային կենտրոն էր, մտնող-դուրս եկող շատ կար: Դա, իհարկե, աշխուժություն էր տալիս կյանքին, նմանեցնում էր գավառական քաղաքի:

Համենայն դեպս երեք դպրոց ուներ էդ քաղաքը: Մեկը՝ ուսա-

կան, որովհետև ռուսներ շատ կային այն թաղամասում, որը Սլաբոդկա էր կոչվում: Էդ Սլաբոդկայից ներքև, անմիջապես ծորի բերանից, էսպես ասած՝ քարի գլխից, հայերի թաղն էր սկսվում: Այո, ծորին մոտ, որտեղ բնական և ձեռակերտ քարանձավներ շատ կային թաքնված փարթամ բուսականության հետևում, խուլ-խուլ պուճախներ, ուր թուրքի գալուն պես, կին ու երեխա հապշտապ թաքնվում էին:

Ռուսական դպրոցում սովորելը մի տեսակ պատվաբեր էր համարվում, ռուսերեն իմանալն արտոնություն էր տալիս, էդ պատճառով էլ հայերը ձգտում էին իրենց երեխաներին ռուսական դպրոց տալ: Բայց նաև ճշմարիտ է, որ ոչ ոք չէր նեղվում. ռուսերենը հարգված ու սիրված էր, ու հայերը, գրեթե բոլոր, երկլեզվախոս էին:

Կենտրոնական փողոցը համարյա հասնում էր մինչև անտառ: Էդ փողոցի վրա էին ապրում էս գրքի գլխավոր հերոսները՝ Կառլենը, Թագուհին և Գրիգորը: Սրանց տները՝ մի շարքի վրա, կողք կողքի շարված, բակն ու այգին՝ իրար կպած: Թագուհու հայրական տունը մեջտեղում էր: Կառլենը մի տարով մեծ էր երկուսից: Երեքն էլ ռուսական դպրոց էին գնում, որ նույն փողոցի վրա էր: Նրանց ծնողները, կարծես պայմանավորված, հատուկ հետևում էին, որ երեխաները հայեցի մեծանան, կապված լինեն մայրենի գիր-գրականության հետ:

Դպրոցի շենքը մեծ չէր, սև տուֆից միհարկանի կառույց էր (ասում էին՝ ժամանակին Հովհաննես Թումանյանն է էս դպրոցում սովորել): Ընդամենը հինգ փոքրիկ լսարան ուներ, բայց մի տեսակ տաքուկ ու հարմարավետ էր: Ձմեռները փայտ էին վառում սենյակների անկյուններում պատերի մեջ խրված (որ երկու կողմից տաքություն լինի) թիթեղյա մեծ, կլոր վառարաններում: Հաճելի էր և դուրեկան, և՛ տնավարի: Ռուս հավաքարարուհիները շատ մաքուր էին պահում շենքը: Պետք է ասել, որ ուսուցչական կազմը հիանալի, բարձր մակարդակ ուներ: Բանն այն էր, որ նրանց մեծ մասը Պետերբուրգից, Մոսկվայից, բոլշևիկներից փախած մտավորականներ էին: Մինչև անգամ Լայպցիգի համալսարանն ավարտած մարդ կար: Կենտրոնից հեռու, էս խուլումուլ տեղում էին գլուխները թաքցրել: Կիրթ, բարձրաճաշակ, գիտուն, ազնվական մարդիկ... Իրենց բարքն ու վարքը, գիտելիքները սիրով փոխանցում էին աշակերտությանը:

Ամենախիստն ու պահանջկոտը նրանց ծնողների մեջ Գրիգորի հայրն էր՝ Թորգոմը: Նա պարտադիր կերպով, տարին երկու-երեք անգամ քննություններ էր անցկացնում հայոց պատմություն և գրականություն առարկաներից: Եվ էդ ամենը՝ ամենայն խստությամբ ու լրջությամբ:

Թորգոմը, չնայած հասարակ մի գործի էր (ինչ-որ հիմնարկում հաշվապահ էր), բայց ոգեղեն մարդ էր, գիր ու գրականություն սիրող, թատրոն սիրող...

- Պետք է երբեք չմոռանաք, որ հայ եք, տղաներ, ձեր արմատներից չկտրվեք,- Թորգոմը միշտ կրկնում էր պարզ ու շիտակ էս խոսքերը, հետո ծիծաղում էր ու ավելացնում. - Թե չէ՝ կդառնաք բոշա:

- Բոշան ի՞նչ է, Թորգոմ քեռի,- ամեն անգամ հարցնում էր Թագուհին:

- Բոշան, աղջիկ ջան, անհայրենիք, աշխարհի թերմացքն ուտող, չհարգված արարածն է:

Հաջորդ քննությանը Թագուհին նորից էր հարցնում.

- Բոշան ի՞նչ է, քեռի Թորգոմ:

Գրիգորը ներողամիտ ժպտում էր, իսկ Կառլենը՝ բարկանում.

- Քանի անգամ քեզ բացատրենք, հիշողություն չունես, բո՞ւք ես:

- Քո գործը չի, հասկացա՞ր, Կառլեն տղա, ուզում եմ, հարցնում եմ: Բայց համ հիշողություն ունեմ, համ էլ բուք չեմ քեզ նման: Կերա՞ր:

- Լավ, լավ, մի վիճեք: Նորից ես հարցնում, նորից պատասխանեմ,- համբերատար միջամտում էր Թորգոմը,- աղջիկ ջան, բոշան... ախր, ոնց ասեմ, որ լավ լինի... Հա, բոշան... է՛հ... Մի խոսքով՝ քստմունքի, անպետք շնչավոր: Նկատում ես, որ չեմ ասում՝ մարդ, ասում եմ՝ արարած կամ շնչավոր:

- Ուզում եք ասել՝ մարդ չի՞ բոշան:

- Չգիտեմ, բայց... Բայց մարդը, եթե չի հիշում իր հորը, պապին, իր արմատը...

- Պարզ է, Թորգոմ քեռի: Ես երդվում եմ, որ երբեք բոշա չեմ դառնա:

- Ապրես, աղջիկ ջան: Բոլորը թող քեզ նման լինեն:

- Թիթիգ աղջիկ ես, Թագուհի, թիթիգ,- Կառլենն էր նախատում նրան:

- Շատ լավ է,- չորում էր Թագուհին:

* * *

Թագուհին, արդեն չորրորդ-հինգերորդ դասարաններում, դպրոցական հանդեսներին Թումանյան ու Տերյան էր արտասանում, հասկանալի է՝ հայերեն, իսկ ռուսերեն շատ ոտանավորներ գիտեր Պուշկինից և Եսենինից: Ինչու Եսենին: Որովհետև Թորգոմը պարզապես պաշտում էր էդ քնարերգու պոետին և աշխատում էր երեխաներին վարակել էդ սիրով: Թագուհին, փայլուն հիշողություն ուներ, հստակ առողջանություն: Շատ հեշտ ու արագ էր անգիր անում: Յաճոր ձայն ուներ՝ կոնտրալտո, և որքան հասունանում էր, այնքան գեղեցկանում էր նրա կրծքային, թավշյա ձայնը:

Էս երեքը ընկերություն էին անում մանկուց: Չնայած Կառլենը միշտ չէր, որ նրանց հետ էր լինում: Նախ՝ մի դասարան բարձր էր, ինչպես ասացինք, և երկրորդ՝ նպատակ ուներ դպրոցը գերազանցով ավարտել՝ ոսկե մեդալով: Ուրեմն, պարապ ժամանակ գրեթե չուներ՝ կպած պարապում էր: Միասին էին գրքեր կարդում, գնում անտառ, մոռ ու մոշ հավաքելու, միասին էին գնում ձորը՝ լողանալու:

Երկու գետ ունեին, որոնք երկու խոր կիրճերով գալիս, հասնում էին էս քաղաքին ու միախառնվում:

Կարելի է ասել, որ քաղաքի երեխաները մեծանում էին էս ձորերում, և ջուրն էր տաք ու հաճելի, և գետի ափերն էին ծառաշատ ու գեղատեսիլ: Իսկ ջրերի կարմրախայտն անմահական մի բան էր: Գրիգորը իրենց հարևան «դեդուշկա» Արխիպովի հետ հաճախ գիշերով գնում էր ձուկ բռնելու և հաճախ առատ որսով էր վերադառնում: Ինչ երջանիկ օրեր էին...

* * *

Թագուհին քմայքոտ աղջիկ էր, տիրասեր, կարելի է ասել՝ էս ընկերության առաջնորդը ինքն էր: Երբեք չէիր իմանա, թե մտքին ինչ կա, ինչ է ասելու, ինչ է հորինելու, ինչ է որոշելու: Իսկ նրա որոշածը մյուսների համար օրենք էր: Ժամանակ առ ժամանակ Կառլենը փորձում էր ըմբոստանալ Թագուհու դեմ, համոզում էր Գրիգորին, որ միասին նրա դեմ ելնեն, բայց ապարդյուն. նրանց կազմած «հակաթագուհիական

բլոկը» մեկ-երկու օրից քայքայվում էր, իսկի չէին էլ հասցնում ցուցադրել:
- Չեմ հասկանում, դու լսած կամ տեսած կամ, որ, օրինակ, գայլերի ոհմակի առաջնորդը էգ լինի: Ասա՛...

- Չէ, չեմ լսել:

- Բա սա ի՞նչ է մեջ ընկել...

- Դե, չգիտեմ... Բայց, օրինակ, «Սպիտակ ժանիքում» Կիչը...

- Բաներ չհնարես: Միամիտ: Վախկոտ,- կտրուկ ընդհատում էր Գրիգորին Կառլենը:

- Ախր, ինչի՞ց պիտի վախենամ կամ ումի՞ց:

- Գիտես, Գրիգոր, գնալով՝ քեզնից հիասթափվում եմ,- մեծավարի եզրակացնում էր Կառլենը:

- Դե լավ, լավ, ասա՛ ի՞նչ պիտի անենք...

- Ոչինչ, Գրիգոր, քեզ հետ՝ ոչինչ:

Էս կարգի խոսակցություններից հետո Գրիգորի սրտում մի ինչ-որ տհաճ նստվածք էր մնում: Նրան թվում էր, թե Կառլենը անկեղծ չի: Չի ասում էն, ինչ-որ մտքում է. սարուձոր է ընկնում պղտոր ակնարկներով: Սա դեռ ոչինչ. շատ հաճախ Կառլենը բացեիբաց սկսում էր փնովել Թագուհուն, հազար ու մի թերություն էր կպցնում նրան: Մի անգամ էլ անսպասելի հարցրեց.

- Գրիգոր, քեզ թվում է՝ էդ աղջիկը գեղեցիկ է:

- Ի՞նչ աղջիկ:

- Չե՞ս հասկանում՝ ում մասին եմ խոսում:

- Չէ:

- Հիմա՞ր ես, թե ինձ ես հիմարի տեղ դրել:

- Ախր, ի՞նչ աղջիկ, է...

- Գրիգոր, Գրիգոր, շան ծեծի ես արժանի: Ինձ կատաղության ես հասցնում: Դու, տո դ՛ու... Համա թե խորամանկն ես, հա: Քեզնից ամեն ստոր բան սպասելի է: Ինչո՞ւ ես ծիծաղում:

- Բա ինչ անեմ... Հա, հա, հա՛... Վայ, Կառլեն, վայ... Լավ, դե՛ ասա:

- Որ էդքան բութ ես, չեմ ասի: Բութ և անլուրջ մարդ:

Իհարկե, Գրիգորն ամեն ինչ հասկանում էր, մի բան էլ՝ ավելին... Բայց թաքուն մի խորամանկությամբ իրեն միամիտ ու հիմար էր ձևացնում:

Թագուհին իրենց այգուց, գրեթե ամեն կիրակի, իրիկնադեմին, ձեն էր տալիս.

- Գրիգոր, արի, բան եմ ասում:

Գրիգորը՝ հլու-հպատակ, գնում էր:

- Ինչ:

- Ասում ես՝ ուժեղ չեմ,- հարցնում էր Թագուհին՝ խորամանկ ժպտալով:

- Երբ եմ ասել,- քթի տակ, անհամարձակ, համեստորեն հարցնում էր Գրիգորն ու ուսերը կքաժ՝ սպասում շարունակությանը:

- Էն օրը չասացիր: Դասարանում: Ինձ խայտառակում ես...

- Չեմ հիշում:- Գրիգորն ամաչում էր Թագուհուն հակաճառելուց: Ընդհանրապես, նրանից էնքան էր ամաչում, որ չէր համարձակվում մինչև անգամ նրա աչքերի մեջ նայել:

- Չես հիշում, համ... Հիմա կոխ կբռնենք, կտեսնենք՝ ուժեղն ով է,- սպառնալի շարունակում էր Թագուհին, հանկարծակի հասնում նրա վրա, երկու ձեռքով բռնում վիզը, կռացնում, գլուխն իջեցնում ցած ու սկսում մզելով, մզելով խեղդել, մինչև որ գցում էր գետնին: Հետո ամբողջ ծանրությամբ ընկնում էր վրան ու շնչակտուր շարունակ կրկնում:- Ասում ես՝ ինձնից ուժեղ ես, լակոտ, հիմա կխեղդեմ քեզ, լակոտի մեկը, լակոտ: Դե ասա, ասա՝ հանձնվում եմ, թե չե՝ կորած ես... Դե, հիմա շուռ արի, շուռ արի փորիդ վրա... Շուտ արա, ասացի, թե չե՝ համբերություն չունեմ, էստեղ քեզ հետ...

Հետո թռնում նստում էր մեջքին ու կատաղի թմբկահարում թիակ-ները:

Գրիգորը նրա անխիղճ ու անխնա հարվածներից ցավ էր զգում, իհարկե, բայց հետոն էլ մի անհասկանալի երանության մեջ էր ընկնում ու, ոչինչ չհասկանալով, կծկված, կուչ եկած նրա տակին, շունչը պահում և սպասում, որ Թագուհին վերջապես հոգնի ու բաց թողնի իրեն: Բայց, չէ, թող մի քիչ էլ շարունակվի... Թող անվերջ շարունակվի էս «տանջանքը»:

- Կերմիր, լակոտ, դե, գնա տուն, էսօր շուտ քնի, որ առավոտյան

դասից չուշանաս: Թելադրություն ունենք վաղը,- ասում էր ու գոհունակ, հաղթանակած, հռիռալով, մի ոտքի վրա թռչկոտելով՝ փախչում:

Տարին տարու հետևից գնում էր: Թագուհու էս «խաղերը» գնալով ավելի էին դուր գալիս Գրիգորին, որովհետև մի տեսակ արարողություն էին դառնում ու լցվում խորհրդավոր մի իմաստությամբ ու ակնարկներով:

Նրանից բաժանվելով՝ գնում պառկում էր իրենց չոր թախտին, անկյունում կուչ էր գալիս, ծնկները հասցնում էր մինչև ծնոտը, մանկական քաղցր զգացումով վերհիշում Թագուհու ամեն մի հպումն իրեն: Ու ոչ մի կերպ չէր հասկանում, թե ինչու է այդ ամենն իրեն դուր գալիս... Նրա փափլիկությունը, նրա հոտը, տաքությունը... Բայց ինքը դեռ շատ է խակ, ու գիտակցությունն էլ դեռ շատ է հեղհեղուկ, ու ամենը էս աշխարհում դեռ շատ անորոշ ու աղոտ է նրա համար...

Էդպես էր կարծում ինքը, բայց իրականում ենթագիտակցության մեջ բաներ կային, որ ինքը չէր համարձակվում բարձրաձայնել. պահում էր փակ կողպեքի տակ... Պահում էր սրբությամբ:

Տարին տարվա վրա էդպես մեծանում էին՝ Թագուհու հնարած մի նոր խաղով, նոր, անսպասելի, զարմանալի արարմունքով:

* * *

Աշնանը գրեթե ամեն օր անձրև էր տեղում: Փողոցներից մի քանիսն էին միայն ասֆալտապատ, մնացածը կորչում էր ցեխերի մեջ:

... Դպրոցից դուրս եկան... Թագուհին երկար մնաց չորս-հինգուսնանոց քարե լայն աստիճանների վրա կանգնած, մի տեսակ՝ արձանացած, մտածմունքների մեջ: Տեսնողը կասեր՝ էս ի՞նչ դարդեր ունի էս աղջիկը:

Գրիգորը դպրոցի բակից դուրս էր եկել արդեն: Հետ նայեց, տեսավ Թագուհուն ու ձեն տվեց նրան: Թագուհին, ինչ-որ բան փնթփնթալով՝ ծռմռած, թթված դեմքն արհամարհանքով շրջեց: Գրեթե բոլորն արդեն գնացել էին: Նրանք մնացել էին երկուսով. Գրիգորը՝ սպասողական դիրքով, իսկ Թագուհին՝ աշխարհից դժգոհ ու անտարբեր: Ու հանկարծ աղջիկը ճչաց.

- Լակոտ, մոտ արի, ինչ ես էդտեղ ցցվել-մնացել:
 - Ինչ է եղել, Թագուհի,- նրա ճշոցից լեղապատառ, վազքով մոտենալով՝ անհանգիստ հարցրեց Գրիգորը:
 - Չոռ ու ցավ է եղել,- մեծավարի վրա տվեց Թագուհին:- Չե՞ս հասկանում... էս ցեխերի միջով ես ղնց տուն հասնեմ:
 - Ես ինչ անեմ:
 - «Ես ինչ անեմ...», - նրա տնազն անելով՝ կրկնեց Թագուհին,- բռնորդ գնացին, չէ:
 - Հա, կարծես թե:
 - Կարծես, թե իսկապես գնացել են:
 - Դե, երևի,- աջ ու ձախ նայելով՝ ավելի շփոթվեց Գրիգորը:
 - Դե, կռացիր, ինձ շալակիր, էս ցեխերն անցկացրու:
- Գրիգորը սուսուփուս կռացավ: Աղջիկը թռավ տղայի շալակն ու վզից պինդ բռնեց:
- Դեռ կին չէր Թագուհին, բայց արդեն երեխա էլ չէր, ու ոչ գրկելու բան էր, ոչ՝ շալակելու: Տռուզ, ծանր աղջիկ էր... Բայց էդպես էր: Գրիգորն ինքն էլ չէր հասկանում, թե ինչու է ենթարկվում նրան: Խեղճ Գրիգոր:
- Լակոտ, ազդերիցս բռնիր, քաշիր վեր, չե՞ս զգում՝ սահում եմ ցած, ուզում ես ցեխերի մեջ ինձ կոլուխ:
- Անցորդները կանգ էին առնում, զարմացած ծածկացնում շրթունքները, «մեղա Աստված» ասելով՝ հեռանում: Ցեխոտ տեղերն անցան, բայց Թագուհին միտք էլ չունե՛ր նրա շալակից իջնելու:
- Գրիգոր ջան,- ասաց նա,- էնպես եմ հոգնել, ուժ չունեմ, թե քայլեմ, տուն հասցրու, հա՛...
 - Հասկացա... Բայց...
 - Ինչ բայց: Չլինի՞, շատ ես նեղվում, լակոտ: Որ ասում եմ՝ թույլիկ ես...
 - Չէ, բայց, բայց... Աղջի, Թագուհի, ինչ ես խեղդում... Վիզս թող...
 - Թողնեմ, որ ցած գցեմ ինձ...
 - Ես քեզ ցած չեմ գցի,- արդեն խռպոտած ծայնով մի կերպ արտասանում էր Գրիգորը:- Էդպես պինդ մի սեղմիր:
 - Կգցես, կգցես, լակոտ, ես քեզ լավ եմ ճանաչում,- պատասխա-

նում էր Թագուհին ու ավելի հարմար տեղավորվում նրա մեջքին:- Ես չգիտեմ՝ դու ինձ ասելով ասում ես...

- Ի՞նչ հիմարություններ ես դուրս տալիս, Թագուհի...

- Դե լավ, քիչ խոսիր, նայիր ճամփիդ... Ոտքդ քարին չկպչի... Երկուսով կթավալվենք ցեխերի մեջ, աշխարհով մեկ կխայտառակվենք, ձեռիցս չես պրծնի... Այ տղա, չեմ ասում՝ ազդրերիցս վեր քաշի... Սահում եմ ցած, չէ...

Քրտնախաշ, շնչակտուր եղած՝ Գրիգորը հասավ տուն:

- Ապրես, սրանից հետո անձրևոտ օրերին միշտ էսպես շալակած կբերես: Լակոտ ջան, ուզում ես քեզ, էսպես ասած, համբուրեմ շնորհակալությանս փոխարեն:- Եվ դեռ համաձայնություն չստացած, երջանիկ ժպիտը դեմքին՝ գրկեց նրան և պինդ ու երկար համբուրեց շրթունքներն ու զրնգուն ծիծաղով վազեց տուն: Գրիգորի ներսն էլ էր զրնգում: Հիպնոսացած, երկար ժամանակ չէր կարողանում շունչը տեղը բերել ու շարժվել, դարձել էր արձան՝ ապուշի դեմքով: Ու մեկ էլ պոկվեց տեղից ու սրընթաց վազեց: Առանց կանգ առնելու հասավ անտառ: Ճշում, գոռում ու թավալվում էր թաց խոտերի վրա... Ուզում էր աշխարհը գրկել, ուզում էր՝ աշխարհն իմանա իր երջանկության մասին, ուզում էր թռչել երկինք, ուզում էր մի սխրագործություն անել, ուզում էր գրկել Թագուհուն ու սավառնել վեր, վեր, վեր, հասնել կապույտ երկնքին ու լողալ անձայրածիր կապույտում...

Խենթություն, ջահելություն... Աշխարհ, կյանք... ԻՆՔՆ ու ՆԱ...

Ու դրանից հետո, ամեն առավոտ դասի գնալիս, Գրիգորը հույսով ու մի տեսակ թաքուն, ինքն իրենից ամաչելով, աչքերը շղիկացրած, շեղակի նայում էր դեպի վեր, դեպի ամպերը. «Էսօր անձրև կգամ, արդյոք...»:

* * *

Նրանց դասարանում Վանիկ անունով մի տղա կար: Կիցիլ էին ասում, որովհետև բոլը կարճ էր: Բայց ջլուտ, պինդ տղա էր, շատ անվախ ու նախահարձակ: Ասում էին՝ «գողական» է: Իսկապես, կասկածելի շրջապատ ուներ: Ինչևէ. էնքան գծություններ արեց, էնպիսի խաղեր խաղաց դասատուների գլխին, որ ճարահատյալ հեռացրին դպրոցից:

Էս Կիցիլը դրանից հետո դարձավ ավելի սանձարձակ, լկտի: Դպրոցից վրեժ լուծելու համար ամեն օր գալիս էր իր խուժան խմբով ու պատահած մեկի հետ կռիվ սարքում: Կարելի է ասել, որ իր անպատկառ պահվածքով սարսափ էր տարածել շուրջը: Ու մի օր էլ ռաստ եկավ Գրիգորին:

- Լսիր,- ասաց,- ձեր էդ կոմսոմոլում իմ հարցը քննել եք: Դու էլ իմ դեմ խոսել ես...,- ասաց, բռնեց նրա օձիքից, թռավ, գլխով խփեց Գրիգորի իջեցրած ծնոտին:

Ինչպես միշտ, Կիցիլի գալու հետ աշակերտությունը թափում էր դուրս՝ թամաշա անելու:

Երկար քաշքշվեցին: Կիցիլը ճարակորեն գտնում էր դանդաղկոտ Գրիգորի անպաշտպան տեղերն ու խփում, խփում: Սնդիկի պես անբռնելի, փոթորկի պես անկասելի, Կիցիլը հարվածներ էր, որ հասցնում էր: Գրիգորը պաշտպանվում էր, բռնում նրա ուսերից, ձեռքերն էր բռնում, հրում էր իրենից հեռու: Եթե երբեմն հարվածում էլ էր, ապա՝ Կիցիլի կրծքին կամ ուսին...

- Խելոք կաց, Կիցիլ, դե, խելոք կաց... Ախր, քեզ ո՞վ է նման բան ասել: Ես ոչինչ չեմ ասել, չեմ խոսել,- հորդորում էր խեղճացած Գրիգորը: Մի խոսքով՝ լավ թակոց կերավ:

Կիցիլը, անպատժելիությունից ոգևորված, մի քանի օր իրար վրա եկավ ու, Գրիգորին դասից դուրս կանչելով՝ նույն թատրոնը սարքեց: Կռվի վերջում նրա՝ իր նման անպատկառ խումբը հարձակվում էր Գրիգորի վրա, հրճվանքով տապալում գետնին, քացիներով, լկտի հռհռոցով ավարտում «գործը»: Համբերատար, ընկճված Գրիգորը ձեռքերով պաշտպանում էր միայն գլուխը:

Դպրոց գնալը նրա համար դարձել էր փորձանք ու պատիժ:

Պատուհանների մոտ կուտակված կամ դպրոցի պատերի տակ շարված աշակերտությունը հետաքրքրությամբ դիտում էր:

Գրիգորը պաշտպանվում էր ու հետն էլ հորդորում իր հակառակորդին, որ վերջացնի կռիվը, որ ինքը ոչ մի մեղք չունի:

- Ախր, ինչի՞ համար, ախր, պատճառ չունես, Կիցիլ, արի խելոք կաց... Խնդրում եմ, ինձ հավատա...

Մի օր էլ ծեծի թեժ պահին հանկարծ մի զիլ ու կատաղի ճչոց կտրեց աղմուկն ու աշակերտների ծիծաղը:

- Լակոնտ, չեմ հասկանում, որ քեզ ծեծում են:- Թագուհին էր:

Գրիգորը շուտ եկավ ձայնի կողմը ու մի սոսկալի հարված կերավ հենց աչքին: Կիցիլը գնալով ավելի ու ավելի էր մոլեգնում, կարծես ուզում էր Թագուհուն ցույց տալ, թե ով է իսկական տղամարդը, ով է անվախն ու քաջը:

- Վերջին անգամ եմ ասում, Կիցիլ,- հանկարծ գոռաց Գրիգորն ու, շրճիսկ, մի էնպիսի հարված հասցրեց նրա մոռուփին, որ Կիցիլն անշարժացավ, հետո երերաց, ճոճվեց՝ պղտորված հայացքով: Հոնքերը զարմանքից թռան վեր: Նայեց Գրիգորին և ուշաթափ տապալվեց գետնին:

Նրա խուժան խումբը պապանձվել էր անսպասելի ավարտից, Գրիգորի հանդգնությունից ու համարձակությունից: Բայց շուտով ուշքի եկան և նետվեցին Գրիգորի վրա: Սակայն Գրիգորն արդեն էն կաշկանդվածը չէր: Հաստատ որոշել էր էս խայտառակությանը վերջ դնել: Կատաղի նետվեց նրանց մեջ, աջ ու ձախ հուժկու հարվածներ հասցնելով՝ ցիրուցան արեց, քշեց դպրոցի բակից:

Իրենց դասարանի Արտաշեսը վազեց դեպի Կիցիլը, կռացավ նրա վրա ու ահաբեկված՝ գոռաց.

- Արա, շտապօգնություն է պետք կանչել: Հիմա դեռ ջուր ճարե՞ք, մի բաժակ սառը ջու՛ր:

Արածից սարսափած, Գրիգորը վազեց, մտավ դպրոց ու քիչ հետո ջրի բաժակը ձեռքին վերադարձավ, թեքվեց Կիցիլի վրա ու, նրա քունքերը տենդագին տրորելով, սառը ջուրը ցայեց դեմքին:

Վերջապես Կիցիլն աչքերը բացեց, կամաց-կամաց շարժվեց ու նստեց:

- Կներես, հմ, Կիցիլ ջան: Ես չէի ուզում, որ էդպես... Բայց, ախր, դու էիր մեղավորը...

- Գրիգոր,- նվաղած ձայնով թոթովեց Կիցիլը,- դու վայ տասս ինձ: Դանակը կոխելու եմ փորդ... Խառնեմ, աղիներդ թափեմ...,- ասաց, ու գլուխը նորից հասած տանձի պես ընկավ ցած, ու նա նորից փովեց գետնին:

- Թող դրան,- Թագուհին էր,- գնանք էստեղից,- և թևից քաշելով՝ Գրիգորին տարավ հեռու, հետո վերադարձավ:

- Էյ, Կիցիլ տղա, լսում ես... կերամբ..., էդպես: Իմացիր՝ ում հետ գործ ունես:

Ու գլուխը բարձր, ծնոտը՝ ցից, մարտը շահած զորավարի նման հպարտ՝ հեռացավ:

Երկար, լուռ քայլում էին: Արդեն տան մոտ Գրիգորը խոսեց.

- Լավ չարեցի, հա՛, Թագուհի:

Թագուհին պարզապես ցնցվեց: Ակամա կանգ առավ, ապշահար նայեց տղային.

- Բա ինչքան ծեծ ուտեիր, լակոտ:

- Ախր, մարդու դեմքին կխփե՞ն... Եթե չգոռայիր, էլի չէի խփի:

- Մոսիի ու Սարոյի պատմությունը չսարքես գլխիս,- թունոտ ծիծաղեց Թագուհին:- «Անուշը փարդի տակից նայեց...», հը՛,- ու մեկեն լրջացավ:- Գնա տուն, լվացվիր, քեզ կարգի բեր:

Գրիգորը շատ ճնշված տեսք ուներ, մինչև անգամ՝ խեղճացած:

- Ինձ մեղավոր եմ զգում... Չէ, չէ... Վայրենություն էր իմ արածը... Ախր, ես նրանից շատ ուժեղ եմ, ո՞նց կարելի էր...

- Գրիգոր, Գրիգոր, դու ինձ վայ տաս... Ա՛յ տղա, դու ի՞նչ մարդ ես... Հիմա կտամ, տողադարձ կլինես...,- փրփրեց Թագուհին և, իսկապես, ձեռքը սպառնալի բարձրացրեց՝ հարվածելու պատրաստ:

- Լավ, լավ, ի՞նչ ես տաքանում...

Երկար լռեցին: Հետո Թագուհին խոսեց: Սառը, միատոն բառերը հատ-հատ արտասանելով:

- Երեկ Կառլենն իրենց սալորի ծառից մի կատու էր կախել:

- Չի կարող պատահել,- ցնցվեց Գրիգորը:

- Ասում է՝ իրենց հավաքունն է մտնում, հավերին հակալ-ակալ անում, ձվերը տանում:

Մի պահ ամեն մեկն իր մտքերի հետ էր: Վերջապես Թագուհին քմծիծաղեց:

- Մարդու դեմք, մարդու դեմք,- բերանը ծամածռելով, հեգնելով՝ ասաց Թագուհին,- դեմք էլ կա, դեմք էլ... Դեմք կա, որ խոզի մոլութ է: Ասացի՝ գնա լվացվի...

Գրիգորը շարժվեց դեպի տուն: Թագուհին հետևից բղավեց.

- Էյ, մեծահոգի լակոտ, մեկ էլ քեզ խեղճացած չտեսնեմ:

Առավոտյան Գրիգորը հայելու մեջ նկատեց, որ աչքի տակը կախված է. մի ուռած, կապույտ տոպրակ: Էդպես գնաց դպրոց, մտավ դասարան ու հայացքով փնտրեց Թագուհուն: Մեջքով դեպի ինքը՝ Թագուհին ինչ-որ մեկի հետ խոսում էր: Գրիգորը մոտեցավ, բարևեց: Թագուհին շուռ եկավ դեպի նա, ուզեց պատասխանել ու... ու պապանձվեց՝ նրա աչքը տեսնելով: Խռոված, սուսուփուս, գնաց-նստեց իր նստարանին:

Միայն դասերի վերջում տղայի կողքով անցնելիս՝ Թագուհին օձի պես ֆշացրեց.

- Զզվում եմ քո տեսքից...

Գրիգորը մի ամբողջ շաբաթ դպրոց չգնաց: Մինչև անգամ տնից դուրս չէր գալիս, որ Թագուհու աչքին չերևա...

Կիցիլն այլևս դպրոցի կողմերում չերևաց: Շուտով նրանց ընտանիքը տեղափոխվեց Թիֆլիս: Հետո լուր տարածվեց, թե Կիցիլին բանտում սպանել են:

Գրիգորն էդ լուրը շատ ծանր տարավ, շատ տխրեց: Նրա էությունը չէր համակերպվում, ինքն իրեն մեղավոր էր զգում: Համարձակությունը չէր հերիքում, որ Թագուհու հետ կիսվի, բայց դասընկերներին հանգիստ չէր տալիս՝ անընդհատ Կիցիլի մասին խոսելով: Այնքան, մինչև որ տղաներից մեկը ըմբերանեց նրան:

- Դե լավ, հերիք դարդոտվես,- ասաց,- զզվացրիք քո Կիցիլով... Ինչ կարող ենք անել... Տղամարդն էդքան փախքոտ կլինի, որ դու ես...

- Ախր, քանի տարի մի դասարանում սովորել ենք...

- Հետո ինչ,- հարձակվեց դասընկերը,- «սովորել ենք»: Նա սովորում էր...

* * *

Օգոստոսի տաք օրերն էին: Դասարանով իջան ծորը՝ գետում լողանալու: Գետը չնայած մեծ ու խորը չէր, բայց ջահելներն ամեն տարի գարնանը մի հարմար տեղ ամբարտակում էին և հրաշալի լողատեղ սարքում:

Լողացան, հետները բերած ուտելիքը միասին կերան: Հետո նորից լողացան՝ ճչալով, աղմկելով, ծիծաղով, իրար վրա ջուր ցայելով... Հետո սկսեցին միասին երգել... (Հայերի համար միասին երգելը մեծ խնդիր է, բայց ծայները ջահել էին, զրնգուն ու դրանով՝ տանելի):

Մութն ընկնում էր: Երեխաները քարափների տակ փոխեցին թաց լողաշորերն ու իծաշար կազմած՝ բարձրացան վեր: Ինչպես էր ստացվում, որ ուր էլ լինեին, ուր էլ գնային, վերջում միշտ մնում էին երկուսով:

- Չգնանք մենք էլ, Թագուհի,- հարցրեց Գրիգորը:

- Չէ:

- Բոլորը գնում են, մարդ չմնաց համարյա:

- Գնում են՝ գնան,- անտարբեր արտասանեց Թագուհին ու հանկարծ տեղից պոկվելով, նետվեց գետը:- Արի, մտիր, տես՝ ինչ տաք ջուր է..., - բղավեց ու սուզվելով՝ տրվեց գետի հոսանքին: Զուրը դրախտային մի քնքշությամբ շոյում էր նրա մարմինը... Գերագույն հաճույքից Թագուհին կարմրախայտի նման դուրս նետվեց ջրից, շրմփոցով ընկավ ալիքների վրա ու սկսեց մոլեգնած, վայրենի մի կատաղությամբ ոտքերով ու ձեռքերով չփչփացնել՝ ցուքեր շարտելով Գրիգորի դեմքին... Ծիծաղ, կչկչոց... Երջանիկ, հաղթական, անհոգ...

Վերջապես հոգնեցին խաղերից, համարյա ուժասպառ պառկեցին տաք սալաքարերի վրա: Քարերի՝ արևից առած ջերմությունը ներծծվում էր նրանց մեջ...

...- Արևի թեք շողերը, տես, ինչպես են գեղեցկացրել մեր դիմացի լանջը... Մամա ջան, գժվել կարելի է... Տեսնո՞ւմ ես, ինչքան պես-պես ծաղիկներ կան... Ի՞նչ գեղեցկություն է... Ի՞նչ ծաղկագործ գորգ է..., - հմայվում էր Թագուհին:

Հետո թթված դեմքով շրջվեց դեպի Գրիգորը.

- Լակոտ, չե՞ս ֆայմում գնաս, ինձ համար ծաղիկ քաղես:

Գրիգորը տեղից թռավ, լողալով գետն անցավ, դուրս եկավ մյուս ափն ու սկսեց ծաղիկներ հավաքել: Քիչ հետո մի մեծ փնջով հայտնվեց նրա առջև:

Թագուհին ժպտաց՝ գեղեցիկ ու սպիտակ ատամնաշարը ցուցադրելով:

- Գիտես, ես շատ եմ սիրում դաշտային ծաղիկներ, խնդրում եմ՝ հիշես դրանց վայրի գեղեցկությունը, չոլի հոտն ու բուրմունքը,- ասաց, նազանքով երեսը թաղեց ծաղկեփնջի մեջ ու աղունակի նման երկար-երկար «ղուն-ղուն» արեց, տենչանքով ու երազանքով... Կոկորդում խեղդած, հոգում պարփակած կանչեր կային նրա ձայնի մեջ... Ու՛

առաքինի... Ու բնությունն էր հրճվանքով բլթբլթում, ու ժայթքել էր ուզում նրա մատաղ սրտից մի շիկացած լավա...

Գրիգորը դողդողացող ձեռքով անհամարձակ շոյեց նրա փարթամ մազերով գլուխը: Թագուհին բռնեց տղայի ձեռքը, իջեցրեց ու համբուրեց կարոտակեզ շնչով, երկար, քնքրյշ...

- Շնորհակալ եմ, Գրիգոր...

Գրիգորի գլուխը պտտվեց, և հմայված՝ նա ականա ծնկի իջավ:

- Չէ, չէ,- կրքոտ շնչաց Թագուհին,- չչոքես երբեք, նույնիսկ իմ առաջ...

Թագուհու էս խոսքերը, նրա էս պատվիրանը հետո դեռ շատ է մտաբերելու Գրիգորը: Ավանդ...

Արևը քեց ձորը: Միայն դիմացի քերծերն էին դեռ կարմրին տալիս, տեղ-տեղ հանկարծ ջահի պես բռնկվում, վառվում և իսկույն էլ պեծին տալով՝ հանգչում: Կոշտ ապառաժների մեջ գույնզգույն, մանրիկ հանքաքարեր կային, որ փայլվում էին...

Պատանիները տաք սալաքարին պառկած, գետի փափուկ մոլտոցին ունկնդիր, նայում էին դիմացի ժայռերին, մայրամուտից խորհրդավոր դարձող ձորին ու իրենք էլ լցվում բնության խորհրդով... Եվ դառնում էին արև, լանջի ծաղիկ ու ծառ, քար ու ժայռ... Եվ գետ, և հոսող ջուր... Առանց մտքի ու առանց բանականության... Դառնում էին բնություն...

Ինչ հրաշք էր ապրելը... Ամենը, ամենը իրենց համար է... Եվ ձորը, և գետը, և ծաղիկներն ու կանաչը, և երկինքն ու արևը... Եվ աշխարհը, և կյանքը... Եվ իրենք, իրենք... մեկը մյուսինն են... Եվ էնքան, որ ներծծված են միմյանցով... ՆՈՒՅՆՆ ԵՆ...

* * *

Թագուհիենց այգում, հսկա տանձենու հաստ ճյուղերին, ամուր, երկու հաստ պարաններով ճլորթի էր կապված: Ապահովության համար՝ չորս կողմից տաշած- հղկած փայտիկներ: Թագուհու հայրն էր սարքել՝ սիրելի աղջկա համար:

Թագուհին տաք օրերին փափուկ բարձը դնում էր տակը ու, թեթևակի ճոճվելով՝ սիրում էր էդտեղ գիրք ընթերցել:

Բայց մեղմ ու երազկոտ նրա տրամադրությունը երբեմն լքում էր

նրան: Շանթահարվածի նման հանկարծ տեղից թռչում էր ցած, վազում դեպի Գրիգորենց բակը:

- Գրիգոր, էհէյ, լակոտ, շուտ արա, արի:

Գրիգորը նրա ծայնի վրա դուրս էր թռչում.

- Ինչ կա, Թագուհի:

- Շուտ արա, բան եմ ասելու:

Գրիգորը գլխապատառ վազում էր նրա մոտ:

- Հը...,- պատրաստական մեխվում էր նրա առաջ:

- Հը...,- նրա տնագն անելով՝ ժպտում էր Թագուհին:- Հը ու չոռ քեզ... Արի, մի քիչ ինձ ճոճիր...

Առանց նրա համաձայնությանը սպասելու՝ թռչում, նստում էր ճլորթու մեջ, պարանները պինդ բռնում:

- Սկսիր,- հրամայում էր:

Գրիգորը բռնում էր ճլորթին, իրեն քաշելով՝ հետ-հետ գնում ու հրում առաջ:

- Ուժեղ, լակոտ, էդպես... Ավելի պինդ... էլի... էլի... Ասացի՝ ավելի թափով... Ա՛յ տղա, ուժերդ ինչ եղան, ինձ տեսար, թուլացա՞մ... Իմ հոտից արբեցա՞մ... Բա, իհարկե... Բարձր, ավելի բարձր... Վերև... Վերև... Դեպի ամպերը... Ամպերը...

Գրիգորին էդպես կարգադրում էր, ստիպում էր իրավունքով, հրամայում տիրոջ նման...

- Շպրտիր, շպրտիր երկինք... Շպրտիր... էհէյ, հրեշտակներ, հասնում եմ ձեզ, ձեր ամպերի մեջ եմ... Իջե՛ք, իջե՛ք դուք ինձ մոտ, իջե՛ք, իջե՛ք երազներ...

Գրիգորի մայրը՝ Օլինկան, մի թաքուն տեղ կանգնած, նայում էր, թե ինչպես իր տղան սիրուն Թագուհուն ծուլ- ծուլ է անում:

- Էս աղջիկը վախ չունի... Առյուծի սիրտ է կերել... Աղջի՛,- չդիմա-նալով՝ բղավում էր Օլինկան:- Աղջի, դու առյուծի սիրտ ես կերել...

- Հա՛, հա, Օլինկա, հա,- հրճվանքով, էլի քրքջալով՝ պատասխանում էր Թագուհին ու թափով վեր ու վար ճոճվելով՝ աշխարհը լցնում իր ճիչով, աղմուկով, իրենով...

Երբ Գրիգորը վերջապես հոգնած ու քրտնաթոր տուն էր գալիս, մայրը զննող աչքերով նայում էր նրան ու ասում.

- Էդ աղջիկը... Էդ ի՞նչ աղջիկ է... Էդ ծամը կտրածը...- Եվ բազմա-
նշանակ ու գոհ ժպտում էր քթի տակ...

* * *

Մանուկյան ազգանունով հարևան ունեին: Մանուկանց էին ասում:
Հետաքրքիրն էն էր, որ ազգանունն ու տան բովանդակությունը
բռնում էին իրար: Էդ տանը ութ մանուկ էր ծնվել: Տանտերը՝ փոստա-
տար Երվանդը, միջահասակ, շիկահեր, կարմրավուն, չոր դեմքով,
մանրաչք մարդ էր: Ծերությունն արդեն թաքուն մոտենում էր նրան:
Հսկայական, սև գույնի, մաշված, դարն ապրած պայուսակը աջ ուսին
չանթա արած, վիզը թեքած միշտ դեպի ձախ, որպեսզի գլուխը հա-
կակշռի պայուսակի ծանրությանը, ինքնամփոփ ու մտածկոտ քայլում
էր ցեխոտ փողոցներում, զինվորական «կիրզայի սապոգները» հա-
գին, բաժանում առաքված թերթերն ու նամակները: Պատմում էին,
որ պատերազմի ժամանակ «սև գիր» ստանալով՝ հասցեատիրոջը
չէր հանձնում, թաքուն այրում էր: «Հույսը կյանք է,- ասում էր,- թող
ապրեն հույսով»:

Ով գիտի՝ ճիշտ էր... Մանավանդ էդ մասին ծածուկ պատմում էր
նրա կինը՝ Արաքսյան:

Փոստատարի աշխատավարձն ի՞նչ պետք է լիներ, չնչին մի բան էդ
բազմաշունչ ընտանիքի համար: Այդ պատճառով էլ մի շորը, ասենք՝
մի շալվարը, մեծից փոքր փոխանցելով՝ հագնում էին էնքան, մինչև
որ ծվեն-ծվեն լինի: Դրա հետ մեկտեղ, ապրում էին փակ, հաշտ, հա-
մախմբված ու արժանապատիվ: Եթե պատահում էր, որ երեխանե-
րից մեկն ու մեկը հարևանի տանն էր լինում, ու այդ պահին տանը
ճաշի էին նստում, պետք է անմիջապես գնար իրենց տուն, այլապես
խիստ կպատժվեր:

Երեխաները՝ Արաքսյայի նման բարձրահասակ, մի տեսակ դուրս
ընկած սև, խոշոր աչքները՝ նիհար ու գունատ դեմքի վրա...

Իհարկե, հավանաբար, թերսնուցումից, և նիհար էին, և հաճախ
հիվանդանում էին:

Արաքսյան թուխ դեմքով ու հմայիչ կին էր: Ձեռքերը՝ ուռած, ցցված
երակներով ու կոշտուկներով: Աշխատում էր արևածագից մինչև

արևամուտ... Մաքրությունը նրա կուռքն էր: Սրտաշարժ հատկություններ ուներ, օրինակ, հարևաններից պարտք էր վերցնում, ասենք, մի հարյուր ռուբլի, տանում էր, գցում խնայդրամարկղ: Հետո իր հարազատներին գրքույկը ցույց տալով՝ հպարտ ասում էր.

- Տեսեք, էս ամիս էսքան փող եմ հետ գցել, բա: Երվանդս է աշխատել:

Հարևանները երբեք չէին մերժում Արաքսյային, որովհետև ճիշտ խոստացած օրը հետ էր տալիս գումարը: Հետո մեկ ուրիշից էր վերցնում: Ու էդպես շարունակ տիկին Արաքսյան միշտ «խնայած» փող ուներ...

* * *

Մայիսի մեկն էր: Շքերթից հետո, անտառի տակի բացատում սպորտային մրցումներ էին կազմակերպվում, զանազան խաղեր: Կառլենն ու Գրիգորը ֆուտբոլ էին խաղում, մի թիմից: Կառլենը, ինչպես միշտ, հարձակվող էր, իսկ Գրիգորը խաղում էր պաշտպանությունում: Ինչ-որ մի պահի Գրիգորը տեսավ, որ հակառակ դարպասի մոտ վիճաբանություն է սկսվել: Վազեց: Բայց մինչև կհասներ, քաշքշոցը ծեծկռտուքի էր վերածվել: Մանուկանց Ավագն (հենց ավագն էլ նա էր երեխաների մեջ) ու իր չորս եղբայրները կռվում էին Կառլենի հետ: Եվ Ավագն էր թույլիկ, և նրա փոքր եղբայրները: Իսկ Կառլենի տվածը՝ տված էր: Կառլենը թիկնեղ, բարձրահասակ, լավ սնված տղա էր, իրոք շատ ուժեղ: Հակառակորդները նրա հարվածներից տապալվում էին գետնին, բայց համախումբ էին ու համառ, նորից ու նորից նետվում էին առաջ... Գրիգորը հևհև տեղ հասավ, ձեռքերը տարածելով՝ մտավ նրանց արանքը:

- Արա, քու կերածն ի՞նչ ա, որ ինձ հետ կռվի ես բռնվում,- կատաղած գոռում էր Կառլենն ու անխղճորեն հարվածներ տեղում:- Ես ձեզ հատ-հատ էլ, միասին էլ կջարդեմ, կտրորեմ, փոշի կսարքեմ...

Գրիգորը մեկ աջ, մեկ ձախ հորդորում էր, խնդրում.- Կառլեն ջան, հանգստացիր, տղաներ, վերջացրեք...

Վերջապես մյուս ընկերներն էլ մոտեցան, բաժանեցին:

- Ես ձեր մերը...,- վերջում կոպիտ էս հայիոյանքը տվեց Կառլենը:

- Ավագը լսեց: Բարակ վիզը թեքվեց ուսին.
- Իմ մորը, իմ մորը ուշունց ես տալի՜, վայ, մամ ջան, վայ...,- ասաց և խեղճ ու անօգնական լաց եղավ...
 - Գրիգորը մոտեցավ նրան, գրկեց, գլուխը կացրեց դռնին:
 - Ավագ ջան, Ավագ ջան, հանգստացիր, խնդրում եմ, ներիր, երևի միամիտ թռավ բերանից... Կառլեն, արի, ներողություն խնդրիր Ավագից:
 - Էդ էր պակաս: Չէ, չէ մի՛ ներողություն խնդրեմ դրանից,- արհամարհական ասաց Կառլենը:
 - Էդ տհաճ միջադեպից հետո խաղերն ընդհատվեցին: Ջահելներն սկսեցին ցրվել իրենց տները:
 - Ըստ սովորության՝ Կառլենն ու Գրիգորը կողք կողքի իջնում էին դեպի տուն: Կառլենը, ռունգերն ուռեցրած, ծանր փնջացնում էր. դեռ գրգռված էր, փրփրած: Հանկարծ կանգ առավ ու դիմեց լուռ քայլող Գրիգորին.
 - Կա՛յ: Ես մենակ մի բան չհասկացա. դու հում ախպերն ես՝ իմ, թե՛ արջի... Նրանք՝ հինգ, ես՝ մենակ... Ընկեր ես, թե ինչ ես...
 - Կներես, Կառլեն ջան, ուղղակի...
 - Ինչ ուղղակի, ինչ,- աչքերը դեռ արնակալած՝ վրա տվեց Կառլենը,- դավաճանի մեկը, դավաճան... Ես էլ կարծում էի՝ հավատարիմ ընկեր ունեմ: Թո՛ւհ... Ափսոս ես, ափսո՛ս...
 - Գրիգորն իրեն շատ վատ էր զգում այս դեպքից հետո: Ու մեղավոր... Հոգու խորքում շատ տանջվեց, մտածեց՝ գնա, Կառլենից ներողություն խնդրի, բացատրվի... Բայց ինչ-որ մի բան նրան հետ էր պահում էդ քայլից: Մանուկանց երեխաների թախծոտ հայացքները, սփրթնած դեմքերը պատկերվում էին աչքերի առաջ ու...
 - «Ծեծվածին ինչ ծեծես»: Ու էդպես էլ չգնաց բացատրվելու Կառլենի հետ: Բայց էդ օրվանից Կառլենը նրան այլ կերպ չէր կոչում, եթե ոչ «դավաճան ընկեր» կամ «անհույս մարդ»: Առանձնապես՝ Թագուհու ներկայությամբ: Մեկ, երկու, վերջապես մի օր Թագուհին հարցրեց.
 - Ինչու՞ է քեզ դավաճան ասում Կառլենը:
 - Չգիտեմ:
 - Ինչպես թե չգիտես:

- Չգիտեմ, էլի, իրեն հարցրու:
- Քեզ բան եմ հարցնում, պատասխանիր:
- Դե, ասացի՝ չգիտեմ... Երևի, ինքը ճիշտ է:
- Ինչպե՞ս թե ճիշտ է, լակոտ,- վրա պրծավ Թագուհին: Եվ Գրիգորն ստիպված եղավ դեպքը մանրամասնորեն պատմել:

Թագուհին ուշադիր լսեց ու ոչինչ չասաց: Սակայն Գրիգորը զգաց, որ նա իր կողմն է:

* * *

Կիրակի օր էր: Գրիգորն առավոտից իր տեղը չէր գտնում, ինքն էլ չէր հասկանում, թե ինչ է կատարվում հետը: Փորձում էր կարդալ, դաս սովորել, չէր ստացվում: Գնաց բակում պտտվեց՝ աչքը Թագուհիենց կողմը, հետո դուրս եկավ փողոց, քայլեց. իջավ, բարձրացավ... Կառվենի մեղադրականից հետո Գրիգորի հոգին կորցրել էր հանդարտությունը: Ներվային լինելու պատճառը դա՛ էր... Ինքն էլ չգիտեր, ինքն էլ չէր հասկանում, թե ինչ է կատարվում իր ներսում:

Օրն արդեն մթնում էր: Իրենց տան պատշգամբում ջղային-ջղային քայլում էր, ու էդտեղ ականջին հասավ Թագուհու ձայնը:

- Էհեյ, Գրիգորի,- երբ Թագուհին լավ տրամադրությամբ էր, էդպես էր կոչում Գրիգորին,- արի, բան եմ ասում:- Թագուհու ձայնի մեջ պշրանք կար և մի ինչ-որ խորամանկ երանգ, մի ինչ-որ «խարդախություն»:

Գրիգորը պատշգամբից թռավ, ցած նետվեց, մտավ նրանց այգին: Թագուհին չկար: Դես նայեց, դեն՝ չկար:

- Լակոտ, արի էստեղ,- վերջապես լսվեց Թագուհու խորամանկ ծիծաղը: Այգու խորքում թաքնվել էր խնձորենու տակ:

Գրիգորը հևիհև մոտեցավ.

- Ի՞նչ կա, Թագուհի:

- Շան պոչ կա,- ասաց Թագուհին ու կատվի ճկունությամբ նետվեց դեպի նա, փաթաթվեց վզին ու սովորականի պես սկսեց մղելով կռացնել, մինչև որ գցեց խոտերի վրա...

- Ասում ես... քեզ... քեզնից ուժեղ չեմ, լա... լակոտ...- Շնչակտուր, կերկերուն, մի տեսակ ոչ սովորական, անծանոթ էր ձայնը: Հետո

անսպասելի թողեց քաշքշելն ու կրծքով ընկավ տղայի վրա:- Մամա ջան,- շնչաց Թագուհին,- ես հիմա կմեռնեմ... Գրի-գո-րի...,- նվաղեց, հանգեց նրա կրծքին,- Գրիգորի... Գրիգորի...

Ո՞ր խորխորատներից էր գալիս նրա քաղցր ծայնը...

Հանկարծ Գրիգորն իր հարթ կրծքին անծանոթ, փափուկ հպում զգաց, ու շունչը կտրվեց, ու քարացավ, ու մոռացավ և՛ դիմադրելը, և՛ հակաճառելը, և՛ ներողամտորեն ծիծաղելը: Թագուհին ավելի պինդ սեղմվեց նրան, ու Գրիգորը հասկացավ. աղջկական կուրծքը երկու տեղ կոկոն էր տվել... Թագուհին զգաց, որ Գրիգորը հասկացավ, թե ինչ է կատարվել իր հետ: Խեղճացած ու հնազանդ, ու կարծես ներողություն հայցելով՝ այտը հպեց նրա դեմքին ու մնաց էդպես... Մեղավոր, մեղավոր...

Երկար մնացին էդ դիրքով երկու մատղաշ արարածները: Ինչ-որ բան գիտեին ու չգիտեին, որովհետև նոր էին մտնում էս աշխարհը, ուր շատ բան դեռ անծանոթ էր ու անհասկանալի, ու՝ գաղտնի: Ու նոր էր սկսվելու... Երկուսն էլ կարծես հասկանում էին, որ մի զարմանալի, աստվածային խորհրդի հայտնության շեմին են կանգնած: Իսկ հիմա... Հիմա նրանց տիրում ու առաջնորդում էր հզոր բնագղը... Տիեզերական հզորության չափ ձգող մի ուժ նրանց մղում էր մեկմեկու... Անհաղթ կիրքը... Ո՛չ տոկալի ցուրտը, ո՛չ անասելի շոգը, ո՛չ ամպրոպն ու կայծակը, ո՛չ քրիեղեղը, ոչինչ, ոչինչ չէր կարող խանգարել նրանց չուն դեպի երկինք, դեպի իրար... էդպես էին զգում վախը կորցրած էս երկու անհոգ ու արևաշող հոգիները:

Ոչինչ...

Չէ, երեխեք ջան: Աշխարհում միշտ էլ կա մի քստմենելի ուժ, որ մարադ մտած, համբերատար սպասում է, մինչև որ իր հարձակվելու պահը գա: Քո սխալվելուն է սպասում... Հարձակվում է երախը բաց, անսպասելի, փտած ատամները ժնկոտացնելով, ու չես էլ հասկանում, թե ինչպես ես ընկել ցանցը ու... Ու հոր կորան քո արևը, քո լույսն ու հույսը... Ու մի ամբողջ կյանք սարդի պես ծծում են հյութերդ, խժռում են ողջ-ողջ... Ուզում ես ազատվել, ուզում ես ազատվել ու մեկ էլ տեսնում ես, որ կյանքդ վերջացել է: Շատ ուշ ես հասկանում, ու ամեն ինչ կորցնում է իր նշանակությունը, իմաստը: Միևնույն չէ՛ այտուիետ...

Թող ձեզ հետ չպատահի...

Կառլենը գործով դուրս եկավ իրենց բակն ու, կարծես ինչ-որ բան զգալով, քիթը տնկեց վեր, սկսեց շան նման օդը հոտոտել: Հանկարծ քարացավ ու մեկ էլ նետվեց դեպի փայտե ցանկապատն ու, չնայած մթնշաղ էր, նկատեց նրանց: Ասես կայծակը խփեց, երկինքը պատռվեց ու թափվեց նրա գլխին...

- Էհե-հեյ... Էդ ի՞նչ եք անում,- հուզմունքից խռպոտած ծայն տվեց, սարսափազդու մոնչաց Մսրա Մելիքի նման,- մըմը, մըմը, մըմը... Ես ձեր...

Գողության մեջ բռնվածի պես՝ երկուսն էլ վեր թռան:

- Պրիվետիկ դռբեստնոմու կոմսոմոլու,- չգիտես ինչու ռուսերեն ասաց Թագուհին, նրա սպառնալի մոնչոցը բանի տեղ չդնելով ու ծիծաղելով՝ շարունակեց:- Ըմբշամարտ, կոխ, հանաք, կատակ, գուպար,- ու, ինչպես միշտ, մի ոտքի վրա թռչկոտելով՝ փախավ տուն:

Կառլենը դպրոցի կոմերիտական կազմակերպության քարտուղարն էր: Մտածում էր, ինչ անի, ինչպես ձևակերպի նրանց արարքը: Կոմերիտական ընդհանուր ժողովում քննարկման նյութ դարձնի... Մտածեց, մտածեց ու էդպես էլ չհամարձակվեց: Գիտեր, որ Թագուհին կկանգնի ու կթքի երեսին: Ու՛ պրծավ, ու ամեն ինչ կվերջանա... Թագուհին էնպես կշշպոի, որ հորդ հարսանիքը կհիշես... Ու էլ ոչ մի հույս, ոչ մի ապագա...

* * *

Դարձյալ կիրակի էր: Դասարանցիներով իջան ձորը՝ լողանալու, գետափին փափուկ, մանրիկ ավազների վրա պառկելու, արևկող անելու...

Ու դարձյալ երկուսով մնացին... Բայց չէ, էս անգամ ջրերում դեռ թաքտում էր իրենց դասարանցի Լյուդան. ծիծաղկոտ, թմբլիկ, սպիտակամաշկ...

Զարմանալին էն էր, որ ջրի մեջ էր և Գրիգորը: Լյուդան բարձրանում էր նրա ուսերին ու կշկջալով նետվում ջուրը, սուզվում ու ջրի տակով գալիս, բռնվում Գրիգորի ծնկներից, դուրս պրծնում ջրից ու... ամբողջ ձորը լցվում էր նրա զրնգուն, անհոգ ծիծաղով...

Թագուհին արդեն հագնված, մի քարի վրա նստած՝ մոայլ, գլուխը կախ, հոնքերի տակից անթարթ նայում էր նրանց: Վերջապես Գրիգորն ու Լյուդան ջրից դուրս եկան, իրենց խաղերից գոհ ու բարձր ծիծաղելով՝ վազեցին ամեն մեկը մի քարի տակ շորերը փոխելու:

- Էնպիսի հաճելի, տաք ջուր է, Թագուհի, իզուր շուտ դուրս եկար,- ասաց Լյուդան ու վեր տանող արահետով այծիկի պես մագլցեց:

Գրիգորը հագնված, եկավ կանգնեց Թագուհու առջև:

- Չգնամք,- հարցրեց:

- Էդ թնչ էիք անում ջրի մեջ,- թունոտ ժպտալով՝ հարցրեց Թագուհին:

- Ինչ պիտի անեինք, լող էինք տալիս:

- Դա կոչվում է լող տամ,- փնջացրեց Թագուհին: Աչքերից հուր ու կրակ թափելով՝ անսպասելի կռացավ, ձեռքն ընկած պատահած քարը վերցրեց ու՝ շրջիսկ... Քարը կպավ Գրիգորի քունքին: Սուր ծայրը կտրեց և նրա ռունգը: Գրիգորն ուշաթափ ընկավ...

- Էդպես, Էդպես,- հրճվանքից, թե վախից բղավեց Թագուհին ու վազեց վեր:

- Սրան տեսեք, է, կաթը դեռ պռոշներին չի չորացել, արդեն դավաճանում է, լակոտը... էհեյ, լակոտ, Էդտեղ սատկիր, էլ քեզ չտեսնեմ...

Հևիհև հասնելով տուն՝ Թագուհին ձեն տվեց Կառլենին:

- Գնա ձորը,- ասաց,- ընկերոջդ բեր, քարից ընկել է, մեռել... Շո՛ւտ արա, շո՛ւտ արա...

- Ինչե՛ր ես խոսում, Թագուհի,- ճչաց վախեցած Կառլենն ու վազեց հարևան Վարդանի մոտ: Քիչ հետո նրա բեռնատարը, դրոդավով, փոշու ամպեր բարձրացնելով, իջավ ձորը...

Թուրքի ահ ու սարսափը տեսած մարդ էր Վարդանը: Սասունից էր գաղթել: Թախտաջանյան ազգանունով տեղացի եղբայրները, որոնց տանն ապրում էր Վարդանի ընտանիքը (հետագայում երկու եղբայրներն էլ դարձան գիտնականներ, մինչև անգամ՝ ակադեմիկոս), վաղուց տեղափոխվել էին մայրաքաղաք: Մի ամառ եկան, հանգստացան և աշնանը իրենց մեծ տունը մեծ այգիով նվիրաբերեցին Վարդանին: Վարդանը շատ չեմուչում արեց, բայց երկու եղբայրներն էլ, մանավանդ նրանց մայրը՝ տիկին Սիրանը, պնդեցին իրենց որոշման վրա:

- Դե, առանց էն էլ գաբրինք էստեղ, էլի,- ասում էր Վարդանը:

- Ոչ, ընտանիքդ մեծանում է, քեզ տուն է պետք, ապահովություն...

Ինչևէ: Վարդանը դարձավ տան տեր ու շատ սիրված մարդ թաղամասում, որովհետև չափազանց բարի, մեղմ, ազնիվ ու աշխատավոր մարդ էր: Ով ինչ հարցով էլ դիմեր նրան, ասում էր.

- Կեղնի, դուրբան էղնիմ քեզ...,- իր մեղմ ձայնով արտաբերում էր նա, ու «կեղնի» լինում էր: Բոլորին, ինչով կարող էր, օգնում, հասնում էր:

...Վարդանն ու Կառլենը մտան ծորը էն պահին, երբ Գրիգորն արդեն ուռքի էր եկել, մի կերպ լվացվել էր, քունքի արյունը սրբել: Անուծ, թուլացած՝ նստած էր քարին:

- Լաո, ինչ է էղեր... Հո վատ չե՞ս...

- Չէ, չէ, Վարդան եղբայր, լավ եմ, մի անհանգստացիր,- ասաց Գրիգորը:- Սայթաքեցի, ընկա... էսպես...

- Վայ, վայ, վայ, քունքդ ես խփե, տղա... Քոռանամ, քոռանամ... Հըր, էդ քթիդ ոհնգն ինչպես ես ճղե:

- Դե, սուր քար էր, ճղեց:

- Գրիգոր ջան, լավ չի էղեր: Վախնամ, էդ ռունգիդ սպին հավիտյան մնա հիշատակ:

- Ինչ անեմ... Թող մնա...,- ծիծաղեց Գրիգորը:

Կառլենը զգում էր, որ Գրիգորը ճիշտ չի ասում: Լարված և ուշադիր գննում էր ընկերոջը՝ ձգտելով հասկանալ իրողությունը: «Եթե սա ճիշտ է ասում, Թագուհին ինչո՞ւ չի մնացել օգնելու,- մտորում էր նա,- իսկ եթե չի մնացել... Ուրեմն գժտվել են... Վերջապես, սա ընկնելու բան չի: Ուրեմն, ո՞ւմ հետ է կռիվ եղել... Էն էլ՝ քարերով... Բայց Գրիգորը քարերով կռիվ անող չի: Իսկ ուրիշ՝ ինչ... Տղաները բոլորն էլ խուսափում են Գրիգորի հետ կռվելուց: Գիտեն, որ անասելի ուժի տեր է... Էս ի՞նչ հանելուկ է, որ չեմ հասկանում... Պետք է զգոն լինել: Տեսներք»:

Մտքերի մեջ՝ Կառլենը և Վարդանը Գրիգորին բերեցին տուն:

Տանը ոչ ոք չկար:

- Բժիշկ կանչե՞մ,- հարցրեց Վարդանը:

- Չէ, չէ, ոչ մի դեպքում,- առարկեց Գրիգորը՝ եռանդուն ու մի տեսակ վախեցած:

- Լավ, ես էրթամ: Կառլեն ջան, դուրբան էղնիմ, բան է՝ պետք լինեմ, ձեն տուր:- Էս խոսքերով էլ Վարդանը հեռացավ:

- Պառկեն,- հարցրեց Կառլենը:

- Երևի, հա,- ասաց Գրիգորը,- մի տեսակ թույլ եմ:

Կառլենը տեղը սարքեց, օգնեց, որ Գրիգորը հանվի ու պառկի: Ինքը նստեց կողքին: Մի քիչ լռելուց հետո, մտերմիկ տոնով հարցրեց.

- Ինչ է եղել, Գրիգոր:

- Ասացի, էլի... Ընկա...

- Կուզեն Թագուհուն կանչեմ:

- Չէ, ինչի՞ համար:

- Միասին չե՞մք:

- Կառլեն ջան, գլուխս էնպես է ցավում, որ... Մի քիչ քնեմ, հա՛...

- Լավ, քնիր,- Կառլենը դժգոհ ու ավելի մոլորված՝ հեռացավ:

Բարեբախտաբար, Գրիգորի քունքը չէր ծակվել, բայց ռունգի սպին հավիտյան մնաց երեսին, դարձավ Թագուհուց նվեր:

Հաջորդ օրը քաղաքային այգում Թագուհին հանդիպեց Լյուդանին:

- Վայ, Թագուհի ջան, բարև: Ինչ լավ էր, չէ, երեկ ձորում:

- Լավ էր, իհարկե լավ էր, շատ լավ էր... Բայց մեծ հույսեր չկապես:

Միամիտ Լյուդան զարմանքից, թե չհասկանալուց՝ աչքերը չռեց.

- Ինչ ես ուզում ասել, Թագուհի:

- Ինչ որ լսեցիր,- չարախնդաց Թագուհին ու հեռացավ:

* * *

Եվ էսպես՝ տարիների հետ մեծացան, դարձան տասնչորս, տասնհինգ... Վերջապես դպրոցն ավարտեցին:

Կառլենի համար պարզ էր, որ ինքը տանուլ է տալիս Թագուհուն, բայց չէր կարող հաշտվել էդ մտքի հետ: Արտաքնապես զուսպ էր, բայց ներսը՝ սոսկալի խառնաշփոթ: Թագուհին հասակ էր առնում ու ավելի գեղեցկանում. բարձրահասակ, մեջքը՝ միշտ ծիգ, հպարտ կեցվածքով: Աչքերը՝ խոշոր ու խորհրդավոր, մազերը՝ շագանակագույն, խիտ, մաշկը՝ ցորյան ծով: Արագ էր հասունանում: Կառլենը նայում էր նրան ու տեղը չէր գտնում: Մանավանդ երբ նրանց տեսնում էր

միասին: Խանդը օձի պես բուն էր դրել սրտում ու անասելի ցավ էր պատճառում: Չգիտեր ինչպես պահել իրեն. հեռանա՛մ, թշնամանա՛մ Գրիգորի հետ... Բայց չէ, չէ, սխալ է էդպես, ավելի վատ: Հեռանալու, մոռանալու ուժ էլ չունի: Ինքը պիտի տեսնի, ամեն օր պիտի տեսնի Թագուհուն, թեկուզ հեռվից...

Կառլենը խենթանում էր հատկապես էն օրերին, երբ Թագուհին տոների ժամանակ դպրոցի բեմից կարդում էր Թումանյանի «Անուշ»-ը կամ ռուսերենով Պուշկին. «Մոռոզ ի սոլնցե, դեն չուդեսնիյ, եշյո տի դրեմլեշ, դրուզ պրեկեստնիյ...»: Կարդում էր թավ, կրծքային ձայնով, գերում հանդիսատեսին: Ցնցվում էր Կառլենի ողջ էությունը: Աղջկա ձայնի հնչերանգները տակն ու վրա էին անում նրա հոգին: Սիրտը ցավից, կարոտից, ցանկությունից քիչ էր մնում ճաքեր, փշուր-փշուր լիներ...

Իսկ երբ արտասանում էր իր սիրած «Լոռեցի Սաքոն»՝ «Էն Լոռու ձորն է, ուր հանդիպակաց ժայռերը խորունկ...», Թագուհու ձայնը մթնում էր Լոռվա ձորերի նման, դառնում կախարդիչ ու լցվում խորհրդավոր տեսիլներով, թանձրացած նստում Կառլենի խռովահոյզ հոգում: Կառլենը վերջում ցատկում էր տեղից, վեր էր թռչում, հրճվանքով գոռում էր՝ «բռավո, բռավո...», գլուխը կորցրած ծափահարում էր, ծափահարում՝ գիշատչի արնակալած հայացքը Թագուհուն, տենչանքով լի, ցանկությամբ լի, նախանձով լի...

Օրերից մի օր, երբ վեցերորդ, թե յոթերորդ դասարանում էին, Կառլենը մթնով ձեն տվեց Գրիգորին.

- Արի, մի քիչ ման գանք, համ էլ թաքուն բան ունեմ ասելու:

Տարբեր բաներից խոսելով, համարյա հասան անտառ: Էդտեղ մի հաստաբուն ծառի հենված, լուռ նստեցին: Գրիգորն անհանգիստ էր: Լռությունն անհարմար էր դառնում: Ու հանկարծ Կառլենը գլուխն իջեցրեց Գրիգորի կրծքին ու սկսեց լաց լինել:

- Կառլեն, Կառլեն ջան, քեզ ի՞նչ եղավ...

- Գրիգոր, Գրիգոր, հարազատս... Երդվիր, որ ոչ մեկին չես ասի, - հիստերիկ հեկեկում էր Կառլենը, - երդվիր...

- Բայց՝ ի՞նչ...

- Չէ, չէ, երդվիր, երդվիր, շուտ, շուտ...

- Կառլեն, Կառլեն ջան, հանգստացիր... Երդվում եմ...

- Համ, երդվում ես:

- Հա...

- Դե, ուրեմն, լսիր: Բայց չգիտեմ, ասեմ որ, արդյոք կարելի է քեզ վստահել:

- Պատճառ ունե՞ս չվստահելու, Կառլեն,- տարակուսեց Գրիգորը:

- Լավ... Ես... Ես սիրահարվել եմ...

- Ու՞մ:

- Չէ, չեմ ասի:

- Չես ուզում, մի ասա, բայց խնդրում եմ, քեզ հավաքիր, Կառլեն ջան:

Կառլենը կտրուկ դադարեց լաց լինել, գրպանից հանեց թաշկինակը, սկսեց աղմկոտ սրբել քիթ-մոռուքը՝ թշնամաբար փնջացնելով.

- Չէ, չէ, չեմ ասի, հատկապես՝ քեզ չեմ ասի:

- Տարօրինակ պահվածք... Մի ասա: Շատ պետքս է:

- Լավ, մոռանանք էս խոսակցությունը:

- Ինչպես կուզես...

- Ինչպե՞ս թե՛ «ինչպես կուզես»... Էդ ինչպե՞ս ես խոսում ինձ հետ...

Ստոր արարած,- արնակալած աչքերով, ռունգերը լայնացրած, հանկարծ բղավեց Կառլենն ու անսպասելի մոլուցքի մեջ ընկած, հարձակվեց, բռնեց Գրիգորի կոկորդից:

- Կխեղդեմ շան լակոտի պես, կսպանե-ե-ե-եմ... Կսպանե-ե-եմ...

Գրիգորը, որ անսպասելիությունից ընդարմացել էր, շփոթվել, խոխոացրեց, սկսեց կապտել...

Ու հանկարծ ուղեղում սրի նման շառաչեց, կայծակի նման պայթեց Թագուհու սոսկահար ճիչը. «Լակոտ, քեզ խեղդում են, քեզ սպանում են»: Մահվան վախը կալեց սիրտը, տնքաց, մոնչաց Գրիգորը, մեջքին ուժ տվեց, ձգվեց ու Կառլենի ահավոր ճանկերից ազատվելով՝ դուրս պրծավ նրա տակից, ոտքի ելավ: Չռված աչքերով նայում էր ցած, Կառլենին, չհասկանալով նրա վարմունքը: Ինչո՞ւ, ինչի՞ համար... Գժվեց, ծովեց, խենթացավ...

Ծանր շնչելով, ճոճվելով, իսպառ ուժաթափ քայլեց դեպի տուն:

Բավական հեռացել էր, երբ զգաց, որ Կառլենը վազելով մոտեցավ

իրեն: Պրկվեց, կտրուկ շրջվեց, որ նոր հարձակումից պաշտպանվի, բայց...

- Գրիգոր ջան, Գրիգոր ջան, ներիր, խնդրում եմ: Կատակ էի ուզում անել, մի քիչ կոպիտ ստացվեց: Հազար անգամ եմ խնդրում, ներիր, մոռանանք, աղաչում եմ,- առաջը կտրում էր, ձեռքերն էր քաշքշում,- կաց, կաց, Գրիգոր ջան, մի գնա...

Գրիգորն ակամա կանգ առավ, նայեց Կառլենի աչքերին ու զարմացավ. «Չէ, սա Կառլենը չի, սա իմ ընկերը չի, սա ինչ-որ ուրիշ մարդ է, անձանոթ, օտար... Երբ փոխվեց, ինչ կատարվեց նրա հետ»:

Իհարկե, առանց Կառլենի ասելու էլ Գրիգորը հասկանում էր, թե ում մասին է, որ չուզեց ասել Կառլենը: «Իհարկե, չարժեր էդ դերասանությունն անել,- մտածում էր Գրիգորը: Նա շատ լավ էլ գիտեր, որ ես առանց ասելու էլ գլխի կընկնեմ, կհասկանամ, թե ով է նրա սիրո առարկան, պարզապես... Պարզապես ինձ զգուշացնում է, որ հեռու մնամ: Իսկ լացը... Լացը... Լացը՝ հեչ, դերասանություն էր, ծիծաղելի, ինձ համար, որ ազդվեմ, խղճամ... ուզում էր ցույց տալ, թե ինչքան խորն ու լուրջ է իր զգացմունքը: Իսկ կոճվը, խեղդե՛լը... Վայրագ շուն... Լավ, մոռանանք... Տղա է, իրեն մի պահ կորցրեց...»:

Երկու օր հետո Կառլենը եկավ Գրիգորենց տուն: Կարծես ոչինչ չէր պատահել:

- Գիտե՞ս՝ ինչի եմ եկել:

- Չէ, իհարկե,- ժպտաց, բայց ամբողջ էությամբ լարվեց, զգաստացավ Գրիգորը:

- Բայց՝ չէ չասես: Եթե մերժես՝ մինչև կյանքիս վերջը քեզ հետ չեմ խոսի:

- Ասա, լսում եմ, Կառլեն:

- Ուրեմն, մաման լավ կարմրախայտ է տապակել: «Դեղուշկայի» որսն է: Ասաց, գնա, Գրիգորին կանչի, միասին կերեք: Հը՛...

- Եթե մաման է ասում...

Կառլենը ջերմորեն ձեռքը գցեց նրա ուսին, քաշեց դեպի իրեն և գրկեց:

- Մոռացել ենք, չէ, էն օրվա հիմարությունը: Հը՛, ասա, դե...

- Հա, իհարկե,- մեծահոգաբար համաձայնեց Գրիգորը:

Մանկության տարիներին և դրանից հետո էլ նրանց սիրելի վայրը ծորն էր, մանավանդ՝ էն հատվածը, ուր անտառը իջնում էր համարյա մինչև գետի ափը: Ձորը նրանց հետ էր միշտ՝ և հանգստի վայր էր, և խաղերի, և ջրում լողալու ու լկստվելու: Եվ միասին լինելու հաճույքն էր:

Ու էլի ծորում էին, ու էլի համարյա մինչև երեկո: Ու էլի բոլորը գնացին, իրենք մնացին երկուսով: Գրիգորը գնաց մի ցից քարի հետև՝ փոխվելու:

- Արի էստեղ, դեռ մի փոխվիր,- բղավեց Թագուհին:
- Ինչո՞ւ,- զարմացավ Գրիգորը,- բոլորը գնացել են:
- Լավ են արել, թող գնան: Մենք էլի ենք լողալու, ջուրը տաք-տաք է,- ասաց ու թռավ ջուրը: Գրիգորը՝ նրա հետևից...

Արևը մայր էր մտնում, երբ դուրս եկան ջրից...

Գրիգորը հավաքեց շորերը, նորից շարժվեց դեպի քարը:

- Կաց, հոր ես գնում:
- Գնամ, փոխվեմ,- տարակուսեց Գրիգորը:
- Էստեղ փոխվի:
- Ի՞նչ ես խոսում, Թագուհի:
- Ինչ որ լսում ես,- ծիծաղեց Թագուհին ու էլ չկարողացավ շարունակել, որովհետև անզուսպ ծիծաղը խեղդում էր նրան: Էդ ծիծաղից, երևի, քարի վրա երկտակվել էր: Ծիծաղ՝ հիստերիկ, անզուսպ... Վերջապես մի կերպ ասաց.- Ուզում եմ տեսնել էդ, էդ, էդ ի՞նչ ես թաքցնում էդտեղ...

Ու նորից պոռթկաց հռիռոցը...

Գրիգորը շվարել մնացել էր: Աչքերը զարմանքից չռվել էին: Ու հանկարծ, անսպասելի լցվեց վայրենի մի կատաղությամբ ու շոնդալից մի ապտակ հասցրեց աղջկան:

- Վայ, մամա՛ ջան,- ճչաց Թագուհին, հետ ընկավ քարին, հետո իսկույն ուղղվեց, բռնեց այտը,- վայ, մամա՛ ջան,- նորից վեր թռավ տեղից ու բարձրաձայն հեկեկալով՝ վազեց լանջն ի վեր: Հետո հեռու, մի անվտանգ տեղ կանգնեց ու բղավեց.

- Էյ, լակոտ, չմոռանաս արածդ, հիմա գնում եմ հորդ ասեմ... Դու կտեսնես, թե ինչ քոթակ ես ուտելու, տես, գլխիդ ինչ եմ բերելու... Լակոտ, լակոտ... Այլանդակ, անպետք, էլ քեզ չեմ սիրում, դե գնա, խուլիգան, փողոցային, անդաստիարակ... Էհէյ, Կիցիլի ընկեր, կեղծ բարեպաշտ, ինձ հետ էլ չխոսես... Էհէյ, կեղտոտ մտքերով մարդ, ես ընդամենը կատակ էի անում... Էստեղից, էս բարձրությունից թքում եմ քեզ վրա, դե, գնա, դե, լսիր՝ թո՛ւ, թո՛ւ, թո՛ւ,- թքում էր Թագուհին ու հետն էլ վիրավորված՝ լաց լինում:

* * *

Դպրոցն ավարտելու տարին էր: Կառլենը պատահաբար մի գիրք տեսավ Թագուհու մոտ: Մտատանջվեց: Վերջապես կտրուկ փոխեց իր պահվածքը Գրիգորի հանդեպ: Սկսեց գնալ-գալ նրանց տուն, նորից մոտիկություն անել և, ընդհանրապես, շատ սիրալիր էր, ջերմ, ամենուր և ամեն պահի փնտրում էր նրա ընկերակցությունը:

Օրերից մի օր գնաց Գրիգորենց տուն: Դեսից-դենից մի քիչ զրուցեցին, հետո Կառլենը խնդրեց, որ միասին թեյ խմեն: Կառլենը համոզված էր, որ թեյը մարդուն մի տեսակ բարիացնում է, և մարդը դառնում է պակաս զգոն: Թեյի ժամանակ Կառլենը խոսք բացեց գրականությունից, ռուս, հայ: Հասավ Թումանյանին, Իսահակյանին...

- Լսիր, Գրիգոր, դու հասկանո՞ւմ ես, օրինակ, թե ինչու են արգելել Չարենցին, Րաֆֆուն...

- Դե, նրանց համարում են ազգայնամոլ և նման բաներ,- խուսափողական պատասխանեց Գրիգորը: Հայրը՝ Թորգոմը, շատ բան գիտեր հայ ֆիդայիների, թուրքերի դեմ նրանց պայքարի, եղեռնի մասին, և պատահում էր՝ մինչև լույս հայր ու որդի խոսում էին էդ մասին: Պառկելուց առաջ հայրն ամեն անգամ պարտք էր համարում զգուշացնել՝ ուրիշների հետ չխոսել էդ մասին, հատկապես՝ Կառլենի. «Դրանք թունդ կոմունիստ են»: Էդ պատճառով էլ Գրիգորը միշտ զգաստ էր ու զուսպ Կառլենի հետ էդ հարցերում:

- Էհ,- ծանր հոգոց հանեց Կառլենը,- սխալ է, սխալ: Հա, Գրիգոր ջան, ասում են, դու Րաֆֆու «Խենթը» ունես, կտամ կարդամ:

- Չէ, ինձ որտեղից,- ծիծաղելով՝ պատասխանեց Գրիգորը,- ինքդ ասացիր, որ արգելված է:

- Դե, լավ, լավ, նախանձություն մի արա, ես հաստատ գիտեմ, որ ունես:

- Ախր, որտեղից: Ինչո՞ւ ես կարծում, որ ես...

- Ասեմ:

- Ասա:

- Թագուհին ասաց, ավելի անկեղծ ու ճիշտ՝ նրա մոտ տեսա... Իմացա, որ դու ես տվել, ուրիշ էլ ո՞վ:

- Հա,- զարմացավ Գրիգորը՝ մտահոգված ու տագնապած հայացքը փախցնելով: Իհարկե, ճիշտ է ասում Կառլենը, բայց ինչո՞ւ է այդքան անզգույշ եղել Թագուհին:

- Ուզում ես, ավելի անկեղծանամ: Ես պատահմամբ տեսա գիրքը նրա ձեռքին: Կարդում էր: Ինձ տեսավ ու փորձեց թաքցնել, բայց արդեն ուշ էր: Ձեռքս գցեցի ու գիրքը ճանկեցի:

Գրիգորը հասկացավ, որ այլևս նրան մերժել չի կարող, գնաց մյուս սենյակ, թաքստոցից հանեց գիրքն ու տվեց նրան:

- Ձգույշ եղիր, Կառլեն՝ ջան, խնդրում եմ:

- Անհոգ կաց,- հանգստացրեց նրան Կառլենը,- երեխա եմ, ինչ է...

* * *

Մի քանի օր հետո Գրիգորը հանկարծ շանթահարվածի, խայթվածի պես քնից վեր թռավ: Հիշեց, որ էն բանաստեղծություն կոչվածը գրքի էջերի մեջ է պահել: Անկողնուց իջավ ու, էդպես կիսամերկ, բոբիկ, սկսեց տենդագին փնտրել: Ամբողջ սենյակը տակնուվրա արեց, չկա ու չկա... Միգուցե սխալվում է, ուրիշ տեղ է պահել... Բայց ո՞ր. էս՝ ես, էս՝ իմ սենյակը, իմ գրքերը: Չէ, չկա, հաստատ չկա: Ինչ անել: Գնա՞լ Կառլենի մոտ... Չէ, չէ, կեսգիշեր է արդեն, ավելորդ կասկածների տեղիք կտա: Մնում է՝ սպասել, համբերել մինչև առավոտ: Տեսնենք՝ ի՞նչ կլինի... Հաջորդ օրը համբերեց մինչև երեկո ու էլ չդիմացավ, գնաց Կառլենի մոտ: Դեսից-դենից խոսեցին, հետո դեմքին անհոգ արտահայտություն տալով, ասես իմիջիպալոց, հարցրեց.

- Էն գիրքը կարդացիր, Կառլեն:

- Հա,- պատասխանեց Կառլենն ու ծիծաղելով՝ շարունակեց.- Բայց չեմ կարող քեզ վերադարձնել:

- Ինչո՞ւ,- մի տեսակ սառած, հարցրեց Գրիգորը:

- Բանն էն է, որ Արտաշն եկավ մեր տուն, գիրքը սեղանիս վրա տեսավ, դրեց թևի տակ ու գնաց: Ինչքան առարկեցի, համոզեցի, բան դուրս չեկավ:

- Երբ:

- Երեկ: Բայց Ռաֆֆին իսկապես շժմելու է: Չեմ հասկանում, ինչո՞ւ են արգելում, ինչ կա, ախր: Հայրենասիրություն է քարոզում, վամտ է: Գրիգոր, արի, մի քիչ խոսենք դրա մասին:

- Հետո, հետո, Կառլեն, հիմա կներես, զբաղված եմ,- խուսափեց Գրիգորը՝ մի կերպ քողարկելով տագնապն ու անհանգստությունը:

Մի քանի օր էլ սպասեց Գրիգորը՝ էն հույսով, որ գիրքը կբերեն: Չբերեցին: Ստիպված ինքը գնաց Արտաշեսի մոտ:

Արտաշեսը զարմացած հարցրեց.

- Ինչի՞ դա քո գիրքն է:

- Դե, ոնց ասեմ... Մի ծանոթից էի վերցրել: Արտաշես ջան, խոստացել եմ շուտ վերադարձնել...

- Չէի իմանում,- ասաց Արտաշեսը,- եթե իմանայի, չէի տա Աշոտին:

- Ո՞ր Աշոտին:

- Կիրակոսյան: Կարծեմ, նա էսօր գնաց Երևան...

Գրիգորը մտամոլոր վերադարձավ տուն:

Նա էդպես էլ գիրքը հետ չստացավ: Ձեռքից ձեռք գիրքն անցավ դասարանով ու էդպես էլ կորավ: Մանավանդ ավարտական տարին էր. մի գեղեցիկ հավաք արեցին ու բաժանվեցին: Ամեն մեկը գնաց իր ճամփով: Հետո, ամեն անգամ էդ գիրքը հիշելիս, մի տարօրինակ անհանգստություն էր տիրում Գրիգորի հոգուն, մի սուր ծակոց էր զգում սրտի մեջ: Մի կերպ իրեն հանգստացնում էր ու միառժամանակ մոռանում... Էնքան անզգույշ արարք էր, որ չհամարձակվեց մինչև անգամ հորն ասել:

Մեր հերոսներն էլ գնացին Երևան: Թագուհին ընդունվեց մանկավարժական, Գրիգորը՝ երկրաբանական: Երկուսն էլ քննությունները փայլուն հանձնեցին: Մանկավարժականի ուսանող տղաները, ջահել դասախոսները խառնվեցին իրար, ցնցվում էին՝ Թագուհուն տեսնելով, շնչակտուր լինում, պապանձվում՝ ցանկասիրությունից... Տոչորվում, մաշվում էին: Թագուհին կարապի պես քայլում էր նրանց արանքներով, մի թեթև կիտում էր հոնքերը, խոժոռվում, կիսախուփ աչքերով շեղակի, սաստող հայացք էր նետում հանդուգն խիզախներին, ու շատ շուտով բոլորը հասկացան, որ հանդիպել են անառիկ բերդի:

Ու շատ անսպասելի բան տեղի ունեցավ. առաջին կուրսի ուսանողուհին դարձավ բոլորի սերն ու հարգանքը վայելող անձ: Դարձավ անառարկելի հեղինակություն: Իսկ երբ սկսեց ասմունքել զանազան միջոցառումների ժամանակ, բոլորը հիացած, գերված՝ թափվում էին գլխին.

- Դու տաղանդ ես, իսկական տաղանդ... սխալ ես ընտրել մասնագիտությունդ... Գնա թատերական... Այո, քո տեղը բեմն է...

Թագուհին գիտեր, որ ինքը գեղեցիկ է, առինքնող արտաքին ունի: Էդ մտքից թաքուն երջանկանում էր: Իսկապես, հրեղեն կին էր դարձել Թագուհին, շքեղ կին, շքեղ մարդ: Լիքը, լիքը, լիքը... Հոլանի թևերը, կուրծքը, ազդրերը:

Կանացիությամբ լիքը, էգությամբ լիքը, մարդկությամբ լիքը... Հոգին լիքը: Ինքն էլ էր արբենում, ըմբռնում իր գեղեցկությունը և երախտապարտ էր Աստծուն՝ պարգևած բարեմասնությունների ու շնորհների համար: Երջանիկ էր անսահման ու հպարտ, որ պատկանում է Գրիգորին... Միայն նրան, նրան... Մտքում միշտ խնդինդալով՝ կրկնում էր. «Գրիգորին իմ հայտնաբերած մոլորակն է, իմ անձնական, իմ սեփական մոլորակը... Աստված ինձ համար է նրան լույս աշխարհի բերել: Ինձ համար եմ հայտնաբերել: Էդ մոլորակի վրա, բացի ինձնից, ուրիշ շունչ չկա, ուրիշ արարած չկա: Ես ուրիշ տեղ ապրել չեմ կարող»: «Մոլորակ» բառն էս դեպքում շատ էր դուր գալիս իրեն: «Ես եմ հորինել», ասում էր մտքում ու հրճվում, ու արբենում, ու ան-

համբեր սպասում իր ապագա ըմբռնելիքին...

Մի տարի էր արդեն, որ Կառլենը սովորում էր համալսարանում: Հասարակական աշխատանքներ էր կատարում և նույնպես շատ հարգված էր: Դեկավարությունը նրա հետ հաշվի էր նստում, մանավանդ՝ պարտկոմի քարտուղարը: Նա հստակ գիտեր, թե ինչ է ուզում: Նա իրեն պատրաստում էր կուսակցական աշխատանքի: Էդ իսկ պատճառով, երկրորդ կիսամյակից հետո, ընդունվեց կուսակցության շարքերը: Հայրը, նույնպես ճանաչված կուսակցական գործիչ, իր մեծ կապերով և հեղինակությամբ, մեջքին ամուր կանգնած էր:

Կառլենն ամեն մի ազատ ժամի վազում էր մանկավարժականի մոտ, մի թաքուն տեղ կանգնում, սպասում, որ Թագուհին դուրս գա, ինքը տեսնի, կարոտն առնի: Աշխարհը գլխին խավարում էր, եթե հայտնվում էր Գրիգորը: Թագուհին սրընթաց դուրս էր նետվում շենքից, հայացքով փնտրում, գտնում էր սիրած տղային ու առանց քաշվելու վազում, ընկնում էր նրա գիրկը... Անհոգ, երջանիկ, ծիծաղելով թոչում էին տրամվայ ու գնում...

- Թագուհի,- մի օր հարցրեց Գրիգորը,- երջանկությունը սահման ունենում է:

- Հիմարիկ, իհարկե՝ ոչ... Ինչպես և՛ տիեզերքը... Համենայն դեպս, իմը: Լավ, մի փիլիսոփայիր, էդ բարդ բաներից ուղեղդ կիռգնի, ավելի լավ է, քիթդ բեր, իմ սպին պաչեմ...- Համբուրում էր՝ ուր էլ լինեին, ոչնչից, ոչ մեկից չամաչելով: Հետո ամեն անգամ դեմքը մոտեցնում էր, ուշադիր զննում, լուրջ ու գորովանքով ասում.

- Գրիգոր, գիտես, որ էս սպին շատ է գեղեցկացնում քիթդ, քեզ էլ մի տեսակ ավելի է առնականացնում:

* * *

Առաջին կուրսի քննություններն էին հանձնում ու էդ պատճառով շաբաթը մեկ հագիվ էին հանդիպում:

- Գիտես, ինչքան եմ անհամբեր,- Գրիգորի ձեռքը պինդ բռնած՝ ասում էր Թագուհին,- ուզում եմ՝ շուտ գնանք տուն: Պատկերացնում ես, կգնանք մեր ծորը, մեր գետում կլողանանք... Ինչ հրաշք, ինչ երջանկություն... Տուն, տուն, տուն...

Եվ Թագուհին չէր ուզում ասել, թե ինչու է էդպես անհամբեր: Ուզում էր նրան անակնկալի բերել, բայց չդիմացավ:

- Գիտես, ինչո՞ւ եմ շտապում տուն, լակոտ, հը՞... Որովհետև... որովհետև, մամային արդեն ասել եմ, որ մենք, լակոտ ջան, նշանվելու ենք...

Գրիգորն ակամա փղծկաց: Շնչառությունը կանգնեց, քիչ մնաց թոքերը պայթեին: Աչքերը արցունքոտվեցին: Չգիտեր՝ ուր թաքցնե՞ր դեմքը, որ Թագուհին չտեսնի: Շփոթմունքը թաքցնելու համար սկսեց հազալ:

- Ի՞նչ եղավ քեզ, տո Սասնա լաճ,- հարցրեց Թագուհին ու հենց փողոցում, կատվի նման մոլտալով, կապվ, փարվեց նրան:

- Հե՛յ,- հավաքեց իրեն Գրիգորը: Իր հզոր ձեռքերով բռնեց աղջկա ուսերից, հեռացրեց իրենից ու երկար-երկար նայեց նրա աչքերի մեջ: Էդ խրոխտ ու ինքնավստահ նայվածքի մեջ մի վեպ կար, մի հայոց էպոս... Կարծես ուզում էր ասել՝ «Երջանիկ եմ, երախտապարտ եմ, խոնարհ եմ քո կամքին, որովհետև քո տերն եմ, քո և իմ կյանքի պատասխանատուն»: Ու զգաց Գրիգորը, որ մի ակնթաթում, մի հրաշքով ինքը դարձավ ավելի ինքնավստահ, հասուն: Նրա միջի տղամարդը մի քայլ էլ առաջ գնաց, մի աստիճանով էլ առնականացավ: Իրենից անկախ մի միտք անցավ գլխով՝ «Ես ի՞նչ պետք է անեմ, որ իմ կինը միշտ հպարտ լինի ինձնով»:

* * *

Թագուհին վերջին քննությունն էր հանձնում: Դրսում Գրիգորը սպասում էր նրա դուրս գալուն. հաջորդ օրը պիտի մեկնեին տուն: Թագուհին դուրս եկավ անսովոր դանդաղ քայլվածքով և մտազբաղ, մի տեսակ՝ փուշը թողած: Գրիգորի սիրտը տեղից թռավ. «Չլինի՞ կտրվել է», մտածեց նա ու նետվեց ընդառաջ:

- Ի՞նչ է եղել, հո չե՞ս կտրվել:

- Երանի չէ՞ր:

- Ինչե՞ր ես խոսում, բան ասա, հասկանամ:

- Չգիտեմ, չգիտեմ... Գրիգորի, էսօր սիրտս էնպես անհանգիստ է, էնպես տագնապած, չգիտեմ՝ ինչու է էդպես: Իսկի չեմ ուզում, որ

տուն գնանք հիմա: Ինձ թվում է, էստեղ ինձ մի վատ բան է սպասում, շատ վատ բան,- ասաց Թագուհին, ընկավ նրա կրծքին ու սկսեց դառնորեն հեկեկալ:- Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ եմ ես էսօր էսպես դժբախտ զգում ինձ, Գրիգոր, ինչո՞ւ եմ ես դժբախտ... Սիրոս ինչո՞ւ է ցավում...

Գրիգորը մոլորվել, մնացել էր՝ էնքան անսպասելի էր Թագուհու պահվածքը: Ավելի պինդ գրկեց նրան ու սկսեց քնքշորեն շոյել տաք ուներն ու գլուխը:

- Հանդարտվիր, Թագուհի, հանդարտվիր... Ոչ մի բանի համար մի անհանգստանա... Ինչ պիտի լինի, ինչի՞ց ես վախենում, ախր... Պատճառ չունես, հիմարիկ,- ասաց Գրիգորն ու մեղմ ծիծաղեց, բայց իրենից անկախ ու անբացատրելի, մի սև ու սառը ամպ կախվեց հոգու վրա:

- Չէ, չէ, իմ սիրտը վատ բան է գուշակում, Գրիգոր, արի, չգնանք տուն, արի, չվերադառնանք, արի, էստեղից գնանք, գնանք հեռու մի տեղ, ուրիշ աշխարհ, թաքնվենք,- լալիս էր Թագուհին, տաք արցունքներով թրջելով Գրիգորի կուրծքը:

Հեռվից նրանց տեսնելով էդպես գրկախառնված, Կառլենը, շրթունքները կրծոտելով, գլխիկոր հեռացավ: Նա չհասկացավ, որ Թագուհին լալիս է, որ ինչ-որ բանից տագնապած է: Նա տեսավ միայն, որ նա, ում ինքը սիրում է խելագարի պես, ուրիշի գրկում է...

Այնուամենայնիվ, վերադարձան տուն: Թագուհու երևանյան տագնապը փոխանցվել էր և գերզգայուն Գրիգորին, բայց նա ամեն կերպ դա թաքցնում էր սիրեցյալից: Իսկ Թագուհին...

Թագուհին Գրիգորին չասաց, որ դրանից երկու օր առաջ իրեն հրավիրել են կադրերի բաժնի վարիչի առանձնասենյակը, ու էստեղ մի ժպտադեմ քեռի «բարեկամաբար» զրուցել է իր հետ, վավաշոտ հայացքով «խժռելով»՝ «անմեղ» հարցեր է տվել: Հարցերը՝ անկապ, անտրամաբանական. սար ու չու է ընկել: Հետո ծնողներից է հարցրել, բարեկամներից ու մեկ էլ էնպես, իմիջիայլոց, Գրիգորի մասին...

- Սիրում եք, հա... Լավ տղա է, ուրեմն, եթե ձեզ նման աղջիկը... Իսկ ի՞նչ գրքեր եք կարդում, կարելի՞ է իմանալ... Հա... Այո, իհարկե... Ուտանավոր էլ եք գրում... Չէ... Իսկ Գրիգոր Քոչարյանը... Չգիտեք, չգիտեք... Լավ, լավ... Պետք է խոստովանել, որ ձեզ հետ զրուցելը մե-

ծագույն հաճույք է ինձ համար: Եթե խնդրեմ ձեզ, որ մենք երբեմն-երբեմն հանդիպենք, ընկերավարի զրուցենք... Օրինակի համար՝ միասին գնանք մի տեղ, ասենք, թատրոն, կամ, եթե կուզեք՝ ռեստորան...

- Չէ... Ինչհի, չէ, ինձ պետք չէ... Ոչ, ոչ, ոչ մի դեպքում, խնդրում եմ...

- Դե լավ, լավ: Չէ, ուրեմն՝ չէ, ինչհի եք էդպես հուզվում:

Թագուհին նյարդային շարժումներ էր անում, մատները տրորելով, գլուխը՝ կախ: Երկար տևեց լռությունը: Տղամարդը մի անգամ էլ ուշադիր ու վավաշոտ զննեց աղջկան ու վճռական ոտքի ելավ:

- Ես կարող էի ձեզ պետք գալ,- խորհրդավոր ժպիտով խոսքն ավարտեց անձանոթը,- ավստի...

Էս վերջին արտահայտությունը պարզապես ցնցեց Թագուհուն. «Ինչի՞ն պետք գալ... Ի՞նչ հանելուկ է...»՝ մտածեց շփոթված:

- Հիշեք, գեղեցկուհի, ամեն ինչ չէ, որ վերններում է լուծվում... Եթե ոչ գետի, գոնե մի առվակի հուն մենք էլ կարող ենք փոխել...

Ոչինչ չհասկանալով՝ Թագուհին իրեն փութով դուրս գցեց էդ սենյակից. «Ի՞նչ դիվային դիտավորություն ունի էս մարդը, ինչ՞նք է խոսում», նրանից բաժանվելուց հետո մտածում էր Թագուհին: «Էն ի՞նչ հարցեր էին, ինչհի Գրիգորի մասին հետաքրքրվեց... Էս ի՞նչ աշխարհ եմ ընկել, տեր Աստված»:

Այո, իրենց գողտրիկ, գավառական քաղաքից հետո, անհոգ, գրեթե անհոգ մեծացած էս երեխաները առաջին բիրտ հարվածներն էին ստանում առաջին քայլերի հետ ու շփոթվում էին, մոլորվում, զարմանում: Մայրաքաղաքում դեմ էին առնում, բախվում էին երևույթների, որոնց անձանոթ էին մինչ այդ:

* * *

Գրեթե ամեն օր քաղաքային այգում, պարահրապարակում տեղի փողային նվագախումբը բավականին բարձր մակարդակով պարային մեղեդիներ էր նվագում: Տանգո, վալս-բոստոն և այլն: Թագուհին հրաշալի էր պարում: Պարում էր աշխարհը մոռացած, կաշում-ծուլվում էր Գրիգորին, պտտվում, պտտվում... արբենում՝ նրա գրկում:

Հովեն աղջիկները նախանձում էին նրան ու Գրիգորին չհասնե-

լով, ձեռքից ձեռք էին խլում Կառլենին: Նա նույնպես աչքի ընկնող տղա էր. նույն բարձրահասակը, նույն թիկնեղը, նույն առնականը, բայց Գրիգորը բնությունից օժտված էր մի ձգող հմայքով, որից Կառլենը զուրկ էր: Ինչևէ, մեծ հաջողություն ուներ Կառլենը թեթևասովիկ հովեկուհիների շրջապատում և շոյված էր զգում իրեն: Աչքի պոչով հետևում էր. արդյոք Թագուհին նկատում է իր հաջողությունները, արդյոք չի խանդում...

Թագուհին նկատում էր, իհարկե:

- Կեցցեն, կեցցեն, Կառլեն,- շնջում էր թաքուն ու երկիմաստ:

... Նվազը մի քանի րոպե դադարեց: Կառլենը մոտեցավ Թագուհուն:

- Խնդրում եմ, հաջորդ պարոյ նվիրիր ինձ,- ասաց:

- Հա, սիրով: Գրիգոր, թույլ ես տալիս, չէ:

- Ինչի մասին է խոսքը, իհարկե, իհարկե,- որքան կարելի է անտարբեր, համաձայնեց Գրիգորը:

Պարեցին, Թագուհին՝ իրենից մի «օխտը արշին» հեռու պահելով Կառլենին, էդպես պաշտոնական կատարեց իր խոսքը և՛ վերջ:

- Շնորհակալ եմ,- տեղ հասցնելով նրան՝ ասաց Կառլենը: Շնորհակալ էր, բայց թե ինչքան վիրավորանք կար սրտում, ինքը գիտեր: Նվազը շարունակվեց: Տղան ոչ մեկին չնայելով՝ գլխիկոր, անխոս, աննկատ հեռացավ հրապարակից:

Կառլենը դրանից մի երկու, երեք օր հետո հայտնեց, որ մեկնում է Մոսկվա:

- Երանի քեզ,- նախանձեց Թագուհին:

- Արի, միասին գնանք,- առաջարկեց Կառլենը:

- Չէ, չեմ կարող, ցավոք սրտի,- պատասխանեց Թագուհին:

- Չէ, իսկապես, լուրջ եմ ասում... Ամեն ինչ վերցնում եմ ինձ վրա:

- Կառլեն... Հետաքրքիր մարդ ես, Կառլեն,- ծիծաղեց Թագուհին,- քեզ հետ գամ Մոսկվա, անունն ի՞նչ դնեմ, ախր: Անհեթեթ բաներ ես խոսում:

- Լավ, դու գիտես, ափսոս... Միասին կշրջեինք... Կրեմլ, Կարմիր հրապարակ, թատրոններ...

- Շատ է գայթակղիչ, բայց, ավանդ, մեծահոգի դուգազն, պետք է

մերժեմ ձեզ: Մեր սիրտը, ավանդ զբաղված է,- կոտրատվելով՝ կատակեց Թագուհին:

- Գիտենք, գիտենք, իշխանուհի,- խաղի մեջ մտավ Կառլենը,- տեսնում ենք, այնքան էլ կույր չենք: Մնացեք բարյալ... Եղեք երջանիկ, իսկ մենք, ավանդ, գնանք, մեր բախտը փնտրենք հեռու աշխարհներում,- թատերական խոնարհում արեց, ողբերգակ դերասանի նման մատներով բռնեց ճակատը ու, հո՛, հո՛, հո՛, իբր լաց լինելով՝ վազելով հեռացավ:

Հաջորդ օրը Կառլենն իսկապես մեկնեց: Մի ամբողջ ամիս բացակայեց, սակայն շաբաթը երկու-երեք անգամ զանգում էր իրենց տուն, հետաքրքրվում էր՝ ինչ կա, ինչ չկա...

* * *

Կայծակը ճայթեց, խփեց Թագուհուն, տապալեց գետնին:

Գրիգորը չկա՛, չկա՛, չկա՛...

Գիշերը տարել են...

Ո՛ր, ո՛ր են տարել Գրիգորին, ինչո՛ւ, ինչո՛ւ...

Մահացու վերք ստացած կենդանու նման մոնչում, բառաչում, տնքում էր Թագուհին՝ գետնին թավալված:

- Ես գիտեի՛, գիտեի՛, զգում էի... սև-սև ամպերը կուտակվել էին մեր գլխին: Մամա՛ ջան, մամա՛ ջան, գրկիր ինձ, մամա... փրկիր ինձ էս դժոխային վիճակից... Գրիգոր... Գրիգոր,- անզուսպ ճչում, կանչում էր Թագուհին, ու սիրտը դողդում էր կրծքի տակ, ու թվում էր՝ ուր որ է կոկորդից պիտի դուրս թռչի...

Թագուհու հայրը՝ Պատվականը, վախեցած, դուռ ու կտուր արագ-արագ փափկեց, որ հանկարծ դրսում չլսեն, չիմանան... Մի կերպ աղջկա ձայնը կտրեցին, սսկացրին: Կիսաուշաթափ վիճակում, ուժասպառ եղած Թագուհին քարացավ մոր գրկում:

* * *

Գրիգորի հայրը՝ Թորգոմը, դռնեդուռ թակեց, պահանջեց, խնդրեց, չոքեց, աղաչեց.

«Իմ տղան, իմ որդին, իմ Գրիգորը... Իմ մինուճարը, իմ անմեղը»:
Անարդյունք...

Գնաց Երևան. «Իմ տղայի տեղն ասեք... Ես արդարություն եմ պահանջում, ես կբողոքեմ, ես կպայքարեմ»...

Ոտի հանեց ինչքան բարեկամ, ընկեր, ծանոթ ուներ: Բոլորին: Ո՞ւմ դեմ, Թորգոմ, գիտե՞ս՝ ղմ հետ գործ ունես... Ինչ հույս... Այ մարդ... Դիմացդ Ստալին կա... Գնա ձեր տուն, կույ աբի մի պուճախում, լուռումունջ՝ թոքերդ ծխով դադի...

Թագուհին անկողին ընկավ: Վիրավոր պախրայի պես բերանքսիվայր ընկած՝ լաց էր լինում, տնքում էր, մոնչում էր, անիծում էս աշխարհը, էս լույսը, էս կյանքը, իր բախտն ու ծնունդը...

Հայրն ու մայրը չգիտեին՝ ինչ անեն, ինչպես հանգստացնեն, ինչպես ոտի կանգնեցնեն իրենց զավակին:

- Իմ բալեն, իմ բալեն,- մղկտում էր մայրը՝ տիկին Անուշը,- իմ բալեն ձեռիցս գնում է... Քոռանա՞ք դուք, կործանվե՞ք դուք, վերանա՞ք էս աշխարհից...

Եթե ոչ ամբողջ քաղաքը, գոնե Գրիգորենց թաղը մի տեսակ քարացավ, սսկվեց: Մարդիկ նրանց տան մոտով անցնելիս, չգիտես ինչու, խոսում էին ցածրաձայն կամ շշուկով: Միայն Մանուկանց Արաքսյան էր համարձակվում ու գալիս նրանց տուն: Մտնում էր ներս, բարևում և պատասխանի չսպասելով՝ գնում նստում էր Գրիգորի մոր կողքին ու, գլուխը կախ, նրա հետ երկար-երկար լռում...

* * *

Կես տարի էլ չէր անցել: Ու մեկ էլ, օձի պես սողալով, լուր տարածվեց, որ Գրիգորին գնդակահարել են...

Իհարկե, Թագուհին այլևս չգնաց Երևան ուսումը շարունակելու: Հայրը ստիպված գնաց, տարկետում ձևակերպեց: Կառլենը փո-

խադրվեց հեռակա ուսուցման բաժին ու վերադարձավ հայրենի քաղաք: Նրան շրջկոմում սիրով ընդունեցին աշխատանքի:

Թագուհին ոտքի վրա էր, բայց՝ մշուշված ուղեղով: Քայլում, խոսում էր լուսնոտի նման, իրականությունից կտրված...

Թագուհին... Խամրած Թագուհին...

Կառնեն ամեն օր, գրեթե ամեն երեկո գալիս էր նրանց տուն, ինչքան ու ինչպես կարող էր՝ զբաղեցնում էր Թագուհուն: Իհարկե, առանց աներեսության, առանց համառության, շատ զգույշ, շատ տակտով...

Թագուհու հայրն ու մայրը սկսեցին փսփսալ իրար մեջ. «Հարկավոր է ամուսնացնել... Ուրիշ ճար չունենք, էդպես կփրկենք մեր երեխային»:

Իրենց կարծիքով գտան համադարմանը:

* * *

Հարբած հյուրերը գնացին: Մնացել էին մի քանի ջահելներ, որ փորձում էին ինչ-որ խմբակային երգ երգել: Բայց դա նրանց խելքի բանը չէր: Ոչ մեղեդին կարգին գիտեին, ոչ խոսքերը, զիլ ու կրքոտ ճվճվոց էր ստացվում:

Թագուհին անտարբեր նայում էր նրանց ու չէր հասկանում, թե էս ովքեր են, էս ի՞նչ են անում, ինչո՞ւ են հավաքվել, ինքն ի՞նչ է անում էստեղ...

Արդեն շատ ուշ էր: Նազիկ սկեսուրը մոտեցավ հարսին, ձեռից բռնեց, տարավ դուրս, մտցրեց լոգարան, ինքն իր ձեռքով հարսանյաց զգեստը հանեց նրա հագից, լողացրեց՝ անընդհատ կարգադրություններ անելով. «Շուռ արի, կռնակդ ինձ արա, քսեմ, ձեռքդ ինձ տուր, հիմա ոտքերիդ արանքները լվա...»:

Շշմած ու բժժած օրվա հոգնությունից, աղմուկից, կարծես երազում, հարսը հլու հպատակ էր սկեսուրին: Հիպնոսացած՝ չէր կարողանում ըմբռնել իր վիճակը, իր արածը: Գիտակցությունը չէր պարզվում մինչև վերջ, միտքը չէր կենտրոնանում, որ հասկանա, թե էս ի՞նչ է, և՛ ինչի՞ համար...

Սկեսուրը փափուկ ցամքոցով մի լավ չորացրեց նրա մարմինը՝ անընդհատ կրկնելով. «Շատ ես լավը, շատ, մարալ ես, ջեյրան ես, էր-նեկ կտան, էրնեկ կասեն քո տիրոջը, իմ փաշա տղային, այսինքն...»: Հետո մաքուր, սպիտակ ներքնաշորեր հագցրեց: Հետո մտածեց, քթի տակ քմծիծաղ տվեց. «Միթո՞ւմ էլ էս ինչո՞ւ եմ հագցնում, որ...», ու հա-նեց: Վերջապես ձեռքից բռնեց, տարավ հարսի ու փեսայի սենյակը: Լայն, շքեղ մահճակալի վրա պառկեցրեց, խնամքով ծածկեց փափուկ վերմակով, գնաց: Դռան մեջ շուռ եկավ մի պահ ու էլի քմծիծաղ տա-լով՝ սասց. «Վախես ոչ...», ու դուռն իր հետևից անաղմուկ փակեց:

«Հիմա ես արդեն Գրիգորյան Թագուհին չեմ: Հիմա Պիտոյան Թագուհին եմ... Տեր Աստված...»: Հագիվ այսքանը կարողացավ մտածել Թագուհին, ու աչքերը փակվեցին...

Քնեց: Ինչքան, մինչև երբ, գիշերվա ռի ժամն է...

Մի ծանր մարմին, ծանր շնչառությամբ, բռի ու կոշտ ընկավ վրան: Սիրտը վանդակն ընկած հավքի նման սկսեց թալրտալ, շունչը կտրվեց... Մի կարճ ու սուր ցավ զգաց: Ծանր տնքաց, անձայն ճչաց. «Չէ, չէ, չէ...»: Թվաց՝ մի ահռելի ժայռ պայթեցրին, ինքը խլացավ էդ պայթյունից, ու բեկորները խշշալով թափվեցին գլխին, տակովն արին ու... Ու խեղդվելով՝ սկսեց դառն ու անձայն հեկեկալ... Վերջա-պես էդ ծանրությունը վրայից քաշվեց մի կողմ... Յաճիր, ինքնագոհ ծիծաղ լսվեց.

- Ինչո՞ւ էս լացում, աղունակ ջան, բնության օրենքն է, կյանքի բան է... Քնիր:

Որտեղից իմանար Կառլենը, թե ինչի համար է հեկեկում Թագու-հին, ինչ ցավեր է կրում հիմա, ինչ հիասթափություններ է ապրում, ինչ կարոտների համար է տոչորվում, հեծեծում, ծեքծեքվում...

Ինքը շուռ եկավ դեպի պատն ու խռմփացրեց. երևի շատ էր հոգ-նել օրվա թո՛հ ու բռիից ու իր անհավանական, աներևակայելի հա-ջողությունից խենթացած՝ շատ էր խմել խեղճը... Երևի... Քնեց մուշ-մուշ... Հանգիստ խղճով...

ՀԱՆԳԻՍՏ ԽՂՃՈՎ...

Հաջորդ առավոտյան Կառլենն արթնացավ շատ լավ տրամադրությամբ: Ինչ-որ աշխույժ քայլերգ սուլելով՝ սափովեց, լվացվեց, ապա կուշտ ու ախորժակով նախաճաշեց և գլխով ցույց տալով իրենց ննջարանը, ժպտալով, վատ թաքցրած գոհունակությամբ, հաղթանակողի մեծահոգությամբ մորն ասաց.

- Թող քնի, հանգստանա, մեղք է:

Գնաց կոմկուսի շրջկոմ: Գնաց աշխատանքի: Նա վստահ էր, որ շահեց, որ Թագուհուն կոտրեց-ճզմեց, ստրկացրեց: Ինքն է նրա տերը այսուհետ, ինքն է... «Թուրս աջ էլ է կտրում, ձախ էլ... Իմն է Թագուհին, իմն է ուժը, իմ կամքն է թելադրողը, ամեն ինչի տերը ես եմ այսուհետ...»:

Բայց դա էնքան էլ էդպես չէր: Մի անգամ ծոցը մտնելով՝ չկոտրեց Թագուհու ըմբոստ հոգին: Նա էդպես էլ չհասկացավ, թե ինչքան խորը, ինչքան բարդ մարդ է Թագուհին, ինչ ուժ, կամք, ինչ դաժան, սատանայական որոշումներ կարող է կայացնել: Ինչ անխիղճ, ինքնավնաս զոհողությունների կարող է գնալ:

Քանդված, իրարահան եղած, մաս-մաս եղած էր զգում իրեն Թագուհին: Ընդունակ չէր մինչև անգամ ձեռքը շարժելու... Թաց, չռած աչքերով առաստաղին նայելով՝ մնաց մինչև լույս...

Ամուսինը (արդեն ամուսինը) աղմկոտ հորանջեց, հանկարծ նետվեց դեպի կինը, գրկեց ու սկսեց ագահորեն համբուրել, դեմքը, շուրթերը, կուրծքը, աչքերը, ձեռքերը...

- Թագուհի ջան, ջան, ջան: Չեմ հավատում իմ երջանկությանը, չեմ հավատում... Դու հրաշք ես, դու խենթություն ես, դու պարզ ես, ես քեզ աստծո չափ պաշտելու եմ, իմ միակ, իմ հավիտենական սեր... Իմ քաղցր հեքիաթ, իմ քաղցր երազ... Իմ տառապանք: Քեզ թագուհու պես եմ պահելու...

Հետո ցատկեց մահճակալից, երգելով մտավ լոգարան: Հետո սկսեց սուլել...

Թագուհին շվարած ու շփոթված՝ անշարժ պառկած էր: Փորձում էր հասկանալ իր նոր դերը, էս նոր փոխհարաբերությունները:

Նազիկ սկեսուրն անաղմուկ ներս մտավ, մոտեցավ մահճակալին, ուշադիր նայեց հարսի փակ աչքերին, քնքույշ ու խորամանկ ժպտաց.

- Հարսիկ ջան, էսօր տեղիցդ վեր չկենաս, էսօր պառկելու ես:- Վերմակի ծալը բարձրացրեց, երկար զննեց, ինչ-որ ուզում էր տեսնել, տեսավ, գոհունակ ժպտաց.

- Գիտես, չէ՞, մենք էսօր գնալու ենք ձերոնց տուն, գիտես, չէ՞, ինչու... Գիտես, խորամանկ աղվես... Աչքալուսանք ենք տանելու, կարմիր խնձոր,- ասաց, ապա քնքշորեն համբուրեց հարսի ճակատն ու դուրս գնաց:

Էսպես սկսվեց նոր կյանքը: Ու դարձավ սովորական, երբ ծննդաբերեց: Զույգ երեխա, տղա և աղջիկ: Չափազանց ծանր էր նրա համար ծննդաբերելը: Բժիշկները մեծ ջանքեր թափեցին նրա կյանքը փրկելու համար: Հետո սկսվեց երեխաների հոգսը...

* * *

Տարիներն աննկատ թռչում էին: Փառք Աստծո, ուժ գտավ իր մեջ: Գնաց Երևան, գործերը տեղափոխեց հեռակա ուսուցման բաժին: Երազում էր՝ շուտ ավարտի, դպրոցում աշխատի, մտածելու քիչ ժամանակ ունենա:

Էդպես միալար, տաղտկալի անցնելու էր նրա կյանքը: Սփոփվում էր միայն երեխաներով, նրանց մեջ էր գտնում իր ապրելու, լինելու իմաստը: Ինչքան սեր, ինչքան չճախսված ջերմություն կար սրտում, նվիրեց երեխաներին:

Էդպես էլ միապաղաղ կշարունակվեր նրա կյանքը, նրա ճանապարհը, եթե...

Մի երեկո Գրիգորի մայրը զգույշ ու անհամարձակ թակեց նրանց դուռը: Շատ ուրախացավ, որ դուռը Թագուհին բացեց:

- Ինչ կա, Օլինկա (անունը Օլգա էր, բայց բոլորն Օլինկա էին ասում: Թագուհին էլ փոքրուց սովորել, նրան էդպես էր կոչում: Եվ հետաքրքիրն էն էր, որ ոչ ոք նրան չէր ուղղում):

- Մի րոպե արի մեր տուն, բան եմ ասելու,- շշուկով խոսեց Օլգան:

- Էստեղ ասա:

- Չէ, բալա, արի մեր տուն,- ասաց, շուռ եկավ, արագ-արագ հեռացավ: Կարծես հանցանք էր գործել ու փախչում էր:

- Հիմա կգամ,- պատրաստական ու նրա անսովոր պահվածքից զարմացած՝ ասաց Թագուհին:

Գնաց, դուռն առանց թակելու հրեց, բացեց ու... Ու մի անգամ էլ կայծակնահար եղավ...

Հենց սենյակի մեջտեղում, ոտքերը լայն դրած, սպասողական դիրքով կանգնած էր Գրիգորը:

- Էս ի՞նչ է... Չէ, չէ,- դռան կողափայտից կառչած՝ սկսեց սահել հատակին: Ուշաթափվեց:

- Մայրիկ, ջուր...

Օլգան, վայ-վույ անելով, վազեց ջրի: Գրիգորը սառը ջուրը շփեց Թագուհու ճակատին, քունքերին, մի կերպ ուշքի բերեց:

- Օլինկա,- նվաղած ձայնով խնդրեց Թագուհին,- ես չեմ դիմանա, ինձ տար...

- Տանեմ, բալա ջան:

...Թագուհին մի կերպ հասավ մահճակալին, բերանքսիվայր փռվեց, ընկավ, տապալվեց:

Ամսից ավելի մնաց անկողնում՝ լեշի պես փռված, թմբիրի մեջ: Կառլենը Երևանից բժիշկներ բերեց: Հետո տեղափոխեցին մայրաքաղաք: Կոնսիլիումներ, դեղեր, հազար ու մի հնարք... Այդ ընթացքում Թագուհին ապրում էր արհեստական սնուցումով, համարյա անգիտակից... Մեկ ամիս անց նոր միայն սկսեց ուշքի գալ...

- Երեխաներն ինչպե՞ս են,- անթարթ, ապակյա աչքերով հարցրեց ամուսնուն:

- Լավ են, լավ, Թագուհի ջան, մի անհանգստացիր:

- Ինձ տուն տար, երեխաներիս մոտ:

Նիհարած, կմախք դարձած Թագուհուն բերեցին տուն: Զբաղվեց երեխաների հոգսերով, կամաց-կամաց վերագտավ իրեն:

Գիշերվա մեկն անց էր, դուռը թակեցին:

Ո՛չ Գրիգորն էր քնած, ո՛չ էլ մայրը, չնայած լույսերը հանգցրել էին ու պառկել: Մայրն անաղմուկ նստեց անկողնում, դողդողացող ձայնով, վախեցած շշնջաց.

- Բալա, ի՞նչ անեմ:

Գրիգորը ձեն չհանեց, փայտացել, պապանձվել էր տեղում: Վախ, էլի վախ, սիրտ մաշող վախ... «Տեր Աստված, էլի՞ ընկնեմ էնտեղ», մտածեց նա: Մի ակնթարթում չորս տարվա իր տառապանքներն աչքի առաջ եկան...

Դուռը նորից թակեցին: Մեղմ, բայց և՛ պահանջկոտ: Ու սպասեցին արձագանքի:

Մայրը վախից գլուխը կոխել էր բարձի տակ ու ձայնը խեղդելով՝ դառնադի արցունքներ էր թափում:

- Ասա, թող գնա-ա-ան, թող մեռնեմ, չտեսնե-ե-եմ դրանց, թող գնա-ա-ան, կորչեն, սատկեն, վերանան էս աշխարհի-ի-ից: Հորդ գլուխը կերան, հերիք է: Չէ, չէ, քեզ չեմ տա, չեմ տա-ա-ա, էլ չեմ տա, - ողբում էր Օլինկան:

Երրորդ անգամ թակեցին դուռը: Էս անգամ ավելի պահանջկոտ: Գրիգորն արագ վեր թռավ տեղից, հագնվեց, վառեց լույսերը, վճռական գնաց դեպի դուռը, ականջ դրեց:

Ոչ մի ձայն, ոչ մի շշուկ կամ խոսակցություն: Երկար մնաց անորոշ վիճակում, դռան առաջ: Դրսից էլ՝ ոչ մի արձագանք: Կարծես վստահ էին, որ դուռը, վաղ թե ուշ, բացվելու է: Տարօրինակ էր: Ի՞նչ անել... Իսկ ի՞նչ կարելի է անել: Ոչինչ, ոչինչ...

Գրիգորը ստիպված ձեռքը տարավ դեպի սողնակը: Դուռը մի տեսակ ցավոտ մզոցով, ճռռոցով հետ եկավ, ու էդ ճռռոցի վրա մայրն ավելի խորը թաղվեց անկողնում ու ամբողջ մարմնով, նիհար, փոքրիկ մարմնով ցնցվելով՝ հեկեկաց:

- Բալա, բալմ, Աստված թող հոգիս առնի: Եկեք, եկեք ինձ սպանեք, մորթեք, երեխիս հանգիստ թողեք:

Միջահասակից բարձր, թիկնեղ, լայն կրծքով, սևահեր, բայց քունքերն արդեն արծաթավուն, խորն ընկած մուգ աչքերով, համազգեստով մի մարդ էր կանգնած շեմին: Կոպերը մի քիչ կախված էին աչքերի վրա, իսկ աչքերի տակ՝ փոքրիկ տոպրակներ: Ոչ շատ մեծ, բայց մի տեսակ ամուր իր տեղը «դրված» գեղեցիկ քիթ: Եվ հոնքերը՝ փոքր կորույթյամբ աջ ու ձախ թռիչքով...

Գրիգորը հանկարծ զգաց, որ շատ երկար ուսումնասիրեց անծա-

նորին ու հիշեց, որ գաղութից մնացած հատկություն է. շուտ կռահել նոր մարդու ինչ լինելը՝ ճիշտ կողմնորոշվելու համար: Մտքում եզրակացրեց, որ դիմացը կանգնած գեղեցիկ մարդու թախծոտ աչքերում խելք է տեսնում: Բայց ինչո՞ւ է մենակ:

Հատուկ նայեց ուսադիրներին: «Սա էլ է մայոր», մտածեց հեզ-նանքով:

Բարևելուց հետո մայորը շատ ինքնավստահ մտավ ներս, գնաց, պատուհանների վարագույրները խնամքով քաշեց, քողարկեց: Հետո շրջվեց դեպի Գրիգորը.

- Նստենք:

- Ինչի՞ համար:

- Մի քիչ գրուցենք:

Գրիգորը քմծիծաղեց.

- Էստե՞ղ:

- Հա, հենց էստեղ,- մայորը շրջվեց դեպի մայորը:- Մայրիկ, մեզ մենակ թողեք: Հագնվեք, ես չեմ նայի:

- Գրիգոր ջան, ուժ չունեմ շարժվելու,- տղային դիմեց մայորը:

Գրիգորը մոտեցավ մոր մահճակալին, փաթաթեց նրան վերմակի մեջ, տարավ պառկեցրեց խոհանոցի թախտի վրա ու դուռը փակեց:

- Ուրեմն, ներկայանամ: Ես անվտանգության ծառայության շրջանային կոմիտեի պետն եմ,- սկսեց «հյուրը»: Արդեն մեկ տարի է: Անուն-ազգանունս՝ Ռուբեն Հովսեփյան: Ձեր գործին ծանոթ եմ (մեր արխիվներում պահված են), մանրամասն ուսումնասիրել եմ: Ինչ-որ բանաստեղծություն եք գրել: Պիտի ասեմ՝ էնքան էլ հաջող չի գրված:

- Դա զրպարտություն է, ես կապ չունեմ, ես չեմ գրել...

- Դուք եք գրել,- մայորի ծայնը մեղմ էր, բայց՝ հաստատ,- սակայն դա հիմա կարևոր չէ: Ինչո՞ւ եմ եկել ձեզ մոտ:

Մայորը գրպանից դանդաղ հանեց ծխախոտատուփը, վառեց գլանակը, ծուխը խորը ներս քաշեց: Երկար լռեց:

- Գրիգոր, ես ծառայում եմ է՛ստեղ, որտեղ ծառայում եմ: Էդպես է ստացվել: Ծառայում եմ և ունեմ պարտականություններ պետության առաջ:

Գրիգորն ականա շարժվեց դեպի դուռը...

- Սպասեք,- կարգադրեց մայորը,- իմաստ չունի: Ո՞ր պիտի փախ-
չեք: Ինձ լսեք:

Մայորը վեր կացավ աթոռի վրայից, սկսեց մտախոգ քայլել սենյա-
կով մեկ: Վերջապես ծխախոտը ճզմեց մոխրամանի մեջ ու կանգնեց
Գրիգորի դիմաց:

- Գրիգոր, չորս ամիս է, ինչ փախել ես գաղութից: Մի շաբաթ չան-
ցած՝ քո փախուստի մասին մեզ տեղեկացրին. գրություն ստացանք:
Հետո կապտմես՝ ինչպես հաջողվեց փախչել: Իհարկե, անհավա-
նական է թվում: Էս պահին փնտրտուքի մեջ ես: Այս մասին, ինձնից
բացի, ոչ ոք չգիտի: Էստեղ մնալու վտանգավոր է: Էսպես թե էնպես՝
կիմացվի: Բայց առանց անձնագրի մայրաքաղաքում էլ դժվար կլինի
թաքնվել: Խորհուրդ եմ տալիս գնալ գյուղ, քեռուդ մոտ: Քեռիդ էնտեղ
ծորում մի փոքրիկ հյուղակ ունի: Առայժմ էնտեղ կմնաս: Տեսնենք՝ ինչ
է գալիս գլխներիս: Չգիտեմ... Գուցե մի բան հորինենք...

Գրիգորը հուզմունքից, անակնկալից, բայց ավելի շատ, երևի, ան-
հավանականությունից, ձայնը գրեթե կորցրել էր: Բերանը չորացել
էր: Մի կերպ ուժ առավ ու խռպոտ արտաբերեց.

- Քաղաքացի մայոր...

Մայորը խիստ, սաստող հայացքով նայեց Գրիգորին:

- Կներեք, ընկեր Հովսեփյան,- սխալն ուղղեց Գրիգորը,- բայց էս
ամենը անհասկանալի երազ է հիշեցնում...

Գրիգորի հազը բռնեց, չոր, ցավոտ ու գնալով սաստկացավ: Մա-
յորն անհանգիստ դես ու դեն նայեց, սեղանի ջրամանից բաժակի մեջ
ջուր լցրեց, մոտեցրեց նրան.

- Խմիր, աղմուկ մի արա...

Գրիգորը մի կերպ խմեց: Թվաց, թե հանգստացավ, բայց էլի
խեղդվելով՝ միայն կարողացավ ասել.

- Անբնական է էս ամենը, ուղեղիս մեջ չի տեղավորվում: Չգիտեմ,
մի նոր ծուղակ չի, արդյոք... Ո՞վ եք դուք:

Մայորը գնաց դեպի դուռը, ձեռքը դրեց բռնակին, գլուխը կախ,
երկար մնաց անձայն ու անշարժ, հետո դարձավ դեպի Գրիգորը, ու-
ղիղ նայեց նրա աչքերի մեջ.

- Ես հայ եմ:

Հետո դուռը բացեց և իսկույն էլ վրա բերեց.

- Հասկանալի է, որ իմ այցի մասին մայրդ ոչ մեկին չպիտի ասի:
Կկործանվենք բոլորս...

- Ուզում եմ մի բան ասել,- դիմեց Գրիգորը:

- Լսում եմ:

- Ուզում եմ գրքային մի խոսք ասել:

- Ասեք:

- Ես... Ես ալեկոծված եմ:

Մայրը թեթևակի ժպտաց ու առանց հրաժեշտ տալու՝ դուրս եկավ:

* * *

Ամեն օր, ուշ երեկոյան, Թագուհին դուրս էր գալիս տնից: Կառ-
լենը սկսեց կասկածել, ու մի անգամ, երբ Թագուհին երեխաներին
քնեցնելուց հետո գնաց դեպի դուռը, Կառլենը կանգնեցրեց նրան.

- Ո՞ւր ես գնում:

Թագուհին չէր սպասում: Էդպիսի հարցի, որովհետև երբեք նրան
հաշվետու չէր լինում: Զարմացած ու մի քիչ էլ շփոթված՝ նայեց ուղիղ
Կառլենի աչքերի մեջ էնպես, ինչպես կարող էր նայել միայն Թագու-
հին և հստակ արտաբերեց.

- Գրիգորի մայրը՝ Օլինկան, իրեն վատ է զգում, գնում եմ նրա մոտ:

- Ահա թե ինչ... Հիվանդ է:

- Գրեթե:

- Ինչ է նշանակում «գրեթե»: Կամ հիվանդ է, կամ...

- Կամ՝ ինչ:

- Կամ հիվանդ չէ:

- Անհանգիստ է: Իմ կարիքն ունի,- չորեք Թագուհին ու դուրս
եկավ:

Կառլենը մտավ իր առանձնասենյակը, երկու ձեռքով հենվեց գրա-
սեղանին: Մտածում էր, թե կինարմատի ծայնի մեջ այդքան սառնությ-
յուն որտեղից... «Էս ինչ կյանք է իմ կյանքը... Դրսից ուրիշի աչքն եմ
հանում, ներսից՝ իմ...»:

Հետո զգուշությամբ իր հետևից դրսի դուռը վրա բերեց ու մտավ

մթության մեջ: Կառլենը վաղուց իր համար նշանաբան էր դարձրել Ստալինի խոսքերը. «Ես ամեն ինչ պետք է իմանամ: Ինչ-որ կատարվում է իմ շուրջը, ես պետք է տեղյակ լինեմ»: Դրանով հեշտացնում էր իր ապրելակերպը ու հիմա էլ ինքն իրենից չամաչեց՝ կուզեկուզ մտավ Գրիգորենց բակը, ապա այնպես, որ չնկատեն, պատին կպած՝ գողեգող մոտեցավ նրանց պատուհանին: Նայեց ներս ու ցնցվեց: «Չի՛ կարող պատահել», ուզում էր ճշալ Կառլենը, բայց վերջին պահին մի կերպ իրեն զսպեց:

Սեղանի մոտ, դեմ դիմաց նստած՝ ինչ-որ բան էին խոսում Թագուհին ու Գրիգորը: Կառլենը, ահավոր խուճապի մեջ, սարսափահար փախավ: Կարծես չարքերն ընկել էին հետևից՝ «Լոռեցի Սաքոյի» նման:

Վազեց դեպի անտառը: Հեռու, որքան կարելի է՝ տնից հեռու... Մի կերպ շունչը տեղը բերեց ու ակամա, բարձրաձայն ասաց.

- Էնտեղից ո՞վ է վերադառնում, որ սա վերադարձել է: Աստված ջան, էս ինչ է կատարվում իմ շուրջը, էս ինչ օրի եմ ես, էս ինչպե՞ս եղավ, ախր, էսպես չպիտի լիներ, չպիտի լիներ: Ես ուրիշ բան էի ծրագրել, ես այլ բան էի ուզում... Իսկ սրա՞նք... Սրա՞նք... Սոսն ու Վարդիթե՞րն են, Ռոմեոն և Ջուլիետը: Էս ի՞նչ ժամանակներում ենք ապրում...

Կառլենն էդ գիշեր տուն չգնաց: Շրջկոմի շենքի պահակից խնդրեց բանալիները (ասաց՝ աշխատանք ունի անելու), գրասեղանի դարակում մի շիշ կոնյակ ուներ պահած, խմեց, հարբեց, անգիտակից ընկավ բազմոցին ու կարծես թե քնեց...

* * *

Վերջապես հանդիպեցին Թագուհին ու Գրիգորը...

- Խլուրդի նման գետինը փորելով, հազարավոր կիլոմետրեր ծածուկ ճանապարհ եմ կտրել:

- Խեղճ:

- Ու պատկերացնո՞ւմ ես, ոչինչ չունեմ ասելու...

- Հա:

- Բա, ինչի՞ եկա:

- Էստեղ լուր տարածվեց, որ քեզ գնդակահարել են:
- Պարզ է:
- Չէի՞ր կարող մի գիր, մի երկտող ուղարկել:
- Որ կարողանայի, կուղարկեի:
- Պետք է ուղարկեիր:
- Վախենում էի ծնողներիս վնասել:
- Ես սպասում էի:
- Եթե գոնե իմանայի, որ հայրս մահացել է...
- Կգրեի՞ր:
- Երևի:
- Ափսոս:
- Ամենածանր հոգվածներից մեկով էին դատել:
- Ո՞ր:
- Առաջնորդի վրա մահափորձ կազմակերպելու:
- Ու լռեցին: Երկար լռեցին: Չգիտեին՝ ինչից խոսեն, ինչ ասեն:
- Չի եղել մի պահ,- խուլ ձայնով ասաց Գրիգորը,- չի եղել մի էնպիսի վիճակ, որ ես ինձ չհարգեմ:
- Գիտեմ:
- Կամ կորցնեմ մարդկային արժանապատվությունս: Էն դժոխքում...
- Դժոխքում...
- Միշտ մարդ եմ մնացել...
- Իհարկե:
- Կարծում էի՝ սիրտս ապառաժ քարից է, բայց՝ չէ: Հիմա էստեղ տեսնում եմ, որ՝ չէ... Սիրտս շիկացած քուրայի մեջ հալվում, մարում է, կորչում է՝ գրողի բաժին դառնալով...
- Լավ է մարդ մեռնի:
- Թագուհի...
- Հա:
- Ես էստեղ զգացի, դրա համար էլ փախա, եկա... Ինչ անեմ, հիմա ինչ անեմ, ինչ անեմ... Առանց քեզ ինչ անեմ...
- Գրիգոր... երեխաներս...
- Հա:

- Մեջտեղում...
- Իհարկե:
- Երկուսը...
- Հասկանալի է:
- Նրանք... Անմեղ...
- Այո:
- Երեխաներից չի կարելի հեռանալ...
- Այո:
- Էս աշխարհում մարդու ծագն ամենաանօգնականն է...
- Պարզ է, պարզ է, հասկանալի է.... Ավելորդ եմ, արդեն խանգարում եմ... Գնամ, հանձնվեմ: Էս անգամ իսկապես կգնդակահարեն...
- Գլուխս առնեմ ո՞ր կորչեմ, ի՞նչ անեմ, հը...

* * *

Գրիգորի հայրը՝ Թորգոմը, որդուն տանելուց հետո մի տարի էլ չդիմացավ, մահացավ թոքերի քաղցկեղից:

- Օրերս անիմաստ քարշ եմ տալիս, որդի,- գանգատվեց մայրը,- ոչ մի հույս չունեի, որ քեզ կտեսնեմ: Ասում ես՝ փախել ես, որդի:

- Հա, մայրիկ:

- Բա ո՞նց, ո՞նց...

- Խլուրդի նման գետինը փորելով, հազարավոր կիլոմետրեր... Կուզեկուզ, էստեղ-էնտեղ պատսպարվելով, երբեմն էլ՝ պարզապես անէանալով... Հրաշքով ու բարի մարդկանց օգնությամբ...

- Քոռանամ ես, որդի, քոռանամ...

- Չկար էն ուժը, որ ինձ պահեր... Ես կարծես զգում էի էս ամենը, մայրիկ, զգում էի ու խենթանում: Ի՞նչ անեմ հիմա, չգիտեմ, չգիտեմ... Էս ի՞նչ սոսկալի հարված էր, էս ի՞նչ անհեթեթ վիճակ է, մայրիկ... Աստված, ո՞ր մեղքիս համար, ո՞ր... Նորից գնամ, նորից հանձնվեմ, էս անգամ ամեն ինչից կարծնեմ:

- Չէ, չէ, որդի, չասես, էդ մեկը չասես ու չանես: Ինձ սաղ-սաղ գերեզման դնես՝ ավելի լավ է: Գնա գյուղ, քեռուդ մոտ: Առայժմ էնտեղ թաքնվի, տեսնենք՝ գլխներիս էլ ինչ է գալու: Էն մարդն ասաց:

- Մայրիկ, ինձ համար այլևս ինչ նշանակություն ունի իմ կյանքը, իմ լինել-չլինելը... Աստված իմ, ինչո՞ւ եկա, ինչո՞ւ...

* * *

Գրիգորը գիշերով, ոտքով գնաց քեռու մոտ: Էնտեղ էլ՝ լաց ու կոծ, Էնտեղ էլ՝ վայնասուն: Մանավանդ քեռակինը... Էս նոր հերոսը՝ Գրիգորի քեռին՝ Հմայակը, գավառագիտական թանգարանի տնօրենն էր: Մարդ, որ գյուղի ճշմարիտ մտավորական էր, անբավ գիտելիքների տեր, իր համեստությամբ հայտնի: Իսկապես որ լուսավորչական գործ էր անում գյուղում: Բարի էր ու բարյացակամ: Ժպիտը՝ միշտ դեմքին, կատակասեր, զրուցասեր, մարդամոտ: Քեռակինն էլ՝ Վարդիշաղը, ամուսնու կրկնօրինակն էր. աչքերում միշտ ժպիտ, սպիտակամորթ ու հմայիչ: Նա էլ սիրում էր կատակել... Ուսուցչուհի էր, իր գործի կարևորությունը ըմբռնած, իսկական մտավորական:

«Գյուղը պետք է իր մշակույթն ունենա, ախր», - ասում էր Հմայակն ու ինչով կարողանում էր, օգնում էր կուլտուրայի տան միջոցառումներին: (Հիմա դրանց նմանները չկան): Մի խոսքով, երկուսն էլ շատ լավն էին: Միայն, դժբախտաբար, զավակ չունեին: Ծերանալով՝ ավելի էին տանջվում դրա համար: Իհարկե, Գրիգորին ցնծությամբ ընդունեցին:

- Քրոջ բալա, - ասաց քեռին, - վախես ոչ, կպահեմ, կթաքցնեմ, վախես ոչ... Ես սրանց հերն եմ անիծել:

Քեռին հրաշալի գրադարան ուներ: Գրիգորը հաճույքով կարդում էր, մանավանդ ցերեկները, քանի որ տնից դուրս չէր գալիս: Ամեն շաբաթ օր մայրը գալիս էր գյուղ, մնում էր մինչև երկուշաբթի առավոտ: Գրիգորն անհամբեր սպասում էր մոր գալուն, որ մի լուր իմանար Թագուհու մասին:

Ամիսներ անցան... Օրերից մի օր քեռին առավոտյան գնաց աշխատանքի ու կես ժամ չանցած՝ հևիհև ներս ընկավ տուն:

- Գրիգոր, Գրիգոր ջան, - գրկեց, գլուխը դրեց նրա կրծքին ու սկսեց հեկեկալ:

- Քեռի՛ ջան, քեռի՛ ջան, ի՞նչ է պատահել, խնդրում եմ, հանգստացի՛ր...

- Գրիգոր,- հեկեկոցի միջից մի կերպ արտասանեց քեռին,- հրեշ-
շը... հրեշը... Հենց նոր ռադիոն հաղորդեց՝ հրեշը սատկել է...

* * *

Մթնշաղ էր: Ձյունը նստել էր արդեն, բայց չէր հանդարտվում: Սա-
ռը քամին, կատաղած գայլի նման ոռնալով, գալարվում էր ձյան մեջ.
վըզ-վըզ... Կարծես մուռ ուներ և ուզում էր ինչ-որ մեկից հանել, հոշո-
տել: Ձյունը կոլոլում էր գունդ-գունդ ու խելակորույս ծվեն-ծվեն անե-
լով՝ ցրում աջ ու ձախ...

Չոլում, ճանապարհից դուրս մեկը քայլում էր՝ ճոճվելով: Քայլում
էր, հետո հանկարծ կռանում ու պռոկում գետնին, մի քիչ հանգս-
տանում ու սկսում էր սողալ: Հետո նորից մի կերպ ելնում էր ոտքի,
տրվում քամու հոսանքին, քամու հարվածներին:

Կին էր, փորը՝ ուռած, ցրտից, ցավից, մեղքից... Մեղքից... Լաց էր
լինում, երբեմն բարձրաձայն, անարցունք հեկեկում. «Վայ, վայ, վայ...»:
Ո՞ր էր քարշ գալիս, ո՞ր էր գնում... Մեղքի տեղը: Էնտեղ, ուր ամիս-
ներ առաջ դրախտ աշխարհ էր, անհոգ, զվարթ, սիրահարված՝ խենթի
անպատասխանատու սիրով, տենչանքով, կրքով: Ու գաղտնի (մեղքը
գաղտնի է լինում): Արդյունքը... Արդյունքը՝ էն, որ ամիսներ հետո փորը
մեծանում է, կախ ընկնում ծնկների վրա...

Բա՛, աղջիկ ջան...

Գնում էր բնագդաբար, զգալով, որ էնտեղ է իր փրկությունը... Մա-
նավանդ գիտեր, որ ոչ ոք իրեն օթևան չի տալու: Ամաչում էր մարդ-
կանց աչքին երևալուց, մարդամեջ դուրս գալուց: Թաքնվում էր էս-
տեղ ու էնտեղ, բայց մինչև երբ... Հիմա, մի քանի տասնյակ կիլոմետր
կտրելով, սոված, ծարավ, պատռված գուլպաներով, զգզված մազե-
րով, ծվեն-ծվեն եղած շորերով... Երկունքի ցավերը բռնում էին երբեմն,
ու նա էդ ցավերից հեկեկում էր, դժբախտ ոռնում էր՝ ամայության մեջ
օգնություն աղերսելով, հետո սկսում էր թնգթնգալ՝ փսլինքները շաղ
տալով... «Մամա ջան... Մամա ջան»... (Ինչ «մամա ջան», աղջի, էս է՝
դու ես «մամա» դառնալու...):

Կես գիշերին հասավ Թագուհու դռան առաջ:

- Թագուհի, Թագուհի,- մղկտաց, մլավեց դռանը կպած, ծեծված կատվի նման:

Կարծես թե նրան սպասող կար:

- Թագուհի-ի-ի, Թագուհի-ի-ի...

Դուռը կտրուկ բացվեց: Շեմքին, լույսի մեջ երևաց Թագուհին, հետո առաջ եկավ և պատշգամբի լույսը վառեց ու էն, ինչ-որ տեսավ, ապշեցրեց նրան.

- Հասկանում ես՝ ինչ ես անում, քած, քածի ցկնած քած...

- Սպանիր, Թագուհի, սպանիր,- հազիվ արտասանեց Շողիկն ու փռվեց գետնին: Թագուհին խոժոռ դեմքով մի քանի րոպե մնաց կանգնած, քարացած, հետո իջավ աստիճաններով, բռնեց նրա խիտ մազերից ու քարշ տալով տարավ ներքև, նկուղ:

- Մտիր էստեղ: Ծպտունդ չլսեմ, հասկացմիր: Երեխաներս պիտի չիմանան...

Թագուհին նկուղում հին մահճակալը բացեց, տաք ջուրը դուլլերով բերեց, լողացրեց նրան, պառկեցրեց մաքուր, սպիտակ անկողնու մեջ: Հետո գնաց տաք թեյ և ուտելիք բերեց:

Երբ Շողիկը մի քիչ խելքի եկավ, Թագուհին երկար նայեց նրա աչքերի մեջ ու ասաց.

- Աղջի, ես քեզ ինչ անեմ: Սիրեկանդ էլ էստեղ չի, որ ասեմ՝ գնա, քո անտեր բոզին տեր կանգնի: Երևանում ինչ-որ կուրսերի է սրտիդ ասպետը... Ուզում ես, առավոտը ավտոբուս նստացնեմ, գնա մոտը: Կերջանկանաք,- չգիտես՝ կատակեց, թե լուրջ ասաց Թագուհին:

- Ուտներդ եմ ընկնում, փրկիր: Ուր որ է՝ ազատվելու եմ... Որ տուն գնամ, հայրս ինձ կսպանի... Դու գիտես, չէ՞, նրան... Էս խայտառակությունը...

- Քեզ համար ինչ խայտառակություն, անամոթ...

Լուսադեմին Շողիկը ծննդաբերեց: Թագուհին ընդունեց երեխային, խնամեց, ամեն ինչ կարգավորեց: Այդ ամենը՝ լուռ, անխոս, ատամները պինդ սեղմած: Միայն մի խոսք ասաց.

- Աղջիկ է, քեզ նման լիրբ չլինի...

Մի շաբաթ պահեց Շողիկին՝ թաքցրած մարդկանցից, աշխարհից: Վերջը գնաց Գրիգորի մոր մոտ:

- Օլինկա,- ասաց,- Գրիգորին ասա, գիշերով գա:
- Հա, բալա, հենց հիմա գնում էի գյուղ: Բան է պատահել:
- Պատահել է...

Գիշերվա կեսն էր, եկավ Գրիգորը: Թագուհին գնաց մոտը, պատմեց իր վիճակի մասին, Շողիկի մասին:

- Մորաքրոջս աղջիկն է, երեխա ժամանակ շատ է եկել մեր տուն, դու պետք է որ հիշես:

- Հիշում եմ, իհարկե, շատ սիրուն երեխա էր:

- Հա, հիմա ավելի է սիրուն, բայց էլ երեխա չի... Մի խոսքով, անցյալ ամառ եկել էր: Մի երեք ամիս մնաց մեզ մոտ և... Մի խոսքով, շնացել են Կառլենի հետ, և հիմա ծնել է: Չգիտեմ՝ ինչ անեմ:

- Տանեմ քեռուս տուն, սիրով կընդունի,- միանգամից որոշում կայացրեց Գրիգորը:

- Ինչ կասես:

- Չգիտեմ, մի բան կհորինեմ, էլի:

Թագուհին երկար լռեց, հետո ժպտալով՝ նայեց Գրիգորին.

- Գիտես ինչ եմ մտածում:

- Չէ, իհարկե:

- Մտածում եմ, էդ հնց կլինի՝ դու ու Շողիկը մի տան մեջ. սա՛ քած, դու՛ որձ... Ես իմ ձեռով քեզ գցեմ նրա երանիքը... Չնայած քեզ համար լավ կլիներ...

- Ըհը,- գլուխը տմբտմբացրեց Գրիգորը,- դու դրան պատրաստի, ես գնամ, Վարդանին խնդրեմ, որ մեզ տանի:

Վարդանի բեռնատարը հալից ընկած, դարն ապրած մի բան էր, բայց դե Վարդանի շնորհիվ տեղից շարժվում էր: Վարդանն արդեն պատրաստվում էր քնելու, բայց Գրիգորի խաթորը չէր կարող կոտրել: Իսկույն հագնվեց ու դուրս եկավ: Յուրտ էր, ու բարակ, փշոտ ձյուն էր մաղում: Քամին վզգալով դես ու դեն էր շարտում ձյունը, մի տեղ կուտակում, հետո կատաղի հարձակվում էր կույտի վրա ու չարությամբ ցրում իր հավաքածը, խփում մարդկանց երեսին: Թագուհին ու Գրիգորը Շողիկին դուրս բերին երեխայի հետ, արագ մտցրին մեքենայի խցիկը:

- Էս ճամփեն կմոռանան, աղջի, ինձ էլ՝ հետը,- չորեց Թագուհին գնաս բարովի փոխարեն ու մտավ տուն:

Գրիգորը բարձրացավ մեքենայի դատարկ թափքը, դիմացի կողին հենվելով՝ պազեց, գլուխը քաշեց ուսերի մեջ, կուչ եկավ... Վարդանը մի կերպ շարժիչը միացրեց: Մեքենան դանդաղ պոկվեց տեղից ու էդպես դանդաղ, դիսկոնսկալով՝ գնաց:

Յրտից կծկված Գրիգորը միառժամանակ կորցրեց իրականության զգացողությունը, լուսնոտի նման սկսեց զառանցել: Աշխարհը Ա կար իր համար, Ա չկար... «Էս ինչ է անում, ո՞ր է գնում, էս ինչ է, ինչ երեխա, ինքն ինչ կապ ունի էս ամենի հետ... Ինչո՞վ է զբաղված... Որտեղի՞ց եմ եկել... Հա՛, էնտեղից... էնտեղից... Մի հրեշ է հայտնվում Լենին անունով ու մարդիկ խելագարվում են, սկսում են աջ ու ձախ իրար կոտորել... Արյան ծով, չէ՛ հեղեղ... Հետո՝ ավեր, հետո՝ լաց ու կոծ... Հա՛, Թագուհին է խնդրել, և ինքը օգնում է նրան... Թագուհին... Հա, Թագուհուն... Հետո: Հետո մի ուրիշ հրեշ, մի հսկա պիթոն գալիս, փաթաթվում է երկրի վրա ու ասում է՝ քիչ է, քիչ է արյունը, քիչ է, ու սկսում է դարբնել... ՎԱԽ...

Վախ՝ ամենուր, ամեն պուճախում, ամեն մեկի հոգում... Ամենքի գանգի մեջ վառելիքը վախն է, վախով է աշխատում ուղեղը... Թագուհին հիմա ո՞վ է իր համար... Էս ինչ աղետ էր: Ինչն ուղղես, ինչը ուղղես... Էդ բանաստեղծություն կոչվածը պիթոն օձի մասին ինչպե՞ս ընկավ էդ հրեշի ձեռքը, ո՞վ արեց և՛ ինչո՞ւ... Ո՞ւմ կասկածեմ, որ մեղքի տակ չընկնեմ...

Բանաստեղծություն... Տես, է... Ո՞ւմ է պետք բանաստեղծը... Չարե՞նցն եմ... Դե, կեր... Ինչ լավ կլիներ, ինձ էլ Չարենցի նման էնտեղ ոչնչացնեին... Ինչի՞ս է պետք էս կյանքը, ո՞ւմ համար եմ ապրում»...

Գրիգորը գիշերով Շողիկին հասցրեց գյուղ: Քեռին և, հատկապես, քեռակինը խառնվեցին իրար, կարծես վաղուց էին սպասում և վերջապես գտան կորցրածը, փնտրածը: Մի փոքրիկ սենյակ ունեին: Քեռակինն արագ կարգավորեց, ստեղծեց բոլոր հարմարությունները մոր և մանկան համար: «Աղջիկ ջան, աղջիկ ջան» ասելով՝ տեղավորեց: Զարմանալին էն էր, որ ոչ մի անգամ չհարցրին՝ ո՞վ է, ինչ է...

Ձմեռ էր: Երկու օր անընդմեջ ձյուն էր գալիս: Հաստ շերտով ծածկել էր աշխարհը, կարծես անձայրածիր սավան լիներ փռված: Փոքրիկ քաղաքի փողոցները, գրեթե բոլորը, լուսավորված էին, ու ձյան

խոշոր փաթիլները լույսի տակ խաղալով, ուրախ պարելով՝ իջնում էին ցած: Շատ գեղեցիկ էին, կարելի էր երկար նայել, հիանալ, ապշել, զարմանալ... Գիշերվա ժամը մեկն էր արդեն: Դահուկներով, սահնակներով խաղացող երեխաները վաղուց արդեն գնացել էին իրենց տները: Փողոցներն ամայացել էին, լռել: Կառլենը դուրս էր եկել ու միայնակ հետ ու առաջ էր անում էդ լռության մեջ: Միայն ձյունն էր ոտքի տակ դրթորթում: Քայլում էր գլուխը կախ, մտախոհ ու մտատանջ... Վերջապես վճռեց և կանգ առավ Գրիգորենց տան առջև, նայեց պատուհանից ներս: Գրիգորը սեղանի մոտ նստած՝ գիրք էր կարդում: Ձեն տվեց.

- Գրիգոր...

Գրիգորը մոտեցավ պատուհանին, նայեց հարցական:

- Դուրս արի, բան եմ ասելու,- երկրորդեց Կառլենը: Գրիգորը հագավ վերարկուն, դուրս եկավ:

- Քայլենք մի քիչ,- ասաց Կառլենն ու ինքը շարժվեց: Գրիգորը հետևեց նրան:

Երկար քայլեցին: Լուռ էին:

- Մանկությունից միասին ենք եղել,- վերջապես խոսեց Կառլենը,- լավ, թե վատ, ընկեր ենք եղել, չէ:

- Երևի...

- Երևի...,- կրկնեց Կառլենը դառը հեզանքով: Ինչևէ: Էն, ինչ-որ պիտի ասեմ հիմա, աշխարհում միայն քեզ կարող եմ ասել: Չգիտեմ՝ ինչո՞ւ միայն քեզ...

Երկար լռեց Կառլենը, շատ երկար: Ընդհանրապես, նրանց խոսակցությունը, ճիշտ կլինի ասել՝ Կառլենի մենախոսությունը, հաճախակի էր ընդհատվում լռությամբ:

- Կեղծամեծարություն չհամարես, բայց անկեղծորեն ուզում եմ ասել, որ հիացած եմ քեզանով: Սովետական բանտից փախչելն արդեն իսկ սխրանք է: Տղամարդկություն, այո, մեծ տղամարդկություն, բայց դա չի կարևորը: Ես ապշած եմ էն կրքի, էն զգացմունքի ուժի վրա, որ քեզ դրդեց սարսափելի հետևանքներով լի էդ քայլին: Ես գիտեմ, ավելի ճիշտ, պատկերացնում եմ, թե դու ինչեր ես տեսել, ինչ ես քաշել, ինչերով ես անցել...

- Դա մի քիչ դժվար է:
- Այո, իհարկե, քո տեսածը դու ես տեսել, դու գիտես: Բայց էն, ինչ ինձ հետ կատարվեց, թշնամուս չեմ ցանկանա:
- Գրիգորը զարմացած նայեց նրան:
- Հա, հա, էդպես է:
- Ձյունը՝ ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...
- Ու ես...
- Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...
- Ես աշխարհի ամենադժբախտ մարդն եմ: Իմ գոյությունը ծայրից ծայր սուտ է, կեղծ, ձևական, դժոխք ու տառապանք:
- Ձյունը քաղցր, մի տեսակ բարի, շարունակում էր ղրթըրթալ նրանց ոտքերի տակ...
- Չնայած աշխատանքիս մեջ հաջողություններին: Կարիերա... Հը, հը... Փուչ բան: Հիմա ինձ տանում են Երևան՝ Կենտկոմ, բաժնի վարիչ... Տնորք... Կգնամ, բայց թքած ունեմ, պետքս չի, որովհետև... Որովհետև աշխատավայրում ձևացնում եմ, ընկերական շրջապատում ձևացնում եմ, ծնողներին մոտ ձևացնում եմ, երեխաներին մոտ ձևացնում եմ... Երկու կյանք, երկու ծիծաղելի դեր, երկու տառապանք: Իմ կյանքը ոտի տակ տված... Ջահել տարիներս՝ դառն ու անբովանդակ... Երեխաներ ունեմ՝ ընտանիք չունեմ, ամուսնացած եմ՝ կին չունեմ... Եթե մի քիչ մոտենում եմ, ցուրտ է փչում, սառը, դաժան ցուրտ... Ցուրտ... Պատկերացնում ես: Չես կարող պատկերացնել: Որովհետև էսպիսի բան դժվար է, անհնարին է պատկերացնել, Կառվենը հուզվել էր, երկար լռեց:
- Ձյունը ոտքերի տակ՝ ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...
- Քանի տարի մի ծածկի տակ ենք ապրում, ինքն իր համար, ես՝ իմ... Ինձ հետ սեղան չի նստում, կերակուրը դնում է ու հեռանում...
- Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...
- Դու չգիտես, ինչպես էի սիրում նրան, հարյուր անգամ ավելի, քան դու... էն, ինչ որ... Մի խոսքով, հավատա... Կներես... Իսկ հիմա...
- Կառվենը մի պահ կանգ առավ, հանեց իր թանկարժեք, տաք գլխարկը, թափ տվեց վրայի ձյունն ու նորից դրեց գլխին:
- Հիմա... Չգիտեմ, չգիտեմ...

Խոսեց ու խոսեց Կառլենը, գանգատվեց ու մղկտաց: Հետո հասկանալով, որ շատ երկար տևեց էս ամենը, սկսեց հաճախակի ներողություն խնդրել:

- Ներող եղիր, Գրիգոր, ներիր, սիրտս լցված է, պայթում է, չգիտեմ՝ ինչ անեմ: Գուցե մի խորհրդորդ տաս, մի ճանապարհ ցույց տաս...

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

- Ասենք, դու ինչ կարող ես ասել կամ անել... Դու ինչնու պիտի ուզենաս ինձ օգնել... Կամ, գուցե, ուզենամ... Հը... Գուցե խոսեն հետը...

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

- Հիմարություն եմ ասում, իհարկե, հիմարություն...

Ձյունը չէր դադարում: Սպիտակ ծածկոցի տակ նրանք սպիտակ ուրվականների էին նմանվել: Տարբեր ծիրերից եկած ու իրար հանդիպած ուրվականների...

- Եթե բաժանվեմ... Եթե բաժանվեմ, իմ կարիերան կկործանեմ, իսկ ես արդեն սովորել եմ պաշտոնի... Մյուս կողմից էլ՝ երեխաներս... Չգիտեմ: Չգիտեմ՝ գլուխս ո՞ր քարովը տամ...

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

- Վերջին հաշվով ես զոհ եմ... Իմ զոհը, ինքս իմ զոհը:

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

- Դա երևակայելի է, ըմբռնելի է... Ինչ ցավոտ խառնաշփոթ է իմ հոգում, իմ խեղճ սրտում: Երբ սիրտս երբեմն ուժեղ ծակում է, ուրախանում եմ էդ պահին: Հանդարտ, պատվով... մտածում եմ՝ «ինչ լավ կլիներ, այսպես վերջանար»:

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

- Էդպես ստացվեց... Դիմացս սառցաբեկոր է... Այսբերգ... Ինչ հալեցնելու մասին է խոսքը... Պատկերացնում ես՝ դուփես այսբերգի...

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

- Երբեմն, գիտես, ինչ եմ մտածում... Սոսկալի բաներ... Մտածում եմ՝ վերջ տամ... Ինձ... Բայց... Երեխաներս կխայտառակվեն... Ծնողներս, ընկերներս... Աստված ինձ շատ-շատ դաժան պատժեց...

- Պատժեց,- շնջաց Գրիգորն ու մի պահ կանգ առավ, հարցական նայեց Կառլենի աչքերի մեջ:

- Պատժեց,- պարզ, ուղիղ պատասխանեց Կառլենը: Քայլելով իջել

էին, հասել համարյա ձորի բերանը: Էդպես էլ ոչ մի խոսք, ոչ մի ծպտուն չհանեց Գրիգորը, զսպեց իրեն, չնայած հոգին փոթորկվում էր, ներքնաշխարհը խառնվել էր իրար... Չէ, չէ, արդեն մոխրակույտ էր թվում իրեն էս անցածը: Բայց, չէ, մոխրի տակ ածուխներ կային դեռ չմարած ու կրակվեցին, բորբոքվեցին սրտում: Եվ՝ հրդեհ, տարերք անկասելի, անկառավարելի... Բոցերը խելագար պար էին բռնել ու \$22ալով այրում, լիզում էին հոգին... Դաղվում ու խորովվում էր Գրիգորի հոգին...

«Սպանել... Սպանել... Ոչնչություն, ոչնչություն...»:

Փափուկ ձյունը դադարեց իջնել: Սառը քամին, վզգալով, կալեց նրանց: Ձյան վերին շերտը միանգամից սառցակալեց...

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

Սաստկացավ, մի տեսակ կոշտացավ ձյան դրթորթոցը: Փողոցի լույսերն անջատեցին: Կատարյալ մթություն տիրեց: Կանգ առան:

- Լուսադեմ է... Լուսադեմ,- չգիտես ինչու, թախծոտ ու երազկոտ ասաց Կառլենը:

Հանկարծ Գրիգորը վախ զգաց սրտում: Ինքն իրենից, իր մտքից, իր ցանկությունից: Սոսկալի վախ... Ու ակամա իրեն հետ գցեց, հեռացրեց Կառլենից:

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ...

Տան մոտ լուռ բաժանվեցին:

Գրիգորը տուն մտավ: Մայրը... Առանց էն էլ փոքրամարմին մայրը կռացել, դարձել էր չամիչ: Անհանգիստ հետ ու առաջ էր անում՝ քթի տակ մի երգ ծորելով այն մասին, թե «էս ինչ եղավ իր ծագի հետ, էս ինչ եղավ իր հարսիկի հետ, ինչ եղավ իր թոռնիկը, ում պիտի սիրեր, գուրգուրեր, ումով պիտի ապրեր...»: Դռան ճռռոց լսելով՝ շրջվեց, սևեռուն նայեց որդուն:

- Գրիգոր, մեռնեմ կյանքիդ... Ինչ է եղել, ինչո՞ւ ես էդպես գունատ,- սրտաճաք եղած՝ ճչաց Օլինկան,- հո չմրսեցիր, հո հիվանդ չեմ:- Մոռացավ մտքի երգը, իր դարդը՝ հոգնած, շատ հոգնած հարցրեց որդուն:

- Չէ, մայրիկ,- մի կերպ ասաց Գրիգորը, անսպասելի փղձկաց, նետվեց դեպի մայրը, գլուխը դրեց նրա կրծքին ու սկսեց երեխայի նման հեկեկալ...

Մայրը նստեց թախտին, գրկեց որդուն, սեղմեց չորացած կրծքին ու էլ ոչինչ չհարցրեց... Նրա իմաստուն սիրտն ամեն ինչ զգում ու հասկանում էր... Գուցե ավելին, քան Գրիգորը: Ու որդու հետ լաց եղավ անծայն ու դառը: Սովորել էր անծայն լաց լինել: Արցունքներն էին վաղուց ցամաքել: Ո՞վ գիտի:

* * *

Ժամանակ անցավ: Մի օր էլ Օլինկային հրավիրեցին անվտանգության կոմիտե:

- Մայրիկ,- ասել էին,- շնորհավորում ենք: Ձեր որդու գործը նորից է քննվել, ու նրան լիովին արդարացրել են:

- Հա, հա,- գլուխը տմբտմբացրել է Օլինկան,- երեխայիս կյանքը կործանեցիք, ամուսնուս գլուխը կերաք... Հիմա՝ էլ ինչ... էլ ինչ...

* * *

Գրիգորը գիշերով գնաց քեռու տուն: Քեռակինը դուռը բացեց և ուրախ ընկավ նրա վզովը:

- Ջանիդ մեռնեմ, Գրիգոր ջան: Էս ինչ լավ արիր, որ եկար: Արի, արի ներս, քեռիդ հիմա կգա:

- Շողիկն ո՞ր է:

- Կամաց խոսիր, Գրիգոր ջան, երեխային նոր եմ քնացրել: Լողացրել, քնացրել եմ:

- Քեռակին, հարցնում եմ՝ Շողիկն ո՞ր է:

Հենց այդ պահին քեռին ներս մտավ: Ժպտաղեմ գրկախառնվեց՝ «բարով ես եկել, բարով ես եկել» ասելով՝ նստեցրեց նրան սեղանի մոտ ու շրջվեց դեպի կինը.

- Էս ի՞նչ է, աղջի, էս բան չես բերում:

- Հենց հիմա, մի րոպե էլ չի քաշի, ամեն ինչ պատրաստ է, սիրտս վկայում էր...

Գրիգորը հարցական նայում էր քեռուն: Զգում էր, որ ինչ-որ բան

է կատարվել: Որոշեց էլ հարց ու փորձ չանել. «Թող իրենք խոսեն», մտածեց:

Սեղան նստեցին: Մի-մի բաժակ խմեցին, մի քիչ խոսեցին դեսից-դեսից: Վերջապես Հմայակը մի պահ լռեց, մտքերը հավաքեց ու խոսեց.

- Գրիգոր ջան, չգիտեմ՝ ո՞նց ասեմ: Չգիտեմ, կուրախանամ, թե՛ կտխրես... Մի խոսքով, Շողիկը գնաց:

- Ո՞ր... Շողիկն ո՞ր կարող էր գնալ...

- Մի շաբաթ առաջ նամակ ստացավ: Մտավ իր սենյակը, կարդաց ու դուրս եկավ, թե՛ «ես գնում եմ»: Սրտներս ճաքեց, Գրիգոր ջան: «Աղջիկ ջան, ո՞ր», - հարցնում եմ: Թե՛ «Իմ հորեղբոր տղան Կիրովականում է աշխատում: Ինձ համար տեքստիլի գործարանում տեղ ա արել, գնում եմ»: Քեռակինդ ոտներն ընկավ, աղաչեց, պաղատեց, որ նման բան չանի... Մի խոսքով, գլուխդ չտանեմ: Սրան լռեցրի, դարձա Շողիկին, ասացի՝ «Աղջիկ ջան, նստիր, խոսենք»: Ասի՝ «Դու համարյա մի տարի է՝ մեր տանն ես, մեզ պիտի որ արդեն ճանաչած լինես, մեզ պիտի վստահես: Ջահել կին ես, գնա, կյանքդ դասավորիր, հետո կգաս քո երեխայի հետևից: Քոնն է ու քոնը: Բայց թող առայժմ մնա մեզ մոտ... Ինքդ դեռ չտեղավորված՝ սրան ո՞ր ես տանում»:

- Եվ ի՞նչ, - զարմացած՝ հարցրեց Գրիգորը:

- Ասաց՝ «Ժամանակ տվեք, մտածեմ...»:

- Հետո:

- Հետո՞ էլ ի՞նչ, երկու օր հետո պատասխանեց, թե՛ «Ձեզ վստահում եմ: Գնամ, աշխատանքի կտեղավորվեմ, կգամ՝ կտանեմ»:

Գրիգոր ջան, երեխան թող մնա մեզ մոտ, հոգս կունենանք, զբաղմունք, պատասխանատվություն կունենանք, երկար կապրենք: Ուզենք, թե չուզենք, պիտի մեզ ամուր պահենք... Հետո... Հետո էդ աղջիկը թող գա, տեսնի: Եթե դժգոհ մնա մեր պահածից, թող տանի, ախպեր...

- Ի՞նչ ասեմ, քեռի ջան, հարցը ես չեմ լուծում... Եթե էսպես է ստացվել, թող լինի:

Քեռի Հմայակը շատ զարմացավ Գրիգորի էս խոսքերի վրա: Շատ, որովհետև ինքն էլ, կինն էլ խորապես համոզված էին, որ երեխան Գրիգորինն է: Բարեբախտաբար, քեռակինը երեխայի մոտ էր ու չլսեց էս խոսակցությունը: Քեռին մի քիչ մտամոլորվեց... Հետո

մտածեց, որ Գրիգորը իրենից թաքցնում է ճշմարտությունը: «Դե լավ, ասաց մտքում, չի ուզում, թող չասի»:

Քեռակինը դուրս եկավ երեխայի սենյակից, փոքրիկին կրծքին սեղմած՝ մոտեցավ Գրիգորին:

- Հայկուհի ջան, բալիկ ջան, սա քո պապան է, տես,- ասաց ու երեխային դրեց Գրիգորի ծնկներին:

Գրիգորի մեջքով սառը մի դող անցավ: Քարացավ տեղում, լեզուն պապանձվեց... Չգիտեր, ինչ ասեր, ինչ աներ...

- Հմայակ, տես, է, ինչքան է հորը նման, ասես, մի խնձոր՝ կիսած,- ավելացրեց քեռակինը:

Գրիգորի գլխում կարծես մի բան պայթեց: Զգաց, որ գլուխը պտտվում է: Ուզեց վեր թռչել, ճչալ, գոռալ՝ «Ինչ ես խոսում, այ կին, ինչո՞ւ պիտի ինձ նման լինի, որտեղի՞ց հորինեցիր», բայց մի կերպ զսպեց իրեն, զգաստացավ, ոտքի ելավ ու, երեխային վերադարձնելով՝ ասաց:

- Ես գնամ դուրս, ծխեմ:

Զսպեց իրեն, որովհետև գաղութում իրեն վարժեցրել էր կրքերին ազատություն չտալ, թաքցնել, ճնշել զգացմունքները:

* * *

Էդպես երեխան մնաց քեռու տանը: Պահեցին, գուրգուրեցին ազահորեն, անհագ սիրով, կարոտով, քնքույշ... Կյանքները լցվեց, իմաստնացավ: Եվ ուրախ էին անսահման, երջանիկ էին...

Շողիկը տարին երկու-երեք անգամ գալիս էր երեխային տեսնելու: Ու մինչև հետ էր գնում, Հմայակի ու Վարդիշաղի շունչը կտրվում էր: Սարսափում էին՝ հանկարծ ու տանի: Ամուսնացել էր արդեն Շողիկը Կիրովականում: Գանգատվում էր, որ տուն չունեն, որ վարձով են կենում, որ դժվար է, որ ինքն էլ, թարսի պես, հղի է նորից, և նման այլ բաներ... Քեռին արտաքուստ ցավակցում էր, բազմանշանակ գլուխը տմբտմբացնելով՝ «ծը-ծը» էր անում, քեռակինն էլ՝ «վույ-վույ»: Ու երբ Շողիկը գնում էր, նայում էին իրար, թեթևացած շունչ քաշում ու, մեկը մյուսից թաքուն, գոհունակ ժպտում:

Փոքրիկը մեծանում էր...

* * *

- Պատմիր էնտեղի մասին,- ասաց Թագուհին:

- Չէ, չէ, ոչ մի դեպքում, երբեք,- կտրուկ մերժեց Գրիգորը,- պատմելու բան չի, քեզ համար չի: Կարող եմ ասել միայն, որ էնտեղ, գոնե երբեմն, հիշում էին, որ մարդ ես, ոչ թե անասուն: Իսկ ընդհանրապես քեզ նայում էին որպես անասունի... Իմացիր միայն, որ ես երբեք ինձնից չեմ ամաչել... Չեմ ամաչել, որ մարդ եմ... Հսքանը քեզ հերիք է: Իմ բեռը քո ուսերին դնել չեմ կարող: Ու, վերջապես, ես ինչ: Էնտեղ հազարավոր ունեզրկված, անմեղ մարդիկ՝ հասարակությանը պիտանի մարդիկ, խելքի ծով մարդիկ փչանում էին, կործանվում անդարձ... Իրենց գիտելիքները, իրենց բարոյականությունը, տաղանդը իրենց հետ տանում էին էն աշխարհ... Մարդկային մի չքնաղ շերտ էր կործանվում, մարդու բարձր տեսակ... Էնտեղ ես հասկանում, որ աշխարհի հետ մի սոսկալի բան է կատարվել: Համամարդկային ողբերգություն...

* * *

Ամառ էր: Գրիգորը գնաց քեռու տուն: Հեռվից տեսավ, որ քեռակինը երեխայի հետ պատշգամբում է: Քեռակինն էլ Գրիգորին նկատեց ու ժպտալով՝ երեխային հրեց դեպի նա:

- Պապան, պապան,- ծայնեց փոքրիկն ու վազեց դեպի Գրիգորը, գրկեց ծնկներն ու կապվեց նրան: Մորթվող անասունի նման մի բառաչ դուրս թռավ Գրիգորի կոկորդից... Խեղճ ու անօգնական նայեց աջ ու ձախ... Գլուխը պտտվեց: Թվաց, հիմա ուր որ է՝ գիտակցությունը կկորցնի: Քեռակինն էդ ամենը գնահատեց որպես հոր կարոտ: Ինքն էլ հուզվեց,- քոռանամ ես, քոռանամ:

Գրիգորը զգաց երեխայի ջերմությունը, հավաքեց ուժերը, կռացավ, գրկեց երեխային...

- Ես էս հմ համար եմ ապրելու,- բարձրաձայն մտածեց Գրիգորը,- էս ինչ ծուղակ է, էս ինչ որոգայթի մեջ ընկա ականա...

Երեխան փափիկ թաթիկներով պինդ գրկեց նրա վիզն ու այտը հպեց նրա դեմքին:

Գրիգորն էլ ավելի շվարեց ու մատաղացու ոչխարի դատապարտված հայացքով նայեց դեպի քեռակինը:

- Հա, հմ,- ասաց քեռակինը,- երեխան քաղցր բան է...

* * *

- Դու հիշում ես էն օրը, որ ես քեզ կանչեցի մեր այգին,- հարցրեց Թագուհին:

- Դու ինձ շատ անգամ ես կանչել,- ասաց Գրիգորը:

- Հա, բայց դա ուրիշ էր: Էն, որ մենք գուպարի բռնվեցինք, ու Կառլենը մեզ տեսավ: Վզովդ ընկա, քեզ գցեցի գետնին, ընկա քեզ վրա... Կուրծքս կոկոնել էր, ցավում էր, ուզում էի քեզ գրկեմ, համբուրեմ... Չհամարձակվեցի, իսկ դու, լակոտ, վախից փայտացար... Կրծքերս կպցրի քեզ, հավեցի... Երջանկությունից, հաճույքից խելագարվում էի... Չգիտեմ, վերջում ինչ կլիներ, եթե էն անպիտան Կառլենը մեզ չբռնացներ էդ օրը... Մանկությունիցս սկսած՝ ինձ լրտեսում է... Քեզ էլ...

- Փակուղի, փակուղի... Անել, անապագա... Ինչ անեմ, ինչպես ապրեմ առանց քեզ, էլ ինչի՞ ապրեմ...,- շնչում էր Գրիգորը, ինքն իր հետ խոսում՝ ցավագարի նման..

* * *

- Հայրիկդ եկել է,- ուրախ ասաց քեռակինն ու երեխային պարզեց դեպի Գրիգորը: Վերջինս ականա գրկեց փոքրիկին: Սա պինդ կպավ իրեն ու «պապա ջան, պապա ջան» ասելով՝ կարոտով պաչպաչեց: Գրիգորը նրան սեղմեց կրծքին ու զգաց, որ սառը քրտինք տվեց վրան, կարծես ուշաթափվում էր: Եվ անշարժացավ... Մի կերպ ուժը տեղը բերեց, աղջնակին զգուշությամբ իջեցրեց հատակին, քայլեց դեպի դուռը:

- Գրիգոր ջան, ղիւր, անծրև է, կթրջվես,- զգուշացրեց քեռակինը:

Գրիգորը գնաց ու քայլեց անծրևի տակ: Չհասկանալով, չջրկելով ճանապարհը, քայլում էր աննպատակ, անգիտակից, ուղեղը՝ շաղված: Գնաց, հասավ մի ձոր... մի ցից ժայռի: Ծնկները ծալվեցին

ուժասպառ, ընկավ գետնին ու, չորեքթաթ անելով, սողալով մոտեցավ, եղունգները ջարդելով՝ ճանկոռտեց քարը, մի քիչ բարձրացավ, հենվեց... ցավից ու անկարողությունից ոռնաց: Ոռնաց վիրավոր գայլի պես, մոնչաց մորթվող եզան նման, շան նման կաղկանձեց ու բարձրաձայն, ողբալի լաց եղավ, հեկեկաց... Հեկեկաց մարդու նման, շրջվեց դեպի ժայռը, երկու ձեռքով գրկեց այն ու սկսեց կրծել քարը, կրծել, կրծել... Դրոթ, դրոթ, դրոթ... Քարը փշրվում էր ատամների տակ, ատամները փշուր-փշուր մնում էին քարին... Յավ... Մարդու ցավ, հոգու ցավ...

Ինքը և էս ապառաժը... Ինչքան կրծի, որ վերանա ապառաժը...

Անձրևն ուժեղացավ, դարձավ հորդառատ ու սառը սելավ...

Մթնշաղին գյուղի տավարաձը նախիրը գյուղ քշելիս գտել էր նրան անգիտակից վիճակում: Ճանաչել էր ու վազել, Հմայակին իմաց տվել: Գիշերով նրան ձեռքերի վրա հասցրին տուն: Զառանցանքի մեջ էր Գրիգորը: Խոսում էր, ինչ-որ մեկի դեմ կռվում, ռուսերեն հայհոյում... Մի ամբողջ ամիս թոքերի բորբոքումով Գրիգորը կռիվ էր տալիս կյանքի ու մահվան արանքում:

Մայրը, քեռին ու քեռակինը փոքրիկի հետ նրա մոտից չէին հեռանում: Վարդանն ամեն օր իր դիսկոյիսկան բեռնատարով բժիշկ Սամարյանին շրջկենտրոնից բերում էր Գրիգորի մոտ:

- Հայրիկ,- թոթովեց մի օր փոքրիկը,- ես չեմ ուզում, որ դու հիվանդանաս...

- ...Լավ, պուճուր ջան, էլ չեմ հիվանդանա,- ժպտաց Գրիգորը:

«Տեր Աստված, մարդու լեզուն ոնց կարող է պտտվել, սիրտը քարանալ, որ կարողանա էս երեխային ասել. «Չէ, բալիկ ջան, ես քո հայրիկը չեմ, դու իմը չես, ինձանից չես... Աստված էսպես է կամեցել, խոնարհ եղիր նրա կամքին, քանզի ամեն կողմից պատ է»...

* * *

Վտանգն անցավ, բայց բժիշկը դեռ թույլ չէր տալիս անկողնուց վեր կենալ, ու Գրիգորը շատ ժամանակ ուներ մտածելու...

«Էսպես, այո, կռիվը վերջացավ, պետք է հանձնվել, ձեռքերդ

վեր... Թագուհին էս ի՞նչ բերեց իմ գլխին... Բայց արդյո՞ք Թագուհին... Չէ, չէ, իհարկե, չէ: Մարդկային խարդախությունը, այ թե ինչը:

Չորս տարվա բանտ ու աքսորից պրծար, եկար և՛ ի՞նչ... եկար, տեսար՝ արտդ հնձել, բերքդ հավաքել, տարել են... Քո բաժինը գողացել են: Հա, մի մարդ (երևի մի մարդ) կամ մի ամբողջ պետություն կյանքդ գողացան: Պետություն, հսկա պետություն ու՛ գող, ու՛ թալանչի, ու՛ ստոր... Այլևս ոչինչ վերադարձնել հնարավոր չէ... Հաշտվիր... Կյանքի ալիքները ուր կտանեն՝ կտանեն... Ուր էլ քշեն, քշվիր... Ուրիշ ի՞նչ»...

Բախտի ալիքները Գրիգորին ոչ մի տեղ էլ չտարան: Մնաց գյուղում:

- Դպրոցում տնտեսվարի տեղն ազատ է: Տնօրենի հետ կխոսեմ, արի, աշխատիր,- ասաց քեռին:

Էդպես էլ եղավ: Մայրն իրենց հորական տունը ծախեց, գյուղում, տնամերձով, մի փոքրիկ տնակ առան:

* * *

Կառլենին տեղափոխեցին Երևան՝ Կենտկոմի գյուղբաժինը ղեկավարելու:

Թագուհին գնաց հորանց տուն: Թագուհին էնքան էր հիվանդանում, որ դարձել էր համարյա անդամալույծ, իրարահան էր եղել: Նիհարել ու ծերացել էր ջահել-ջահել, դարձել՝ անճանաչելի: Մի օր էլ արթնացավ ու չկարողացավ խոսել. գեղեցիկ, կլորիկ ծնոտը դողդողում էր... Էդպես էլ մինչև կյանքի վերջը ծնոտը մանրիկ-մանրիկ դողդողում էր, ու նա դժվարանում էր խոսել...

Հրեղեն Թագուհին... Հրաբուխ հոգի Թագուհին...

* * *

Երեխային կարոտում էր Գրիգորը: «Էս ի՞նչ է կատարվում ինձ հետ,- մտածում էր,- էլ ուրիշ անելիք չունեմ, բացի էս փոքրիկից»: Մթ-

նով գալիս էր քեռու տուն, խաղում էր Հայկուհու հետ, գիրք էր կարդում նրա համար, հեքիաթներ պատմում, հետո հանկարծ կռանում էր ու նրանից հոտ քաշում երկար, երկար... Ապա կտրուկ շարժումով հետ էր ընկնում մութաքաների վրա, աչքերը պինդ փակում: Իրենից անկախ, ատամները կրճտում էին... Ո՞ւմ վրա, ո՞ւմ հասցեին...

- Պապա՛, պապա ջան, ի՞նչ եղավ,- այդ պահերին անհանգստանում էր փոքրիկը:

- Ոչինչ, Հայկուհի, ոչինչ, մի քիչ քնեմ, հա՛...

- Հա, հիմա կծածկեմ քեզ, քնիր...

Քեռակնոջ ուսաշորը գցում էր վրան, խնամքով կոլոլում: Վերջում Գրիգորի ձեռքը բռնում էր ու թաց շուրթերով, տաք շուրթերով երկար համբուրում: Գրիգոր, չխելագարվես...

ՉԽԵԼԱԳԱՐՎԵՍ ԳՐԻԳՈՐ...

* * *

Մի անգամ Շողիկը եկավ գյուղ՝ երեխային տեսնելու: Գրիգորը պատուհանից նկատեց նրա մոտենալը և իսկույն դուրս թռավ:

- Ինչի՞ ես եկել,- հարցրեց Գրիգորը՝ նրա առաջը կտրելով:

- Եկել եմ երեխայիս տեսնեմ:

- Շողիկ, երեխան քոնը չի, դու գնա:

- Ինչպե՞ս թե՛ գնա, էդ ինչե՞ր ես խոսում,- զարմացավ Շողիկը:

- Ինչ որ լսում ես:

- Էդ երեխեն ես չեմ ծնել:

- Ընդամենը:

- Աստված իմ, էս ինչ են անում ինձ հետ,- վրդովվեց, տաքացավ Շողիկը:

- Հանդարտվիր,- կոշտ ու կոպիտ սաստեց նրան Գրիգորը,- էդպես, էդպես է ստացվել: Եթե մի անգամ էլ գաս ու երեխայի հոգին պղտորես, ես քեզ կսպանեմ: Լսո՞ւմ ես... Հատ-հատ եմ ասում, որ մտնի գլուխդ՝ կը-սը-պա-նեմ...

Ինչպե՞ս ասաց, ինչպե՞ս արտասանեց էդ բառերը Գրիգորը, որ Շողիկը սարսռաց վախից, բարձրաձայն հեկեկաց, ոտքերը անհաստատ հետ ու առաջ արեց, շուռ եկավ ու գնաց:

Ու էն գնալն էր...

Իսկ Գրիգորը... Գրիգորը, ինքն իր արածի վրա զարմացած, անշարժ, երկար մնաց տեղում կանգնած, մտքերի հետ...

«Այո, այո, էդպես ստացվեց, էդպես: Առանց էս երեխայի ապրելս, ընդհանրապես, փուչ է դառնում, աննպատակ... Կմեծացնեմ... Աստվածահաճ գործ չի»:

* * *

Գրիգոր - Քեռի, էս երեխան իմը չի:

Քեռի - Միշտ համոզված ենք եղել, որ քոնն է:

Գրիգոր - Էդ ո՞նց:

Քեռի - Երեխան... Ով որ պահում է, երեխան նրանն է:

(Երկար լռություն)

Գրիգոր - Մտածում եմ... Անընդհատ եմ մտածում, որ մարդու սիրտը քարից պիտի լինի, որ էս երեխային ասի՝ «ես քո պապան չեմ, դու ինձնից չես...»

Քեռի - Էդ խոսքերը մտքումդ էլ մի ասա:

Գրիգոր - Բայց ես... Ես մեղք չեմ: Չեմ...

Քեռի - Արդեն՝ չէ: Դու մատաղ ես եղել, պրծել...

Գրիգոր - Մնացի անժառանգ:

Քեռի - Աստված էդպես կամեցավ:

Գրիգոր - Աստված... Կյանքս գողացան... Մարդիկ:

Քեռի - Հաշտվիր... Ներիր...

Գրիգոր - Չեմ շարունակվելու... Ինձ համար մեծ ցավ է... Ո՞վ մատնեց, ով ամբաստանեց...

Քեռի - Հիմա արդեն դա կարևոր չէ, նշանակություն չունի:

Գրիգոր - Կարծում ես:

Քեռի - Ինչ կփոխվի...

Գրիգոր - Մի խուլ ու մութ անտառ եմ ընկել: Մի ձեն չկա, կանչող չկա, որ դուրս գամ մի արահետ, շարժվեմ: Բայց ո՞ր գնամ, քեռի, արահետն ինձ ո՞ր տանի... Թագուհուց հետո ես ինչ ուզեմ աշխարհից, ինչ դառնամ, ինչի համար... Ռո՞ւմ հետ կո՞իվ տամ, Ռո՞ւմ համար պայքարեմ... հանուն Ռո՞ւմ, հանուն ինչի... Խուլ աշխարհ... Կյանքս

խլեցին, սերս խլեցին... Պետք է գտնեմ, պետք է իմանամ: Ամենատակալի բանին եմ պատրաստ...

Քեռի - Ինչի՞ն:

Գրիգոր - Պիտի սպանեմ:

Քեռի - Մատաղացուն չի կարող մարդասպան լինել:

Գրիգոր - Երբեմն ամբողջ էությունս ուզում է պայթել, ծվեն-ծվեն լինել... Ու չգիտեմ՝ ինչ անել, ո՞ր գնալ, ինչպես ուղղել... Ես կցնդեմ, կխելագարվեմ...

Քեռի - Քո հոգին հզոր է, դու կարող ես ներել, պետք է ներես:

Գրիգոր - Գոնե՛ իմանամ՝ ո՞ւմ:

Քեռի - Մարդուն, մարդուն... Որ ներես, հոգիդ աղբից կմաքրվի, ապրելը կհեշտանա:

Գրիգոր - Քեռի, բայց դու ինձ հասկանում ես, չէ՞:

Քեռի - Հա, իհարկե:

Գրիգոր - Դե, ուրեմն, ասա՛ ո՞ւմ համար ապրեմ... Ախր, ամենը չգիտես... Ես կասկած ունեմ ու կարծես թե՛ հիմնավոր...

Քեռի - Պետք չի: Մոռացիր, դեն գցիր: Մարդու մասին լավ մի մտածիր, խեղճ, թույլ երևույթ է...

Գրիգոր - Իմ գլխին եկածը ողբերգություն էլ չի, ինձ համար ամենաանտանելին դա է՝ ողբերգություն չի... ԶԱՎԵՇՏ Է, ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ...

Ծիր Կաթինն ո՞ր է տանում մարդուն, ի՞նչ է ցույց տալիս... Էդ ի՞նչ ճամփա է... Երբեմն ինձ թվում է, թե էս է, ուր որ է՝ կյանքի մեծ գաղտնիքը բացվելու է իմ առաջ, ու հաղորդվելու եմ տիեզերքի գաղտնիքներին... Տեսնելու եմ մեծ ճշմարտությունը, մեծ իմաստը... Բայց չէ, չէ: Էդպես միայն թվում է... Մարդ բարձրանում է սարն ի վեր, ուր որ է՝ պիտի հասնի գագաթին, ու հանկարծ ոտի տակի մանրաքարը շարժվում է, խշշալով գլորվում ցած ու քեզ էլ հետը տանում...

Հետո հասկանում ես, որ էդ մեծ ու բարդ ճշմարտությունը քեզ պետք էլ չի: Իրականում հասարակ, ամենահասարակ բանի կարիքն ունես, դրա կարոտն ես: Ուզում ես մտնել մարդկային շրջապատույտի մեջ, սիրել, ընտանիք կազմել, տղա ունենալ, մեծացնել, շարունակվել ու վերջ... Ու գնաս, գործերդ ավարտելուց հետո՝ գնաս... Տեր լինես քո ստեղծածին,

երթե եսասեր ոչնչություն չես: Սա է գլխավորը, մյուս բաներն ածանցվում են սրանից: Ինչքան հասարակ, պարզ բան է ուզածս... Բայց էդ է... Հասարակ մարդու կյանք եմ ուզում ու՝ վերջ... Ուզում էի... Թագուհու հետ... Ինչի՞ն է պետք «մեծ ճշմարտությունը»:

Տեսա՞ր, ինչ դուրս եկավ: Գրականության մեջ շատ օրինակներ կան. մեծ սերերը ողբերգական վախճան են ունենում... Իմը Ա ողբերգական է, Ա ծիծաղելի... Եվ լուծում չկա...

Ես շատ բան տեսա էնտեղ, քեռի... շատ բան ընկալեցի... Գիտես, էնտեղ նաև հավաքված են ադամանդի արժեք ունեցող մարդիկ, ամեն ազգից... Նրանց հետ շփվելը երջանկություն է: Բայց շատ են նաև նրանք, ում վզին տախտակի մի կտոր պիտի կախես, որի վրա գրված լինի՝ «Սա մարդ է»: Էնքան որ չեն տարբերվում անասունից... Ու մտածում ես՝ սա եթե կա, նա՞ ինչի կա: Սա էլ է մարդ կոչվում, նա էլ... Թումանյանն ու նա՞ էլ... Տոլստոյը, Հոմերոսը, Մոցարտը ու նա՞ էլ... Մարդ... Քեռի, դու չգիտես: Ինչ լավ է, որ չգիտես, թե ինչի է ընդունակ մարդ կոչվածը, ինչ կեղտի, ինչ անասնական վարքի ու պահվածքի տեր է...

Քեռի - Հարկավոր է Աստծուն նորից վերադարձնել երկիր: Առանց նրա աշխարհն ապականված է: Ակնածանքը վերացել է: Բայց վատն էն է, որ Աստված համընդհանուր է, էդ Աստված դժեկին հասնի...

Գրիգոր - Համընդհանուր Աստվածն անզոր է էսքան մեղքերի դեմ... Վերջապես՝ ամեն մեկի դայակը դառնալ չի կարող...

Քեռի - Անձնական, սեփական Աստված է պետք մարդու հոգու մեջ, որպես դատավոր...

Գրիգոր - Մարդուն անընդհատ պետք է հիշեցնել, որ ինքն ընդամենը մարդ է:

Քեռի - Չորս-հինգ հոգով հաց են ուտում, ամեն մեկն ուզում է ճոխ թիփեն ինքը վերցնի:

Գրիգոր - Անկախ իրենից: Հավատա՛:

Քեռի - Որովհետև մարդ է:

Գրիգոր - Մարդ... Ազահ:

Քեռի - Անխիղճ:

Գրիգոր - Դաժան:

Քեռի - Նախանձ:

Գրիգոր - Վավաշոտ... Ինքնասեր...

Քեռի - Թունոտ:

Գրիգոր - Արնախում:

Քեռի - Մարդակեր:

Գրիգոր - Մաղձոտ:

Քեռի - Մաղձը մեջը եռում է...

Գրիգոր - Եվ էնքան է շատ, որ հոգում չի տեղավորվում, բլթբլթում, դուրս է հորդում...

Քեռի - Ցալքուն անում ուրիշների վրա... Չգույշ, այ անկատար արարած, ստորությունից քեզ հեռու պահիր:

Գրիգոր - Քեզ պահիր հսկողությանդ տակ:

Քեռի - Հիշիր ու հիշիր, ընդամենը մարդ ես: Թույլ, թույլ, թույլ...

Գրիգոր - Ամենաանհաջող ստեղծվածը...

Քեռի - Ամենաանհաջողը:

Գրիգոր - Իջնում, դառնում է կեղտ ու չի ամաչում ինքն իրենից: Չի զգվում, չի գարշում, չի կասկածում, չի հիասթափվում ինքն իրենից: Սիրտը հետ չի տալիս..

Քեռի - Մեր գյուղում կար նման մի անհաջողը...

Գրիգոր - Ինչ եղավ:

Քեռի - Կախվեց:

Գրիգոր - Ինչո՞ւ:

Քեռի - Որբ, աղջիկ թոռանն էր պահում... Մի գիշեր երեխային բռնաբարում է... Առավոտյան զարթնում է՝ երեխան չկա... Մի օր, երկու օր... Չկա ու չկա: «Էս թոռդ ո՞ր է», հարցնում են հարևանները: Չի պատասխանում... Երկու շաբաթ չանցած՝ գոմում կախվեց: Գյուղացիք առանց դագաղի տարան, լեշի նման գցեցին փոսը... Մի լուսնոտ գիշեր, չգիտեմ ով, դրա տունը կրակ էր տվել... Մինչև լույս վառվեց... Ամբողջ գյուղը դուրս էր եկել թամաշի... Հետո քամին մոխիրը ցրեց դես ու դեն... Հիմա տեղը աղբախոտ է, մոլախոտ է... Գյուղացիների սրտին ասես մի թիզ յուղ նստեց...

Ինքն իր միջի անասունին սպանեց... Ուրիշ փրկություն, ապաշխարանք նրա համար չկար...

Գրիգոր - Ուր էր, թե բոլոր տականքները դրանից օրինակ վերցնեին:

Քեռի - Աշխարհը կդատարկվի: (Ծիծաղեց):

Գրիգոր - Թող լինի, էսքան աղբը էս երկրագնդի վրա... Բա ամսուս չե՞ն էս հողն ու ջուրը, էս հրաշք մոլորակը...

Քեռի - Քաղաքից աղջիկն եկավ, թե՛ «Հերս ահագին ոսկի ուներ, ի՞նչ եք արել: Տվեք, վերադարձրեք...»:

Գյուղացիք ասին՝ «Տո, դե մի ռադդ քաշի, գնա... Ձեր փչացած հոտը թող մի կտրվի մեր գյուղից... Ձեր ամեն ինչը հարամ է, ձեր ոսկին էլ...»:

Գրիգոր - Երեխա՛ն ինչ եղավ:

Քեռի - Տարիներ հետո եկավ: «Ղրղզստանիցն եմ եկել,- ասում է,- դրդի կնիկ եմ, երեխեք ունեմ: Մարդս շատ լավն է, չեմ հիշում՝ ի՞նչ կայարանից ինձ սոված-ծարավ ու անտեր գտավ, տարավ իրենց գյուղը... Ինձնից տարիքով է, բայց շատ բարի մարդ է... Բայց ես կարոտից խեղդվում եմ, ու սա ապրել չի, որ ես ապրում եմ: Էն շան ծնունդը սատկե՛լ է...»:

Գրիգոր - «Ես»-ը անտեր ես թողնում ու դառնում ես անամոթ...

Քեռի - Թումանյանով ավարտենք.

«Սարսափի պիտի համակ աշխարհքը,

Մարդն ամաչի գիլից ու շանից՝

Որ մարդ է ծնվել, մարդու նմանից...»:

Լռեցին երկար: Երկար ծխեցին: Երկար տխրեցին...

Գրիգոր - Մարդն Աստծուն հաղթեց...

Քեռի - Ինքն իրեն կտրեց տիեզերքի ամբողջությունից...

* * *

- Ինչո՞ւ էիր ինձ լակոտ ասում,- օրերից մի օր հարցրեց Գրիգորը:

- Ձգում էի, որ լակոտ ես մնալու... Գամփռ չես դառնալու... Գամփռ... Գեղխեղդ... Դե, գնա, լակոտի պես ամբողջ կյանքդ կողկոնձա... Ատում եմ քեզ, որովհետև անբախտ ես... Կամ՝ դու, կամ՝ ոչ ոք, հա՛, հա՛, հա՛,- ներվային քրքջաց Թագուհին,- անբախտ մարդուն

չի կարելի սիրել: Դրա համար էլ գնացել եմ մենաստան, միանձնուհի եմ դարձել, բա՛... Նրանց կանոնով եմ ապրում... Ջարդուխուրդ եղած սեր... Հա՛, հա՛, հա՛... Ծիծաղից կմեռնեմ... Սատանան ինչ ծիծաղելի խաղեր խաղաց ինձ հետ: Մայր եմ, բայց կին չեմ, չգիտեմ՝ դա ինչ բան է... Ծերացած օրիորդ եմ... Գրիգոր, մեր երկուսի ճակատագիրը զավեշտական ավարտ ունեցավ...

- Տխմարություն,- ինքն իրեն ասաց Գրիգորը:

* * *

Երկու պայծառ աստղ սլանում էին դեմ հանդիման, բայց չհասան: Ճանապարհին վառվեցին, հանգան, մոխրացան: Մոխիրը ցրվեց տիեզերքով մեկ՝ գուժելով նրանց վախճանը...

Ու գնացին դեպ հավերժություն: Գուցե՝ Ծիր Կաթինի՞ ճամփով:

Կամ՝ ղվ գիտի...

Ու՛ քանի՞ քանիսը...

Ինչքան ճամփաներ կան աշխարհում...